

NATIONAL ACADEMY OF EDUCATIONAL SCIENCES OF UKRAINE
H. S. KOSTYUK INSTITUTE OF PSYCHOLOGY

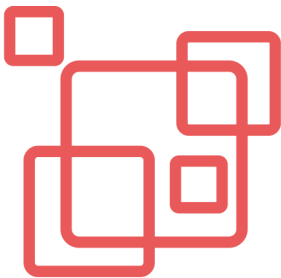
ASSOCIATION POUR LA PROMOTION DES SCIENCES ET DES INNOVATIONS

PSYCHOLOGICAL JOURNAL

Scientific Review

Volume 10 Issue 2 (82) / 2024

APSCI

Per Aspera Ad Astra

Kyiv, Paris
2024

UDC 159.9 (051) P 86

The publication is approved by the resolutions of the Scientific Council of H.S. Kostyuk Institute of Psychology of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine.

State Registration Certificate of the scientific review «Psychological journal» as a printed mass media — KB № 24063-13903 ПП of 22.07.2019, issued by Ministry of Justice of Ukraine.

The collection of research papers was inserted in the List of specialized scientific editions of Ukraine in psychology.
(Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine № 409 of 17.03.2020, Annex 1).

Reviewers:

Antonina Gryś - PhD (Doctor of Psychological Sciences), Professor, Head of the Laboratory of Communication Psychology of the H.S. Kostyuk Institute of Psychology, National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Kyiv (Ukraine)

Tetyana Yablonska - Doctor of Psychological Sciences, Professor, Lecturer at the Department of Developmental Psychology, Faculty of Psychology, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv (Ukraine)

Editor-in-Chief:

Serhiy Maksymenko, Doctor of Psychological Science, Professor, Full Member of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Director of H. S. Kostyuk Institute of Psychology of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine.

Editorial board:

Lyudmila Karamushka, Doctor of Psychology, Professor, Deputy Director for Scientific and Organizational Work and International Scientific Relations of the H. S. Kostyuk Institute of Psychology of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine;

Natalia Chepeleva, Doctor of Psychology, Professor, Deputy Director for Scientific Work of the H. S. Kostyuk Institute of Psychology of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine;

Oleg Kokun, Doctor of Psychology, Professor, Deputy Director for Scientific and Innovative Work of the H. S. Kostyuk Institute of Psychology of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine;

Halyna Beuz, Doctor of Psychology, Professor, Head of the Laboratory of Communication Psychology, Institute of Social and Political Psychology of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine;

Tatyana Yablonskaya, Doctor of Psychology, Professor, Associate Professor, Department of Developmental Psychology, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine;

Vadim Barko, Doctor of Psychology, Professor, Chief Scientific Officer, State Research Institute of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, Kyiv, Ukraine;

Michel Wieviorka, Professor, Doctor of Science, President de la Fondation Maison des Sciences Sociales de L'homme (FMSH), Paris, France.

Oleg Gorbanyuk, PhD, Associate Professor, Department of General Psychology, Institute of Psychology, Catholic University of Lublin, Lublin City, Republic of Poland;

Alfred Pritz, Professor, Doctor of Psychology and Pedagogy, Rector of the University. Sigmund Freud, Vienna, Austria.

Halina Humeniuk, PhD in Psychological Sciences, Associate Professor, Scientific Secretary of the H. S. Kostyuk Institute of Psychology of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine;

Olexey Chebikin, Doctor of Psychology, Professor, Rector of South Ukrainian Pedagogical University, Odessa, Ukraine;

Tetiana Melnychuk, PhD in Psychological Sciences, Senior Researcher in the Laboratory of Organizational and Social Psychology of the H. S. Kostyuk Institute of Psychology of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine (Deputy-Editor-in-Chief);

Ksenia Maksimenko, Doctor of Psychology, Professor, National Academy of Internal Affairs of Ukraine, Kyiv, Ukraine;

Anastasia Sidorenko, Doctor of Psychology, Associate Professor of the Department of General and Medical Psychology of the O.O. Bogomolets National Medical University, in combination with a doctor-psychologist of the consultative polyclinic of the State Scientific and Practical Medical Center of Pediatric Cardiology and Cardiac Surgery, Ministry of Health of Ukraine, Kyiv Ukraine;

Tamara Govorun, Doctor of Psychology, Professor, O.P. Jindal Global University. Joint Director, Jindal Institute of Behavioral Sciences and Associate Professor, O.P. Jindal Global University, Haryana, India;

Stanislav Klimovsky, PhD, Vice-President of the Association pour la Promotion des Sciences et des Innovations, Paris, France (Deputy-Editor-in-Chief);

Mykyta Panov, PhD in Psychological Sciences, Assistant Professor, Department of Special Pedagogy and Special Psychology, Municipal Institution of Higher Education "Khortytsia National Educational Rehabilitation Academy" of Zaporizhzhia Regional Council, Zaporizhzhia (Ukraine)

P 86 Psychological Journal: Scientific Review / red. S. Maksymenko. — Issue 10. — Vol. 2. — Kyiv : H. S. Kostyuk Institute of Psychology of The National Academy of Educational Sciences of Ukraine, 2024. — 87 p.

This scientific review is dedicated to the discussion of the most prominent issues of contemporary psychology. It presents a wide range of scientific studies, for example, the psychological analysis of adolescence, the influence of the family in the psychological development of the child, the different aspects of emotional intelligence, personality representations, etc...

The target readership of this scientific review includes professional psychologists, graduate and postgraduate students, as well as everybody else who shows interest in the current state of psychology as a science.

APSCI

Per Aspera Ad Astra

© Association pour la Promotion des Sciences et des Innovations, APSCI, 2024

© Authors, 2024

CONTENTS

Ivan Danyliuk, Nataliia Burkalo

SENSORY INTEGRATION AND ITS SIGNIFICANCE
FOR CHILD DEVELOPMENT7

Liudmyla Serdiuk, Olga Lytvynenko, Oleksandr Serdiuk, Artem Denchyk

PERSONAL RESOURCES OF RESILIENCE IN
CONDITIONS OF UNCERTAINTY AND CRISES.....27

Iya Gordiienko-Mytrofanova, Serhii Bezkorovainyi

PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF THE
CURRENT DEVELOPMENT OF MISCHIEVOUSNESS
AS A COMPONENT OF PLAY COMPETENCE (BASED
ON THE RESULTS OF A DIAGNOSTIC EXPERIMENT).....38

Oleh Rybchuk

THE DIAGNOSTIC MODEL OF THE MOTIVATION OF
MILITARY SERVICEMEN WITH AN EMPHASIS ON
THE VALUE SPHERE.....63

Viktoriia Petrushenko

PARTICULARIZATION FACTORS OF ANTHROPOLOGICAL
AND CLINICAL PARADIGMS IN LEGAL PSYCHOLOGY.....75

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ПСИХОЛОГІЇ ІМЕНІ Г. С. КОСТЮКА

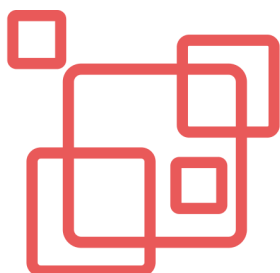
АСОЦІАЦІЯ ПІДТРИМКИ НАУКИ ТА ІННОВАЦІЙ

ПСИХОЛОГІЧНИЙ ЧАСОПИС

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

Том 10 Випуск 2 (82) / 2024

APSCI

Per Aspera Ad Astra

Київ, Париж
2024

УДК 159.9 (051) П 86

Друкується та поширюється через мережу Інтернет за рішенням Вченої ради Інституту психології імені Г. С. Костюка Національної академії педагогічних наук України.

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації Серія KB № 24063-13903 ПР від 22 липня 2019 року.

Збірник внесено до Переліку наукових фахових видань України згідно Додатку № 1 до наказу Міністерства освіти і науки України 17.03.2020 № 409 як наукове фахове паперове видання (Категорія Б).

Рецензенти:

Гриць Антоніна Михайлівна – доктор психологічних наук, професор, завідувач лабораторії психології соціально дезадаптованих неповнолітніх Інституту психології імені Г.С. Костюка Національної академії педагогічних наук України, м. Київ (Україна)

Яблонська Тетяна Миколаївна – доктор психологічних наук, професор, викладач кафедри психології розвитку факультету психології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, м. Київ (Україна)

Головний редактор:

Максименко Сергій Дмитрович, доктор психологічних наук, професор, дійсний член Національної академії педагогічних наук України, директор Інституту психології імені Г. С. Костюка Національної академії педагогічних наук України, м. Київ, Україна.

Редакційна колегія:

Барко Вадим Іванович, доктор психологічних наук, професор, головний науковий співробітник, Державний науково-дослідний інститут Міністерства внутрішніх справ України, місто Київ, Україна;

Бевз Галина Михайлівна, доктор психологічних наук, професор, завідувач лабораторії психології спілкування Інституту соціальної та політичної психології Національної академії педагогічних наук України, місто Київ, Україна;

Вієрьовка Мішель, доктор наук, професор, Президент Наукової фундації суспільних наук (La Fondation Maison des sciences de l'homme), м. Париж, Франція;

Говорун Тамара, доктор психологічних наук, професор, Глобальний університет імені О. П. Джиндала, місто Хар'яна, Індія;

Горбанюк Олег, доктор хаб., доцент, кафедра загальної психології, Інститут психології Католицького університету Люблін, місто Люблін, Республіка Польща;

Гуменюк Галина Вадимівна, кандидат психологічних наук, доцент, вчений секретар Інституту психології імені Г.С. Костюка Національної академії педагогічних наук України, місто Київ, Україна;

Карамушка Людмила Миколаївна, доктор психологічних наук, професор, заступник директора з науково-організаційної роботи та міжнародних наукових зв'язків Інституту психології імені Г.С. Костюка Національної академії педагогічних наук України, місто Київ, Україна;

Клімовський Станіслав, кандидат юридичних наук, віце-президент Асоціації з підтримки науки та інновацій (Association pour la Promotion des Sciences et des Innovations), місто Париж, Франція;

Кокун Олег Матвійович, доктор психологічних наук, професор, заступник директора з науково-інноваційної роботи Інституту психології імені Г.С. Костюка Національної академії педагогічних наук України, місто Київ, Україна;

Максименко Ксенія Сергіївна, доктор психологічних наук, професор, Національна академія внутрішніх справ України, місто Київ, Україна;

Мельничук Тетяна Іванівна, кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник лабораторії організаційної та соціальної психології Інституту психології імені Г.С. Костюка Національної академії педагогічних наук України, місто Київ, Україна;

Прітц Альфред, професор, доктор з психології та педагогіки, ректор університету ім. Зігмунда Фрейда, м. Відень, Австрійська Республіка.

Панов Микита Сергійович, кандидат психологічних наук, доцент, Комунальний заклад вищої освіти «Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія» Запорізької обласної ради, м. Запоріжжя, Україна;

Сидоренко Анастасії Юрївна, доктор медичних наук, доцент кафедри загальної і медичної психології Національного медичного університету імені О.О.Богомольця, місто Київ, Україна;

Чебікін Олексій Якович, дійсний член Національної академії педагогічних наук України, доктор психологічних наук, професор, ректор Південноукраїнського педагогічного університету, місто Одеса, Україна;

Чепелева Наталія Василівна, доктор психологічних наук, професор, заступник директора з наукової роботи Інституту психології імені Г.С. Костюка Національної академії педагогічних наук України, місто Київ, Україна;

Яблонська Тетяна Миколаївна, доктор психологічних наук, професор, доцент кафедри психології розвитку Київського національного університету імені Тараса Шевченка, місто Київ, Україна.

П 86 Психологічний часопис : науковий журнал / за ред. С.Д. Максименка. — Том 10. — Вип. 2. — Київ : Інститут психології імені Г. С. Костюка Національної академії педагогічних наук України, 2024. — 87 с.

Збірник містить результати наукових робіт з актуальної проблематики психологічної науки та практики, зокрема, особливу увагу приділено психологічному аналізу підліткового віку, впливу сім'ї у психологічному становленні дитини, аспектам емоційного інтелекту, особистісних уявлень тощо, окрім того досліджено низку інших цікавих та корисних для психологічної практики проблем.

Цей випуск призначений для науковців у галузі психології, викладачів психологічних наук, практичних психологів та студентів-психологів.

APSCI

Per Aspera Ad Astra

Volume 10 Issue 2 (82) 2024

© Асоціація підтримки науки та інновацій, Association pour la Promotion des Sciences et des Innovations, APSCI, 2024

© Колектив авторів, 2024

<http://www.apsijournal.com/>

ЗМІСТ

Данилюк І. В., Буркало Н. І.

СЕНСОРНА ІНТЕГРАЦІЯ ТА ЇЇ ЗНАЧЕННЯ
ДЛЯ РОЗВИТКУ ДИТИНИ.....7

Сердюк Л. З., Литвиненко О. Д., Сердюк О. А., Денчик А. Ю.

ОСОБИСТІСНІ РЕСУРСИ СТІЙКОСТІ В УМОВАХ
НЕВИЗНАЧЕНОСТІ ТА КРИЗ.....27

Гордієнко-Митрофанова І. В., Безкоровайний С. П.

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ АКТУАЛЬНОГО РОЗВИТКУ
ПУСТОТЛИВОСТІ ЯК КОМПОНЕНТА ІГРОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ
(ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ КОНСТАТУВАЛЬНОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ).....38

Рибчук О. О.

МОДЕЛЬ ДІАГНОСТИКИ МОТИВАЦІЇ
ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ З АКЦЕНТОМ НА
ЦІННІСНУ СФЕРУ ОСОБИСТОСТІ.....63

Петрушенко В.

ЧИННИКИ ПАРТИКУЛЯРИЗАЦІЇ АНТРОПОЛОГІЧНОЇ
ТА КЛІНІЧНОЇ ПАРАДИГМ В ЮРИДИЧНІЙ ПСИХОЛОГІЇ).....75

СЕНСОРНА ІНТЕГРАЦІЯ ТА ЇЇ ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ РОЗВИТКУ ДИТИНИ

Данилюк Іван Васильович¹, Буркало Наталія Іванівна²

¹ Доктор психологічних наук, професор, декан факультету психології, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ (Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6522-5994>

² Кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри експериментальної та прикладної психології, факультету психології, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ (Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6806-1035>

UDC: 159.9

АНОТАЦІЯ

Статтю присвячено висвітленню особливостей прояву сенсорної інтеграції в дитячому віці та її значенню для цілісного розвитку дитини, зокрема розкриттю особливостей та закономірностей психічного розвитку в дитинстві, висвітленню основних етапів розвитку сенсорної інтеграції в онтогенезі, розгляду порушень сенсорної інтеграції та особливостей застосування сенсорно-інтегративної терапії з дітьми. Сенсорна інтеграція – це процес, що відбувається у головному мозку, який організує інформацію, отриману за допомогою органів чуття (зір, слух, дотик, нюх, смак), наділяє значенням відчуття, фільтруючи інформацію і відбираючи те, на чому слід сконцентруватися, дозволяє нам обдумати діяти і реагувати на ситуацію, в якій ми знаходимося, формує основу для теоретичного навчання та соціальної поведінки. Гармонійний розвиток дитини залежить від злагодженого функціонування всіх сенсорних систем. Дитинство відіграє в сенсорній інтеграції головну роль, оскільки дитина організовує не лише свої зорові та слухові відчуття, а й відчуття власного тіла та дії сили тяжіння, що сприяє цілісному розвитку дитини. Значна частина здібностей дитини до навчання – це здатність інтегрувати сенсорну інформацію, оскільки навчання залежить від здатності сприймати та обробляти відчуття від власних рухів і від зовнішніх впливів та використовувати їх для планування та організації поведінки. Часто у дітей із зниженою здатністю до обробки відчуттів також можуть бути труднощі із здійсненням довільних дій, що в свою чергу може впливати на навчання та поведінку, тому сенсорно-інтегрована терапія, яка спрямована на розвиток та інтеграцію відчуттів сприяє покращенню навчання та поведінки дитини.

Ключові слова: сенсорна інтеграція, дитяча психологія, розвиток дитини, сенсорні системи, порушення сенсорної інтеграції, сенсорно-інтегративна терапія.

Постановка проблеми. У сучасній психології все більше зростає інтерес до сенсорної інтеграції як основи цілісного розвитку дитини, оскільки сенсорна інтеграція сприяє розвитку моторики, координації рухів, просторової орієнтації, зорового та слухового сприймання, що позитивно впливає на загаль-

ний розвиток дитини. Сенсорна інтеграція – це складний процес обробки інформації, яка надходить від різних сенсорних систем організму, таких як зір, слух, дотик, нюх, смак, тобто від екстероцептивних відчуттів, а також від вестибулярних і пропріоцептивних відчуттів та інтероцептивних відчуттів. Завдяки сен-

Address for correspondence, e-mail: editpsychas@gmail.com
Copyright: © Ivan Danyliuk, Nataliia Burkalo

This is an Open Access journal, all articles are distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International (CC BY-NC-SA 4.0) License (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>), allowing third parties to copy and redistribute the material in any medium or format and to remix, transform, and build upon the material, provided the original work is properly cited and states its license.

сорній інтеграції діти можуть визначати та інтерпретувати сенсорну інформацію, а також ефективно на неї реагувати, це сприяє розвитку пізнавальних психічних процесів, а саме уваги, пам'яті, мислення та мовлення, що є основою успішного навчання дітей у школі, зокрема формуванню навичок читання та письма і засвоєнню нових знань та вмінь, а також сприяє кращій адаптації дитини до навколишнього середовища, формуванню самостійності та допитливості дитини. *Порушення сенсорної інтеграції* – це стан, при якому у мозку наявні труднощі з отриманням та реагуванням на інформацію, що надходить через органи чуття, зокрема порушення обробки сенсорної інформації може проявлятися у вигляді гіпочутливості або гіперчутливості до певних стимулів, що дуже ускладнює розвиток дитини. Саме тому застосовується сенсорно-інтегративна терапія в роботі з дітьми, яка спрямована на покращення інтеграції та обробки сенсорної інформації в мозку, що сприяє розвитку моторики, сприйняття та поведінкових навичок у дітей. Як ми бачимо, сенсорна інтеграція має важливе значення для розвитку дитини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у дослідження теоретичних положень та застосування практичних аспектів сенсорної інтеграції в роботі з дітьми зробили такі вчені: Дж. Айрес, А. Фішер, А. Банді, Ш. Лейн, Е. Мюррей, У. Кіслінг, Е. Як, П. Аквілла, Ш. Саттон, Ш. Малліган, С. Рейнольдс, Т. Делані, Т. Скрипник, О. Кіпаренко, Н. Литвин, О. Борецька, О. Сойко, О. Камінська, А. Закревська, А. Заплатинська, Т. Фаласеніді, М. Козак, Л. Стахова, Л. Мороз, К. Ос-

тровська, Х. Качмарик, І. Григус, І. Крук, А. Морозова та ін.

Мета статті – розглянути значення сенсорної інтеграції для розвитку дитини, зокрема розкрити особливості і закономірності психічного розвитку в дитинстві, висвітлити основні етапи розвитку сенсорної інтеграції в онтогенезі, проаналізувати порушення сенсорної інтеграції та розглянути основні принципи сенсорно-інтегративної терапії з дітьми. Для досягнення мети було використано теоретичні **методи дослідження**, а саме аналіз, синтез, систематизація та узагальнення інформації з психологічної літератури з проблеми дослідження.

Виклад основного матеріалу. Вперше теорію сенсорної інтеграції розробила американський психолог та ерготерапевт Джин Айрес у 50-х роках 20 століття, ця теорія стала широко відомою після публікації її книги із сенсорної інтеграції наприкінці 70-х років 20 століття. Теорія сенсорної інтеграції заснована на системному підході до функціонування мозку, допомагає зрозуміти зв'язок процесів обробки сенсорної інформації з поведінкою та навчанням дитини. Сенсорна інтеграція є невідомим процесом, що відбувається у головному мозку; вона організує інформацію, отриману за допомогою органів чуття (зір, слух, смак, нюх, дотик, рух, сила тяжіння та розташування у просторі); наділяє значенням відчуття, фільтруючи інформацію і відбираючи те, на чому слід сконцентруватися; дозволяє нам обдумано діяти і реагувати на ситуацію, в якій ми знаходимося (адаптивна відповідь); формує основу для теоретичного навчання та соціальної поведінки (Айрес, 2024).

Навколишній світ, його красу, звуки, кольори, запахи, температуру, величину і багато іншого ми пізнаємо завдяки органам чуття. За допомогою органів чуття людський організм одержує у вигляді відчуттів різноманітну інформацію про стан зовнішнього і внутрішнього середовища. Органи чуття одержують, відображають, накопичують інформацію і передають її в мозок, щоразу одержуючи й переробляючи величезний і невичерпний потік. У результаті виникає адекватне відображення навколишнього світу і стану самого організму (Варій, 2009).

Сенсорна інтеграція або сенсорна обробка відноситься до процесу нервової системи, який полягає в тому, щоб отримувати інформацію з навколишнього середовища через наші органи чуття (зір, слух, дотик, нюх, смак) та організовувати цю інформацію так, щоб ми могли надати їй значення та діяти відповідно до неї. Сенсорна інтеграція є основою навчання, вона дозволяє отримати нам уявлення про те, що відбувається в навколишньому світі та з нашим власним тілом. Ми вчимося, коли сприймаємо нову інформацію, при аналізі нової інформації ми враховуємо наш попередній подібний досвід і робимо оцінку щодо того, як нам діяти, враховуючи поточний набір інформації (Delaney, 2008).

Теорія сенсорної інтеграції складається з наступних компонентів: 1) розглядає та описує особливості протікання сенсорної інтеграції в процесі розвитку дитини, 2) описує порушення сенсорної інтеграції в дітей, 3) визначає зміст терапевтичної роботи з дітьми. Теорія сенсорної інтеграції має наступні постулати: 1) навчання залежить від здатності сприй-

мати та обробляти відчуття від власних рухів і від зовнішніх впливів та використовувати їх для планування та організації поведінки, 2) у дітей із зниженою здатністю до обробки відчуттів також можуть бути труднощі із здійсненням довільних дій, що в свою чергу може впливати на навчання та поведінку, 3) посилені та інтегровані відчуття як елемент осмисленої активності сприяють адаптивній взаємодії та покращенню поведінки та навчання дитини (Bundy, 2020).

Дж. Айрес зазначала, що сенсорна інтеграція є найважливішою частиною роботи сенсорної системи, вона являє собою упорядкування відчуттів, які потім будуть певним чином використані в нашій діяльності, оскільки інтеграція – це вид певної організації, тобто інтегрувати – означає об'єднувати чи організовувати різні частини у єдине ціле. Коли щось є інтегрованим, його частини працюють злагоджено, як одна система. Центральна нервова система, особливо головний мозок, влаштовані так, що вони можуть інтегрувати незліченні частини сенсорної інформації в цілісну систему. Слід зазначити, що відчуття дають нам інформацію про фізичний стан нашого тіла та навколишнього середовища. Відчуття є потоками електричних імпульсів. Хімічні реакції, що відбуваються в нашій нервовій системі також беруть участь в утворенні імпульсів, щоб імпульси набули значення і відіграли певну роль у системі, вони мають бути інтегрованими. Саме інтеграція дозволяє нам сприймати відчуття. Ми сприймаємо інших людей та предмети завдяки тому, що мозок інтегрує сенсорні імпульси у значущі форми та взаємозв'язки. Кожне відчуття – це вид інформації,

нервова система використовує цю інформацію та на її основі генерує відповіді, за допомогою яких керує тілом і мисленням. Без достатньої кількості різноманітних відчуттів нервова система не може адекватно розвиватися, саме тому мозок потребує безперервного надходження сенсорної інформації, щоб нормально розвиватися та функціонувати (Айрес, 2024).

Враження, отримані за допомогою відчуттів і сприймань, несуть інформацію про зовнішні ознаки та властивості предметів, утворюючи чуттєвий досвід людини. Так, ми дізнаємося про багатство навколишнього світу: кольори, запахи, музичні тони та шуми, вагу предметів, а також про власні спонукання: спрагу, голод тощо. Життєве значення відчуттів полягає також у тому, що вони завжди емоційно забарвлені. Експериментально підтверджено факт різної психофізіологічної дії кольору на людину, наприклад, зелений – заспокоює, червоний – збуджує. Особливі відчуття, що йдуть від внутрішніх органів, визначають самопочуття людини та її емоційний тонус (Сергєєнко, 2012).

Існує три рівні відчуттів (екстероцептивні, пропріоцептивні та інтероцептивні), які надають нам важливу інформацію про самих себе і навколишнє середовище, ці органи чуття повідомляють нам про те: 1) що знаходиться на деякій відстані від нас (зір та слух), що знаходиться поруч (дотик), що потрапляє в наше тіло (нюх, смак); 2) як і куди рухається наше тіло (органи чуття, які реагують на рух, силу тяжіння та положення тіла, тобто вестибулярні та пропріоцептивні); що відбувається усередині нашого тіла (органи чуття, що знаходяться у наших внутрішніх

органах – вісцеральні рецептори) (Айрес, 2024).

Отже, за розміщенням рецепторів в організмі людини виокремлюють: 1) екстероцептивні відчуття – їх рецептори знаходяться на поверхні тіла, вони відображають властивості предметів та явищ зовнішнього світу (зорові, слухові, нюхові, смакові, тактильні); 2) пропріоцептивні – рецептори розміщені в м'язах і сухожиллях нашого організму, вони відображають рухи органів тіла і стан тіла (кінестетичні та статичні); 3) інтероцептивні – їх рецептори розташовані всередині організму, вони несуть інформацію про стан внутрішніх органів (чуття голоду, спраги, втоми) (Варій, 2009).

Для глибшого розуміння сенсорної інтеграції, слід розглянути основні види відчуттів: 1) *зорові відчуття* відіграють важливу роль у діяльності людини та пізнанні нею навколишнього світу, апаратом зору є око – орган чуття зі складною анатомічною будовою; світлові хвилі, які відображають предмет, заломлюючись, проходять через кришталік ока і фіксуються на сітківці у вигляді зображення; найважливішою складовою ока є сітківка, яка за допомогою зорового нерва з'єднується з великими півкулями головного мозку; 2) *слухові відчуття* також мають велике значення в житті людини, вони допомагають їй правильно орієнтуватися у навколишньому середовищі й регулювати власні дії; чутливі закінчення слухового нерва розташовані у внутрішньому вусі; зовнішнє вухо (вушна раковина) вловлює звукові коливання, а механізм середнього вуха передає їх завитку; 3) *нюхові відчуття*, подразником, що їх викликають, є мікроскопічні

частини речовини, які потрапляють до носової порожнини разом з повітрям, розчиняються в носовій порожнині та діють на рецептор; сигналізують про стан придатності продуктів харчування, про чисте або забруднене повітря; 4) *смакові відчуття* пов'язані з нюховими, їх поєднує спільна роль у процесі харчування, органом смаку є язик, на ньому та на піднебінні розміщені спеціальні чутливі до хімічних подразників рецептори, які реагують на чотири смакові подразники: кисле, солодке, гірке, солоне; 5) *тактильні відчуття* дають знання про міру рівності та рельєфності поверхні предметів, яку можна відчутти під час обмацування; 6) *больові відчуття* сигналізують про порушення цілісності тканини, що, звичайно, викликає в людини захисну реакцію; 7) *температурні відчуття* – це відчуття холоду, тепла, що його спричинює контакт з предметами, які мають температуру, вищу або нижчу за температуру тіла; 8) *статичні відчуття* відображають положення нашого тіла в просторі – лежання, стояння, сидіння, рівновагу, падіння, рецептори статичної чутливості розташовані у вестибулярному апараті внутрішнього вуха; 9) *кінестетичні відчуття* відображають рухи та стани окремих частин тіла – рук, ніг, голови, корпусу, їхні рецептори розміщені в м'язах і сухожиллях нашого організму; 10) *органічні відчуття* сигналізують про такі стани організму, як голод, спрага, самопочуття, втома, їх рецептори розташовані всередині організму (Сергеєнко, 2012).

До загальних закономірностей відчуттів відносять: 1) *пори́г чутливості* – такий рівень інтенсивності подразника, який здатний викликати відчуття, розрізняють пороги: абсо-

лютний і поріг розрізнення, пороги чутливості індивідуальні для кожної людини; 2) *адаптація* – це зміна чутливості аналізатора під впливом постійно діючого подразника, що проявляється у зниженні або підвищенні порогів, ступінь адаптації різних аналізаторних систем до відповідних подразників неоднаковий: висока адаптованість властива нюховим і тактильним відчуттям, менша вона в слухових і холодових відчуттях, незначна адаптація притаманна больовим відчуттям; 3) *сенсibiliзація* – підвищення чутливості в результаті взаємодії аналізаторів, а також систематичних вправ, заняття музикою розвивають музичний слух, а живописом – кольорове відчуття, явище сенсibiliзації слугує доказом того, що відчуття розвиваються під впливом умов життя і вдосконалення діяльності аналізаторів; 4) *взаємодія відчуттів* – це зміна чутливості однієї аналізаторної системи під впливом іншої діяльності, наприклад, слухова чутливість підвищується під час інтенсифікації подразнення зорового аналізатора, тому на музичних концертах завжди яскраве освітлення; 5) *контрастність відчуттів* – це зміна інтенсивності та якості відчуттів під впливом попереднього або супутнього подразника, наприклад, біла фігура на чорному тлі здається темнішою, слабкий теплий подразник після холодного здається гарячим; 6) *синестезія* – це виникнення під впливом подразнення одного аналізатора відчуття, характерного для іншого аналізатора, наприклад, під час звукових подразнень у людини виникають зорові образи (Колобич, 2018).

Отже, сенсорна інтеграція – це неврологічний процес, який організовує відчуття від власного тіла та від навколишнього сере-

довища і дає можливість ефективно у цьому середовищі функціонувати. Гармонійний розвиток дитини залежить від злагодженого функціонування всіх сенсорних систем. Важливого значення Дж. Айрес у своїй теорії надавала тактильний, вестибулярний та пропріоцептивний системам в процесі розвитку дитини, не применшуючи значення зорової та слухової систем (Bundy, 2020).

Сенсорна інтеграція починається в утробі матері, коли мозок плода відчуває рухи материнського тіла. Немовля навчиться повзати і вставати, тільки якщо в його мозку буде йти і розвиватися найактивніша сенсорна інтеграція, що відбувається в перший рік життя. Дитинство відіграє в сенсорній інтеграції головну роль, оскільки дитина організовує не лише свої зорові та слухові відчуття, а й відчуття власного тіла та дії сили тяжіння, що сприяє цілісному розвитку дитини. Значна частина здібностей дитини до навчання – це здатність інтегрувати сенсорну інформацію. Сенсорна інтеграція, яка відбувається під час руху, спілкування та гри є фундаментом для читання, письма та адекватної поведінки дитини (Айрес, 2024).

Для того, щоб краще зрозуміти як відбувається сенсорна інтеграція у дітей, слід розглянути особливості і закономірності психічного розвитку в дитинстві. Психічний розвиток виступає як процес кількісних та якісних змін, що відбуваються у ході діяльності та спілкування дитини. Психічний розвиток відзначається такими закономірностями: 1) *гетерохронність*: нерівномірний, хвилеподібний характер розвитку окремих психічних процесів особистості, а саме для кожної пси-

хічної властивості є специфічний період, коли вона розвивається найбільш інтенсивно, ці періоди – сенситивні, наприклад, для розвитку мовлення сензитивним є період до 2-х років, потім можливості й темпи розвитку мовлення значно знижуються; 2) *асинхронність*: різні психічні функції мають різні сенситивні періоди і за тривалістю, і за віком їх настання, наприклад, у дошкільників провідним процесом у психічному розвитку є пам'ять, а у молодшого школяра – мислення; 3) *стадіальність*: етапи розвитку мають певну послідовність і взаємозв'язані, тобто новий етап виникає на основі попереднього і вносить свої неповторні риси у психіку дитини, тому кожна стадія має свою цінність й жодну з них не можна вилучити із загального ходу розвитку дитини; 4) *диференціація та інтеграція* психічних процесів і властивостей, тобто диференціація означає послідовне ускладнення психіки шляхом накопичення новоутворень, так, після народження найбільш розвиненим психічним процесом є відчуття, на його основі виникає сприймання, потім пам'ять, згодом – наочно-дійове мислення і уява; тоді як *інтеграція* – зміцнення та розширення зв'язків між окремими психічними утвореннями, так, завдяки розвитку волі з'являються довільна увага, пам'ять, управління емоціями тощо; 5) *зміна співвідношення детермінант психічного розвитку*, а саме з віком дитини змінюється співвідношення біологічних і соціальних факторів психічного розвитку, тобто із розширенням зв'язків дитини із соціальним середовищем зростає роль соціальних впливів; 6) *пластичність* – здатність психіки до змін, яка з віком знижується, так, дитина до 2–3 років

може оволодіти будь-якою мовою, але вже у шкільному віці засвоєння нової мови значно ускладнюється, пластичність виявляється також у компенсації певних недоліків одних властивостей посиленням розвитком інших, наприклад, послаблені зір чи слух спричиняють посилення дотику, нюху (Бабчук, 2021).

Сенсорний розвиток дитини – це розвиток відчуттів і сприйняття, уявлень про предмети: їх форму, колір, величину, розташування в просторі; об'єкти і явища навколишнього світу. Сприйняття формується на основі синтезу різних відчуттів: зорових, слухових, тактильних, кінестетичних, нюхових та інших. У сприйнятті відбиваються предметність, цілісність, структурність, константність предмета та інших. Ранній вік є найсприятливіший для вдосконалення діяльності органів чуття, накопичення уявлень про навколишній світ. Пізнання навколишньої дійсності у дітей розпочинається з аналізу інформації, яку вони отримують під час дотику, візуального спостереження, в звуках, запахах, різних смаках тощо (Кравцова, 2015).

Важко переоцінити значення розвитку сенсорно-перцептивної сфери дитини, оскільки сенсорний розвиток є фундаментом розумового розвитку дитини. Чим більше органів чуттів задіяно в пізнанні, тим більше ознак та властивостей виділяє дитина в досліджуваному об'єкті, явищі, отже, багатшими стають її уявлення, на основі таких уявлень виникають розумові процеси та формуються естетичні почуття (Кошель, 2019).

Дитина в житті стикається з різноманітними форм, фарб та інших властивостей об'єктів, зокрема іграшок і предметів домашньо-

го ужитку. Дитину оточує природа з усіма її сенсорними ознаками – багатоцвіттям, запахами, шумами, а також дитина знайомиться і з творами мистецтва – музикою, живописом, скульптурою тощо і звичайно, кожна дитина, так чи інакше, сприймає все це. Отже, сенсорний розвиток необхідний дитині для оволодіння будь-якою практичною діяльністю. Він не втрачає значення зі вступом дитини до школи і відіграє важливу роль у житті дорослої людини. Сенсорний розвиток відбувається на основі функціонування системи аналізаторів, що забезпечує багатомірний зв'язок зі світом, сприяє життєвій активності людини. Із сенсорного розвитку виростає логічне пізнання, яке прискорює накопичення нових чуттєвих даних, сприяє їх включенню до раніше створеної системи знань і досвіду. Чим вищий сенсорний розвиток дитини, тим більше фактів і явищ потрапляє у сферу її сприймання. Якщо в дитини належно розвинуті мисленнєві механізми, то вона виявляє неабияку здатність шукати, знаходити, фіксувати, аналізувати, інтерпретувати велику кількість інформації про світ і себе. Отже, сенсорний розвиток є передумовою цілісного розвитку дитини (Грама, 2018).

У перші сім років життя дитина вчиться відчувати своє тіло і навколишній світ, вона дізнається, що означають різні звуки та сама вчиться розмовляти. Функції, що пов'язані із сенсорною інтеграцією, розвиваються у природному порядку. Одні діти розвиваються швидше, інші – повільніше. В процесі гри відбувається природний розвиток дитини (Айрес, 2024).

Дж. Айрес зазначала, що сенсорна інте-

грація – це неперервний процес, що складається з чотирьох послідовних етапів, що відтворюють поступальний розвиток дитини в онтогенезі: 1) відчуття себе як фізичного тіла, формування тоничної регуляції, досягнення біомеханічної стабільної рівноваги, почуття безпеки; 2) оволодіння рухами свого тіла: сформована «схема тіла» і координація правої-лівої сторін тіла; здатність до рухового планування; формування основ емоційної стабільності; 3) зорово-моторна координація, цілісне сприймання навколишнього простору і розуміння контексту ситуації; здатність розуміти мовлення і говорити; 4) відчуття тіла як вправного сенсомоторного цілого; поява самоконтролю і впевненості в собі. Для правильного формування нервової системи має бути засвоєно всі ці етапи, при цьому кожний попередній етап інтеграції відкриває шлях до наступного. На першому етапі закладається інтеграція тактильної, вестибулярної та пропріоцептивної систем. На другому етапі формується схеми тіла, у якій дитина гарно орієнтується і усвідомлює якість власних рухів. На третьому етапі формується цілісне сприймання навколишнього простору, здатність до цілеспрямованих дій, а саме здатність до складного рухового планування, адаптації до незнайомих завдань і вміння їх виконувати спонтанно, здатність розуміти звернене мовлення і здійснювати комунікацію. На четвертому етапі відбувається формування цілісних предметних дій, самостійність дитини та її здатність до саморегуляції і пластичності проявів, що є ознакою повноцінної адаптованості дитини до навколишнього середовища. Отже, показником достатньої сенсорної інтеграції дитини, за Дж. Айрес, є так зва-

на адаптивна відповідь як її обґрунтована, усвідомлена та цілеспрямована дія у відповідь на зміни, які відбуваються у навколишньому середовищі. Наявність у дитини адаптивної відповіді свідчить про її здатність взаємодіяти з середовищем та ефективно реагувати на нього (Скрипник, 2016).

Перше знання про світ дитина отримує відразу ж після народження через дотики. Шкіра новонародженого – найголовніший орган чуття, за допомогою якого малюк сприймає все, що його оточує. Дотик є найбільшою сенсорною системою, що сильно впливає як на фізичну, так і ментальну поведінку. Дотик формується раніше від усіх інших систем, ще в утробі матері, коли зір і слух ще тільки починають розвиватися. Фізичний контакт матері і дитини украй важливий для формування зв'язку між ними і для розвитку мозку малюка. Тому дотик є найважливішим для організації нервової системи в цілому. Здатність відчувати дотики є одним із найрозвиненіших чуттів при народженні, за допомогою дотиків дитина пізнає світ. Дотик за методикою масажу використовується при лікуванні недоношених дітей (Кравцова, 2015).

Надзвичайно важливим є перший контакт після народження малюка з мамою, часті тілесні й емоційні контакти, зокрема «погладжування» дуже важливі для розвитку дитини. Тісний зв'язок дитини з матір'ю необхідний тому, що біологічно підстраховує безпомічного малюка й цим закладає в нього відчуття захищеності. Саме тривале внутрішнє відчуття захищеності – одна з основних умов здорового психічного розвитку дитини. Якщо ж ця гармонія порушується, то можливі відхи-

лення від нормальної життєдіяльності немовляти й зародження майбутніх психологічних труднощів. Для повноцінного психічного розвитку дитини, безумовно, необхідний тісний емоційний контакт із мамою. Слід зазначити, що контакт не тільки матері, але й батька з новонародженою дитиною в перші хвилини життя прив'язує батьків до своєї дитини, робить їхній зв'язок тіснішим у наступні роки. Отже, емоційна близькість дитини з дорослими є умовою повноцінного розвитку дитини (Кузікова, 2020).

Під впливом умов, створених дорослими, помітно змінюється емоційне життя малюка, а саме створений дорослими позитивний емоційний фон, доброзичливість, ласкаві звертання, уважність, турбота викликають у малюка відповідні емоційні реакції. Посмішка новонародженого виступає першою соціальною емоцією, яка включається у спілкування з дорослим і є своєрідною відповіддю на лагідне звертання до неї. Саме в емоційній сфері психіки дитини формується важливе новоутворення – «комплекс пожвавлення», що виникає під час контакту дитини з дорослим і включає емоційні та рухові реакції: посмішку, вокалізації, дитина тягнеться ручками і спрямовує погляд у напрямі дорослого. Вокалізації виражають позитивні емоції задоволення, спостерігається пожвавлення рухових реакцій. Дитина чітко вирізняє дорослого з усього оточення, проявляючи позитивне ставлення до контакту з ним. У дитини виникають перші соціальні потреби у пізнанні та спілкуванні, тісне переплетення яких задовольняється за допомогою «комплексу пожвавлення». Потреба малюка у спілкуванні реалізується в безпо-

середньо-емоційному спілкуванні як провідній діяльності немовлячого віку. Поява «комплексу пожвавлення» як першої форми поведінки дитини свідчить про завершення періоду новонародженості й про початок дитинства (Дуткевич, 2012).

Отже, зовнішні умови, створені дорослими, зокрема позитивний емоційний фон, доброзичливість та піклування позитивно впливають на психічний розвиток дитини, зокрема на сенсорний розвиток, оскільки дитина, взаємодіючи з дорослим, починає пізнавати світ навколо себе та гармонійно розвиватись.

Розвиток роботи зорової та слухової систем, удосконалення реакцій на зовнішні подразники відбувається на основі дозрівання нервової системи дитини, в першу чергу, її головного мозку. Цей розвиток відбувається під впливом одержаних дитиною зовнішніх вражень. Більш того, без таких вражень неможливе саме дозрівання мозку. Необхідною умовою нормального дозрівання мозку в період новонародженості є вправлення органів чуття (аналізаторів), надходження до мозку імпульсів, які одержуються за допомогою різноманітних сигналів із зовнішнього світу. Якщо дитина одержує достатньо вражень, то відбувається швидкий розвиток орієнтувальних рефлексів, що виявляється в появі зорового і слухового зосередження, завдяки цьому створюється основа для наступного оволодіння рухами і формування психічних процесів та якостей. Джерелом зорових і слухових вражень, необхідних для нормального розвитку нервової системи та органів чуття дитини, а також організатором таких вражень стає доро-

слий. Дорослий підносить до обличчя дитини предмети, нахиляє своє обличчя, говорить з дитиною, активізуючи її орієнтувальні реакції (Павелків, 2015).

Руки очей розвиваються поступово, зупинити погляд новонароджений не може, лише до кінця першого місяця він може зосередити його на кілька секунд. Краще дитині дається відображення рухомих предметів. Вже в кінці першої декади життя малюк простежує очима рухомий предмет. Поява у 2–3 тижні конвергенції очей дозволяє дитині краще розрізняти предмети на різній відстані від аналізатору, з 6–10 тижнів виникають кругові рухи ока, що дозволяють їй простежувати предмет, який рухається по колу (Дуткевич, 2012). На другому і третьому місяці життя у дитини з'являється центральний зір. Відбувається поступове вдосконалення зорової системи, а саме з'являється здатність знаходити очима предмет, відрізняти і розпізнавати його. Сприйняття глибини, зміни кольорів, дрібних деталей і добре контрольовані рухи ока встановлюються до шести місяців. До чотирьох місяців зір є вже досить сформованим. На четвертому – шостому місяці життя дитина вже в змозі сфокусувати погляд на предметах, розташованих майже на будь-якій відстані від неї; вона може стежити очима за їх пересуванням практично у будь-якому напрямі (Кравцова, 2015). Відчуття кольорів розвивається у дітей поступово, діти починають розрізняти кольори вже з трьох місяців (жовтий, зелений, червоний), а вже в 3 роки розрізняють кольори повністю (Шеремет, 2016).

Слуховий аналізатор малюка також від народження повністю готовий до функціону-

вання. На першому місяці життя малюк зосереджується на голосі дорослого, приємних, тихих мелодійних звуках. Новонароджений не любить гучних, різких звуків: здригається, непокоїться, плаче. Від шуму дитина легко просинається. Перші іграшки дитини – звукові, вони приваблюють малюка своєю здатністю видавати звук внаслідок певних дій із ними, наприклад, потрясти брязкальце. Між зоровим та слуховим аналізаторами поступово встановлюються зв'язки: у 2–4 місяці дитина починає повертати обличчя до джерела звуку, наприклад, чуючи голос дорослого або реагуючи на звук іграшки-брязкальця (Дуткевич, 2012).

Органи смаку і нюху повністю функціонують з самого народження. Смакова інформація, контрольована декількома утвореннями лімбічної системи, визначає мотивацію дитини до їди і втамування спраги. Повне відчуття смаку координує з нюхом. До кінця третього місяця дитина розрізняє солодке, солоне, кисле і гірке, що видно по мімічних реакціях. Вона негативно реагує на сильні запахи, а деякі приємні аромати, такі як запах матері, приваблюють її. Повне розрізнення хороших і поганих запахів розвивається до 3 років життя. Розвинений нюх є дуже важливим як для потреб харчування, так і для розвитку прихильності і емоційної безпеки. Для дитини запах матері асоціюється з чимось безпечним і таким, що приносить задоволення. Шестиденна дитина вже здатна відрізнити запах своєї матері від запаху іншої жінки і віддає перевагу знайомим запахам (Кравцова, 2015).

Вестибулярний апарат починає функціонувати внутрішньоутробно доволі рано, переміщення дитини в утробі матері призводить

до збудження рецепторів вестибулярного нерва, які відправляють імпульси до центрів око- рухових нервів, руховим клітинам мозочка, стовбура мозку і спинного мозку. Вестибулярний апарат сприймає зміни положення голови й тулуба, напрям руху тіла й призначений для координації рухів та збереження рівноваги тіла. Вестибулярний апарат відіграє важливу роль у формуванні випрямляючих рефлексів тулуба і реакцій рівноваги, забезпечуючи дитині раннього віку вертикальне положення (Шеремет, 2016). Вестибулярний апарат дозволяє підтримувати положення голови і тіла під час руху, а очам – утримувати поле зору при розгойдуванні і стрибках. Він розташовується у внутрішньому вусі і використовує напівкруглі канали для визначення повороту голови і отоліт для визначення лінійних рухів, положення тіла і нахилів голови. Вестибулярний апарат покладається на зрілість постуральних, пропріоцептивних, рухових здібностей і зору дитини. Відчуття балансу повністю дозріває до 7 років (Кравцова, 2015). Вестибулярна система пов'язана майже з усіма частинами мозку. Вестибулярні рецептори є найчутливішими з усіх органів чуття. Без адекватних вестибулярних механізмів, що допомагають утримувати очі та голову в нерухомому положенні дитині дуже важко писати на дошці або переписувати з неї текст (Айрес, 2024).

Важливе значення для загального розвитку дитини відіграє розвиток моторики, а саме у немовляти існують рухи двох основних типів: 1) безладні, хаотичні рухи та 2) безумовні рефлекс, що відрізняються чіткою координацією, наприклад, смоктальний рефлекс,

хапальний рефлекс, тощо. Приблизно до півторарічного віку руховий і психічний розвиток дитини йде паралельно. Розвиток рухів має в цей час виняткове значення для психічного розвитку. Базові знання про простір, час, причинність закладаються саме в цьому віці завдяки руховому досвіду дитини. Новий етап у розвитку дитини починається, коли вона навчається самостійно ходити. У цей період дитина опановує специфічно людські рухи і форми поведінки, наприклад їсти з посуду, дотримуватися охайності тощо. На основі предметних дій виникають ігри, в яких дитина намагається відтворити способи поводження із різними предметами, які вона спостерігала раніше: годує ляльку, возить візочок тощо. Діти дошкільного віку опановують велику кількість різних рухів, але їхні рухи ще недостатньо спритні і скоординовані. У віці після 4 років починають з'являтися стійкі рухові переваги у використанні однієї зі сторін тіла (право- чи ліворукість), активно використовуються тулуб і ноги. У дошкільному віці з'являється можливість систематично навчати дітей різним рухам (Шеремет, 2016).

Сенсорний розвиток у ранньому віці пов'язаний із вдосконаленням здатності дитини вирізняти якомога більшу кількість ознак у предметах. Накопичення чуттєвого досвіду дитини призводить до розвитку впізнавання, в якому інтегровані пам'ять та сприймання. При цьому дитина орієнтується на якусь найбільш помітну зовнішню ознаку, а не на їх систему. Активність дитини виявляється переважно у вигляді предметних ігор, у формі ситуативного спілкування з дорослим, тому найкраще

вона розрізняє саме ті ознаки предметів, які виступають умовою практичних дій із ними: форму та величину (Дуткевич, 2012).

У дошкільному віці відбувається удосконалення орієнтування дитини у зовнішніх властивостях і відношеннях предметів та явищ, у просторі й часі. Сприймаючи предмети і діючи з ними, дитина починає все точніше оцінювати їх колір, форму, розмір, вагу, температуру, властивості поверхні тощо. При сприйнятті музики вона вчиться стежити за мелодією, виділяти звуки за висотою, уловлювати ритмічний малюнок, при сприйнятті мови – чути найменші відмінності у вимові подібних звуків. Сенсорний розвиток дошкільника включає дві взаємопов'язані сторони – засвоєння уявлень про різноманітні властивості та відношення предметів і явищ та оволодіння новими діями сприйняття, що дає змогу повніше й детальніше сприймати навколишній світ (Павелків, 2015).

Успіхи у розвитку сенсорної сфери дошкільника досягаються на основі характерних для віку видів діяльності та форм спілкування. Розвиток сприймання відбувається на основі орієнтувально-обстежувальної діяльності. Провідним різновидом обстежувальної дії дошкільника є роздивляння, яке набуває самостійності (Дуткевич, 2012).

Отже, сенсорний розвиток становить одну з головних ліній розумового розвитку в ранньому і дошкільному віці. Значно змінюються основні види чутливості, так, покращується гострота зору і слуху, підвищується точність розрізнення кольорів, розвивається музичний і фонематичний слух, удосконалюється орієнтування у властивостях і просторових

відношеннях предметів. Дитина засвоює суспільно вироблені уявлення про чуттєві властивості – сенсорні еталони кольору, величини, форми та ін. Цьому сприяють різні види діяльності дитини, перш за все продуктивні. Із засвоєнням сенсорних еталонів пов'язаний розвиток перцептивних дій, що сприяють цілеспрямованому і планомірному обстеженню предметів. Значні зміни відбуваються у розвитку орієнтування дитини в просторі й просторовому розташуванні предметів. Це орієнтування починається з виділення дитиною власного тіла та провідної руки (Гоян, 2014).

Дитина молодшого шкільного віку не тільки розрізняє кольори, форми, розмір предметів та їх положення в просторі, але може правильно називати пропоновані кольори та форми предметів, правильно співвідносити предмети за розміром. Вона може також зображати найпростіші форми та розфарбувати їх у заданий колір. Дитина в цьому віці добре розуміє, що картина чи малюнок є відображенням дійсності. Розглядаючи малюнок, дитина вже вміє правильно оцінювати перспективне зображення, оскільки їй відомо, що один і той самий предмет, розташований далеко, виглядає на малюнку маленьким, а близько – набагато більшим. Зростання загального рівня особистісної довірливості дитини молодшого шкільного віку проявляється як набуття сприйманням цілеспрямованості та керованості (Павелків, 2015).

Чуттєве сприймання дає змогу дитині молодшого шкільного віку побачити багатство явищ навколишнього життя. Названі словом, якості предметів стають значимими, набуваючи значення орієнтирів, вони розвива-

ють увагу у дітей, які починають помічати їх у навколишніх речах, вчать спостерігати. Чуттєві образи, яких набувають діти, та їхній відповідний літературний словник помітно впливають і на їхню творчу діяльність: малюнки, ліплення, твори збагачуються яскравими образами. Тут відчуття вже зливається із сприйманням речей, що зберігаються в свідомості дітей у вигляді яскравих й усвідомлених уявлень (Гоян, 2014).

Однією з найбільш важливих причин шкільної неуспішності учнів молодших класів є порушення обробки сенсорної інформації. Важливим показником зрілості мозкових структур першокласника є сенсорна (сенсомоторна) інтеграція, яка є показником точності й швидкості сенсомоторної реакції. Сенсорна інтеграція також є фунда-ментальною основою для успішної інтелектуальної діяльності школяра. Сенсорна інтеграція необхідна для руху, мови та гри, але в подальшому вона слугує фундаментом для складніших дій і супроводжує процеси читання, письма та соціальної поведінки (Кіпаренко, 2020).

Отже, сенсорна інтеграція є основою цілісного розвитку дитини, оскільки сприяє розвитку моторики, координації рухів, просторової орієнтації, зорового та слухового сприймання, зокрема фільтруючи інформацію та організовуючи її в такий спосіб, щоб допомогти дитині сконцентруватися на вирішенні певного завдання, а також сенсорна інтеграція сприяє розвитку пізнавальних психічних процесів: уваги, пам'яті, мислення та мовлення, наприклад, мова та мовлення залежать від багатьох процесів, пов'язаних із сенсорною інтеграцією, тому у разі збою на будь-якому з ета-

пів обробки інформації вони зазвичай розвиваються повільно. Навчання та поведінка – це видимі аспекти сенсорної інтеграції. Освоєння читання, письма або математики – це винятково складні процеси, можливі лише за наявності стабільної сенсорної інтеграції, оскільки розвиток системи обробки сенсорної інформації є фундаментом для освоєння читання та письма, наприклад здатність переміщати погляд по сторінці, розрізняти форми, літери та цифри є основою такої навички як читання, зокрема письмо слугує наглядним прикладом діяльності, що вимагає безлічі специфічних тактильних відчуттів. Більшість з нас не замислюється над тим, скільки відчуттів використовується для виконання звичних дій руками, наприклад, під час малювання. Крім того, сенсорна інтеграція сприяє кращій адаптації дитини до навколишнього середовища, соціальній взаємодії, комунікації та формуванню самостійності і допитливості дитини (Айрес, 2024).

У ранньому дитинстві нервова система знаходиться в стані швидкого розвитку і сенсорної інтеграції та удосконалюється через типові види діяльності дитинства, ось чому перші кілька років дитинства вважаються сенсорно-моторними роками та мають вирішальне значення для закладення основи нашої нервової системи (Delaney, 2008).

У разі порушення сенсорної інтеграції часто відбувається незбалансований розвиток дитини. Більшість дітей із порушенням сенсорної інтеграції потребують розвитку основних функцій мозку – вестибулярних, пропріоцептивних та тактильних систем обробки сенсорної інформації. Неправильне тлумачення сен-

сорної інформації може зашкодити здібності до навчання, неправильна обробка сенсорних сигналів позначається і на поведінці (Айрес, 2024).

Порушення сенсорної інтеграції (порушення обробки сенсорної інформації) – це стан, при якому у мозку наявні труднощі з отриманням та реагуванням на інформацію, що надходить через органи чуття (Isbell, 2007), зокрема порушення обробки сенсорної інформації може проявлятися у вигляді гіпочутливості або гіперчутливості до певних стимулів, що дуже ускладнює розвиток дитини, а саме гіпочутливість (слабка чутливість) означає, що мозок сприймає сигнали, які надходять від рецепторів, як недостатні, слабкі, тоді організм вимагає підсилення цих сигналів; гіперчутливість (підвищена чутливість) мозок сприймає сигнали, які йдуть від рецепторів, як дуже сильні, такі, що можуть становити небезпеку (Yack, 2015).

Порушення сенсорної інтеграції або безпосередньо впливає на процес навчання, що відбувається в мозку, або призводить до порушень поведінки, які заважають шкільному розвитку, наприклад при вестибулярних порушеннях дитина не може запам'ятати, що означає надруковане слово або як написати це слово самостійно (Айрес, 2024).

До загальних ознак порушення сенсорної інтеграції відносять: невідповідні та нестійкі реакції у відповідь на сенсорні стимули, складності організації та аналізу інформації, знижена здатність поєднувати або інтегрувати інформацію від різних органів чуття, обмежена здатність адекватно відповідати на сенсорну інформацію, складність у використанні се-

нсорної інформації для планування та здійснення дій. Серед найбільш поширених ознак порушення сенсорної інтеграції виділяють: гіперчутливість, гіпочутливість або змішані реакції на сенсорні стимули; уникання сенсорних стимулів; пошук сенсорної стимуляції; невпевненість в положенні тіла; погане моторне планування; розкоординованість, непостійність моторних навичок, складності з освоєнням нових моторних завдань; відволікання, обмеження здатності до концентрації; висока активність, надрухливість; низький рівень активності, пасивність (Yack, 2015).

У дітей дошкільного віку порушення сенсорної інтеграції можуть проявлятися у проблемах з координацією; поганою концентрацією уваги або труднощами зосередження на завданнях; у проблемах, пов'язаних з навчанням, у труднощах з навичками самообслуговування, такими як зав'язування взуття, застібання гудзиків тощо; у надмірній чутливості до дотиків, звуків та незвично високому або низькому рівні активності (Isbell, 2007).

Порушення сенсорної інтеграції проявляється у різних сенсорних системах: 1) *вестибулярна система: гіперчутливість* (дитини остерігається гірок на дитячих майданчиках або гойдалок, легко захитується в машині, ліфті або гойдалках, боїться висоти або остерігається сходинок, уникає ігор, де треба балансувати, уникає участі в спортивних заняттях або активних іграх), *гіпочутливість* (відчуває потребу в активних іграх, часто крутиться навколо себе, стрибає чи бігає, постійно рухає головою, дитині складно всидіти на одному місці); 2) *тактильна систем: гіперчутливість* (дитина уникає дотиків або контак-

ту, не любить і уникає рухливих ігор, виражає незадоволеність від певного одягу або текстури їжі, виражає незадоволеність, якщо хтось наближається надто близько), *гіпочутливість* (постійно торкається предметів, може обмацувати чи облизувати предмети, щоб краще їх відчутти, відчуває труднощі у маніпулюванні предметами якщо вони легкі або з вираженою текстурою, наприклад малювання олівцем); 3) *пропріоцептивна* система: *гіперчутливість* (уникає фізичні вправи, участь у спортивних іграх, а саме уникає активних рухів, наприклад, не хоче стрибати, бігати, повзати, крутитися, скакати та інших фізичних дій, що сприяють сильним пропріоцептивним відчуттям), *гіпочутливість* (докладає занадто багато або мало тиску, коли тримає предмети, не може прийняти правильне положення тіла, яке потрібно для вирішення різних завдань, потребує занадто рухливих ігор); 4) *зорова* (візуальна) система: *гіперчутливість* (відчуває себе некомфортно на сонці, дитина чутлива до змін в освітленні, відвертається від яскравого екрану телевізора або комп'ютера), *гіпочутливість* (часто не помічає різницю у візуальних стимулах, прагне подовгу розглядати блискучі чи яскраві предмети, шукає додаткові візуальні стимули); 5) *слухова* (аудіальна) система: *гіперчутливість* (засмучується від гучних або несподіваних звуків, не любить певні звуки), *гіпочутливість* (постійно шукає звукову стимуляцію, збільшує гучність на електронних приборах); 6) *запахова* (ольфакторна) та *смакова* системи: *гіперчутливість* (не любить сильні запахи і смаки, дитина вибіркова в їжі, відчуває неприязнь до певних запахів та їжі), *гіпочутливість* (може не реагувати на неприємні

запахи, шукає сильні запахи або смакові відчуття, може намагатися їсти неїстівне) (Yask, 2015). Як ми бачимо, порушення сенсорної інтеграції ускладнюють розвиток дитини.

Саме тому застосовується сенсорно-інтегративна терапія в роботі з дітьми, яка спрямована на покращення інтеграції та обробки сенсорної інформації в мозку, що сприяє розвитку моторики, сприйняття, покращенню навчання та поведінкових навичок у дітей. Сенсорно-інтегративна терапія є цілісною системою, яка залучає все тіло, всі органи чуття та весь мозок в терапевтичний процес. Терапія проводиться в ігровій формі. Центральною ідеєю сенсорно-інтегративної терапії є стимуляція сенсорних систем (особливо це стосується вестибулярної, пропріоцептивної та тактильної систем), спрямовані на те, щоб дитина спонтанно формувала адаптивні реакції, які інтегрують різні види відчуттів (Айрес, 2024).

Серед основних завдань сенсорно-інтегративної терапії виділяють: 1) збагачення сенсорного досвіду (отримання різних відчуттів) шляхом впливу на органи чуття; 2) розвиток зорового, слухового, тактильного, кінестетичного сприйняття; 3) подолання проблем сенсорного сприйняття, а саме дискомфорту, що викликається конкретним стимулом-подразником. При побудові занять із сенсорно-інтегративної терапії дуже важливо постійно діяти в зоні комфорту дитини. У разі виникнення перешкод варто відступити назад, потім просуватися вперед дрібнішими кроками, забезпечивши підтримку, щоб максимізувати успіх. Додавати або ускладнювати завдання тільки в зоні комфорту дитини, завоювати її довіру та забезпечити у дитини по-

чуття стійкої захищеності (Кіпаренко, 2020).

До основних принципів сенсорно-інтегративної терапії відносять: 1) сенсорні аспекти діяльності важливі для розвитку і навчання; 2) хороша перцепція та інтеграція відчуттів допомагають дитині упоратися із труднощами та засвоїти нові навички; 3) ефективна реакція на труднощі та засвоєння нових навичок сприяють розвитку сенсорної інтеграції нервової системи; 4) організація сенсорної перцепції та ефективних реакцій зазвичай покращує не лише розвиток, а й поведінку дітей; 5) освоєння складних навичок і моделей поведінки залежить від сукупності відповідей на більш прості завдання; 6) чим сильніше дитина вмотивована та зацікавлена, тим наполегливіше вона буде долати труднощі та ефективніше діяти; 7) терапія ґрунтується на грі, до того ж організацію та вибір видів активності визначають інтереси та вподобання дитини; 8) терапевтичні види активності припускають, що завдання, поставлені перед дитиною, відповідають її здібностям; 9) ефективність терапії визначається здатністю дитини ефективно реагувати на завдання, з якими вона раніше не могла впоратися. Отже, терапевт повинен заохочувати, підбадьорювати і мотивувати дитину до вибору тих видів діяльності, що розвивають мозок (Айрес, 2024).

Дитина з порушенням сенсорної інтеграції не може ефективно та плавно адаптуватися до навколишнього середовища і отримувати задоволення від усього, що її оточує, тому вона потребує специфічного, спеціально організованого для неї, середовища, яким є «сенсорна кімната» – це оточення, що складається з різного роду стимуляторів, до них на-

лежать проектори спеціальних ефектів, басейни з кулями, спеціальна музика, світлові, звукові і тактильні настінні панелі тощо. Мозок активізується через стимуляцію базових почуттів – зору, слуху, нюху, дотику, вестибулярних та інших рецепторів, розвивається саморегуляція процесів збудження та гальмування, що сприяє розвитку дитини (Литвин, 2018).

У сенсорній кімнаті можуть застосовуватися різноманітні засоби навчання: спортивний інвентар – спортивні обручі, басейн із легкими кулями, важкі та легкі м'ячі, дитячі ігрові комплекси, гойдалки, роликові дошки тощо; підручні матеріали – валики, нерівні поверхні, мотузкові сходи, сипучі матеріали (пісок, дрібні предмети), пластичні матеріали (кульковий пластилін, полімерна глина тощо); медичне обладнання – масажні килимки, роликові масажери; спеціальне обладнання для сенсорної інтеграції – балансири, сенсорні мішки (еластичні, нееластичні з обтяжуванням), сенсорні ковдри (легкі, з навантаженням) тощо (Кіпаренко, 2020).

Отже, сенсорно-інтегративна терапія допомагає злагодженій роботі усіх сенсорних систем, а саме зорової, слухової, смакової, нюхової, вестибулярної, пропріоцептивної та тактильної, тим самим сприяє цілісному розвитку дитини та покращенню навчання та поведінкових навичок у дітей.

Висновки. Вивчення зарубіжної та вітчизняної літератури з проблеми дослідження показало, що в сучасній психології зростає інтерес до сенсорної інтеграції як основи цілісного розвитку дитини. Сенсорна інтеграція є процесом, що відбувається у головному мозку, вона організує інформацію, отриману за

допомогою органів чуття (зір, слух, дотик нюх, смак), наділяє значенням відчуття, фільтруючи інформацію і відбираючи те, на чому слід сконцентруватися, дозволяє нам обдумати діяти і реагувати на ситуацію, в якій ми знаходимося та формує основу для теоретичного навчання та соціальної поведінки. Гармонійний розвиток дитини залежить від злагодженого функціонування всіх сенсорних систем. Було розкрито особливості і закономірності психічного розвитку в дитинстві, а також розглянуто основні етапи розвитку сенсорної інтеграції в онтогенезі та виявлено, що сенсорна інтеграція сприяє розвитку моторики, координації рухів, просторової орієнтації, зорового та слухового сприймання, зокрема фільтруючи інформацію та організовуючи її в такий спосіб, щоб допомогти дитині сконцентруватися на вирішенні певного завдання, а також сенсорна інтеграція сприяє розвитку пізнавальних психічних процесів: уваги, пам'яті, мислення та мовлення, крім того, сенсорна інтеграція сприяє кращій адаптації дитини до навколишнього середовища, соціальній взаємодії, комунікації та формуванню самостійності дитини. Було проаналізовано порушення сенсорної інтеграції (гіпочутливість та гіперчутливість сенсорних систем) та розкрито основні принципи сенсорно-інтегративної терапії з дітьми. Отже, сенсорна інтеграція має важливе значення для розвитку дитини.

Перспективи подальших досліджень полягають у вивченні особливостей застосування сенсорно-інтегративної терапії у роботі з дітьми з особливими освітніми потребами.

References:

- Aires Dzh. (2024) Dytyna i sensorna integratsiia. Rozuminnia pryhovanyh problem rozvytku z praktychnymy rekomendatsiiami dlia batkiv i spetsialistiv [Child and sensory integration. Understanding hidden developmental issues with practical recommendations for parents and professionals]. (T. Kolesnik, Trans.). Kyiv: Vydavnytstvo Rostyslava Burlaky [in Ukrainian].
- Babchuk O. G. (2021) Konspekt leksii do dysypliny «Diagnostyka psyhichnogo rozvytku ditei z praktykumom» [Diagnostics of children's mental development with practical training]. Odesa [in Ukrainian].
- Varii M. Y. (2009) Zagalna psyhologiiia [General psychology]: pidruchnyk. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury [in Ukrainian].
- Goian I. M. & Palii A. A. (2014) Metody diagnostyky psyhichnogo rozvytku ditei [Diagnostic methods of children's mental development]. Ivano-Frankivsk: Symfoniia forte [in Ukrainian].
- Grama N. G. (2018) Sensorni rozvytok ditei rannogo viku: teoriia i praktyka [Sensory development of young children: theory and practice]: Monografiia. Odesa [in Ukrainian].
- Dutkevych T. V. (2012) Dytiacha psyhologiiia [Child psychology]. Navch. posib. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury [in Ukrainian].
- Kiparenko, O. (2020). Sensorna integratsiia yak metod korektsii rozladiv u ditei [Sensory integration as a method of correction of disorders in children]. Zbirnyk naukovykh prats «Problemy suchasnoi psyhologii», (49), 152–176. <https://doi.org/10.32626/2227-6246.2020-49.152-176> [in Ukrainian].
- Kolobych O. P. (2018) Zagalna psyhologiiia [General psychology]. Navchalno-metodychnyi posibnyk. Lviv [in Ukrainian].
- Koshel V. M. (2019) Sensorne vyhovannia ditei rannogo viku [Sensory education of children of early age]: navch.-metod. posib. Chernigiv [in Ukrainian].
- Kravtsova A. & Kukuruza A. (Ed.) (2015) Rannii rozvytok dytyny [Early child development]. Posibnyk dlia spetsialistiv i batkiv. Kyiv [in Ukrainian].
- Kuzikova S. B. (2020) Teoriia i praktyka vikovoi psyhokorektsii [Theory and practice of age psychocorrection]: Navch. posib. (2-nd ed., rev.). Sumy: Universytetska knyga [in Ukrainian].
- Lytvyn N. I., Boretska O. V. & Soiko O. V. (2018) Kompleksna psyhologo-pedagogichna reabilitatsiia ditei z osoblyvymy potrebamy zasobamy sensornoi integratsii [Complex psychological-pedagogical rehabilitation of children with special needs using sensory integration]. Psyhologiiia: realnist i perspektyvy: zbirnyk naukovykh prats RDGU. (Issue 10). 95–101. https://doi.org/10.35619/prap_rv.vi10.100 [in Ukrainian].
- Pavelkiv R. V. (2015) Vikova psyhologiiia [Age psychology]: pidruchnyk. (2-nd ed.). Kyiv: Kondor [in Ukrainian].
- Sergeenkova O. P., Stoliarchuk O. A., Kohanova O. P. & Paseka O. V. (2012) Zagalna psyhologiiia [General psychology]. Navch. posib. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury [in Ukrainian].
- Skrypnyk T. (2016) Sensorna integratsiia yak pidgruntia tsilnogo rozvytku ditei z autyzmom [Sensory integration as a basis for holistic development of children with autism]. Osoblyva dytyna: navchannia i vyhovannia, 4, 24–31. [in Ukrainian].
- Sheremet M.K. & Boriak O.V. (2016) Nevrologichni osnovy lohopedii [Neurological bases of speech therapy]: navch. posib. Sumy [in Ukrainian].
- Bundy A. C. & Lane Sh. J. (2020) Sensory Integration: Theory and Practice. 3rd ed. F. A. Davis Company, Philadelphia [in English].
- Delaney T. (2008) The sensory processing disorder answer book: practical answers to the top 250 questions parents ask. Sourcebooks, Inc. Naperville, Illinois

[in English].

Isbell Ch. & Isbell R. (2007) Sensory integration: a practical guide for preschool teachers. Gryphon House, Inc., Beltsville [in English].

Yack E., Aquilla P. & Sutton Sh. (2015) Building Bridges through Sensory Integration. 3rd ed.: Therapy for Children with Autism and Other Pervasive Developmental Disorders. Sensory World [in English].

Ivan Danyliuk

PhD (Doctor of Psychological Sciences), Professor, Dean of the Faculty of Psychology, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv (Ukraine)

Nataliia Burkalo

PhD (Candidate of Psychological Sciences), Associate Professor, Associate Professor of the Department of Experimental and Applied Psychology, Faculty of Psychology, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv (Ukraine)

SENSORY INTEGRATION AND ITS SIGNIFICANCE FOR CHILD DEVELOPMENT

ABSTRACT

The article is devoted to highlighting the features of sensory integration manifestation in childhood and its significance for the holistic development of the child. This includes uncovering the characteristics and patterns of mental development during childhood, describing the main stages of sensory integration development in ontogenesis, and examining sensory integration disorders and the application of sensory integrative therapy with children. A review of foreign and domestic literature on the research problem has shown that there is a growing interest in sensory integration in modern psychology as the foundation for a child's holistic development. Sensory integration is a process occurring in the brain that organizes information received through the senses (vision, hearing, touch, smell, taste), gives meaning to these sensations by filtering information, selecting what to focus on, and enabling us to act and react thoughtfully to the situation we are in. It also forms the basis for theoretical learning and social behavior. The harmonious development of a child depends on the coordinated functioning of all sensory systems. The article explores the features and patterns of mental development in childhood, such as heterochrony, asynchrony, staging, differentiation, and integration of mental processes and properties, as well as changes in the determinants of mental development and plasticity. The main stages of sensory integration development in ontogenesis are also examined. The importance of the sensory-perceptual sphere in a child's development is underscored, as sensory development is the foundation of a child's intellectual growth. Sensory development involves the development of sensations and perceptions, as well as the understanding of objects' forms, colors, sizes, and spatial locations, as well as the objects and phenomena of the surrounding world. Perception is formed based on the synthesis of various sensations: visual, auditory, tactile, kinesthetic, olfactory, and others. Perception reflects the objectivity, integrity, structure,

constancy of objects, and others. Early childhood is the most favorable period for the improvement of sensory organ functions and the accumulation of representations about the surrounding world. Knowledge of the surrounding reality in children begins with the analysis of information received through touch, visual observation, sounds, smells, various tastes, and so on. It has been established that childhood plays a crucial role in sensory integration, as a child organizes not only visual and auditory sensations but also the sensations of their own body and the force of gravity, which contributes to the child's holistic development. A significant portion of a child's learning ability lies in their ability to integrate sensory information, as learning depends on the ability to perceive and process sensations from their movements and external influences and to use this information for planning and organizing behavior. It has been found that sensory integration facilitates the development of motor skills, movement coordination, spatial orientation, and visual and auditory perception, particularly by filtering and organizing information to help the child focus on solving specific tasks. Moreover, sensory integration contributes to the development of cognitive mental processes: attention, memory, thinking, and speech. Sensory integration also enhances a child's adaptation to the environment, social interaction, communication, and the formation of independence and curiosity in the child. Sensory integration disorders (hyposensitivity and hypersensitivity of sensory systems) have been analyzed, and the main principles of sensory-integrative therapy with children have been outlined. Children with reduced sensory processing abilities often experience difficulties in carrying out voluntary actions, which in turn can affect learning and behavior. Therefore, sensory-integrated therapy aimed at developing and integrating sensations contributes to improving the child's learning and behavior. In conclusion, sensory integration is of great importance for child development.

Keywords: sensory integration, child psychology, child development, sensory systems, sensory integration disorders, sensory-integrative therapy.

Данилюк Іван Васильович

Доктор психологічних наук, професор, декан факультету психології, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ (Україна)

Буркало Наталія Іванівна

Кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри експериментальної та прикладної психології, факультету психології, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ (Україна)

СЕНСОРНА ІНТЕГРАЦІЯ ТА ЇЇ ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ РОЗВИТКУ ДИТИНИ

АНОТАЦІЯ

Статтю присвячено висвітленню особливостей прояву сенсорної інтеграції в дитячому віці та її значенню для цілісного розвитку дитини, зокрема розкриттю особливостей та закономірностей психічного розвитку в дитинстві, висвітленню основних етапів розвитку сенсорної інтеграції в онтогенезі, розгляду порушень сенсорної інтеграції та особливостей застосування сенсорно-інтегративної терапії з дітьми. Вивчення зарубіжної та вітчизняної літератури з проблеми дослідження показало, що в сучасній психології зростає інтерес до сенсорної інтеграції як основи цілісного розвитку дитини. Сенсорна інтеграція є процесом, що відбувається у головному мозку, вона організує інформацію, отриману за допомогою органів чуття (зір, слух, дотик, нюх, смак), наділяє значенням відчуття, фільтруючи інформацію і відбираючи те, на чому слід сконцентруватися, дозволяє нам обдумати діяти і реагувати на ситуацію, в якій ми знаходимося та формує основу для теоретичного навчання та соціальної поведінки. Гармонійний розвиток дитини залежить від злагодженого функціонування всіх сенсорних систем. Було розкрито особливості і закономірності психічного розвитку в дитинстві, а саме психічний розвиток відзначається такими закономірностями: гетерохронність, асинхронність, стадіальність, диференціація та інтеграція психічних процесів і властивостей, зміна співвідношення детермінант психічного розвитку та пластичність, а також було розглянуто основні етапи розвитку сенсорної інтеграції в онтогенезі. Важко переоцінити значення розвитку сенсорно-перцептивної сфери дитини, оскільки сенсорний розвиток є фундаментом розумового розвитку дитини. Сенсорний розвиток дитини – це розвиток відчуттів і сприйняття, уявлень про предмети: їх форму, колір, величину, розташування в просторі; об'єкти і явища навколишнього світу. Сприйняття формується на основі синтезу різних відчуттів: зорових, слухових, тактильних, кінестетичних, нюхових та інших. У сприйнятті відбиваються предметність, цілісність, структурність, константність предмета та інших. Ранній вік є найсприятливіший для вдосконалення діяльності органів чуття, накопичення уявлень про навколишній світ. Пізнання навколишньої дійсності у дітей розпочинається з аналізу інформації, яку вони отримують під час дотику, візуального спостереження, в звуках, запахах, різних смаках тощо. Було встановлено, що дитинство відіграє в сенсорній інтеграції головну роль, оскільки дитина організовує не лише свої зорові та слухові відчуття, а й відчуття власного тіла та дії сили тяжіння, що сприяє цілісному розвитку дитини. Значна частина здібностей дитини до навчання – це здатність інтегрувати сенсорну інформацію, оскільки навчання залежить від здатності сприймати та обробляти відчуття від власних рухів і від зовнішніх впливів та використовувати їх для планування та організації поведінки. Було виявлено, що сенсорна інтеграція

сприяє розвитку моторики, координації рухів, просторової орієнтації, зорового та слухового сприймання, зокрема фільтруючи інформацію та організовуючи її в такий спосіб, щоб допомогти дитині сконцентруватися на вирішенні певного завдання, а також сенсорна інтеграція сприяє розвитку пізнавальних психічних процесів: уваги, пам'яті, мислення та мовлення, крім того, сенсорна інтеграція сприяє кращій адаптації дитини до навколишнього середовища, соціальній взаємодії, комунікації та формуванню самостійності і допитливості дитини. Було проаналізовано порушення сенсорної інтеграції (гіпочутливість та гіперчутливість сенсорних систем) та розкрито основні принципи сенсорно-інтегративної терапії з дітьми. Часто у дітей із зниженою здатністю до обробки відчуттів також можуть бути труднощі із здійсненням довільних дій, що в свою чергу може впливати на навчання та поведінку, тому сенсорно-інтегрована терапія, яка спрямована на розвиток та інтеграцію відчуттів сприяє покращенню навчання та поведінки дитини. Отже, сенсорна інтеграція має важливе значення для розвитку дитини.

Ключові слова: сенсорна інтеграція, дитяча психологія, розвиток дитини, сенсорні системи, порушення сенсорної інтеграції, сенсорно-інтегративна терапія.

How to cite (як цитувати):

Danyliuk, I., & Burkalo, N. SENSORY INTEGRATION AND ITS SIGNIFICANCE FOR CHILD DEVELOPMENT. *PSYCHOLOGICAL JOURNAL*, 10(2), 7–26. <https://doi.org/10.31108/1.2024.10.2.1> [in Ukrainian]

Данилюк, І., & Буркало, Н. СЕНСОРНА ІНТЕГРАЦІЯ ТА ЇЇ ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ РОЗВИТКУ ДИТИНИ. *ПСИХОЛОГІЧНИЙ ЧАСОПИС*, 10(2), 7–26. <https://doi.org/10.31108/1.2024.10.2.1>

Дата отримання статті: 11.01.2024

Дата рекомендації до друку: 05.02.2024

Дата оприлюднення: 29.02.2024

ОСОБИСТІСНІ РЕСУРСИ СТІЙКОСТІ В УМОВАХ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ ТА КРИЗ

**Сердюк Людмила Захарівна¹, Литвиненко Ольга Дмитрівна², Сердюк Олександр
Анатолійович³, Денчик Артем Юрійович⁴**

¹Доктор психологічних наук, професор, завідувач лабораторії психології особистості імені
П.Р. Чамати Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України, м. Київ (Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8301-4034>

²Доктор психологічних наук, професор, професор кафедри загальної психології і психологічного
консультування Одеського національного університету імені І. І. Мечникова, м. Одеса (Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0005-7997-5576>

³Магістр психології, аспірант Київського національного університету імені Тараса Шевченка, м.
Київ (Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4740-0592>

⁴Магістр економіки, м. Одеса (Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0005-7997-5576>

UDC: 159.943

АНОТАЦІЯ

У статті здійснено аналіз підходів до визначення особистісної стійкості, що включає зовнішні та внутрішні чинники, які відіграють різну роль в його цілісній організації. Особистісна стійкість визначається як процес і наслідок успішної адаптації до важких подій; як результат психічної, емоційної чи поведінкової гнучкості та пристосування до зовнішніх і внутрішніх вимог; як здатність згинатися, але не ламатися, відновлюватися і, можливо, навіть зростати, незважаючи на несприятливі життєві обставини. Метою дослідження було здійснити аналіз сучасних досліджень структури та чинників особистісної стійкості людини в умовах невизначеності, виявити внутрішні ресурси стійкості та визначити можливості їх розвитку. Встановлено, що психологічні ресурси збереження і зміцнення здоров'я, резистентності до впливу факторів стресу, підтримання і розвитку особистісних можливостей пов'язані з наявністю і усвідомленням життєвих цілей, позитивним самоприйняттям, наявністю позитивних взаємин з оточуючими та здатністю впливати на життєві події; стресостійкості особистості та здатності до постстресового розвитку сприяють первинні актуальні здібності особистості: надія, віра, час, контакти, любов, прийняття, терпіння; найбільш ефективними копінг-стратегіями особистості, що здійснюють протекторну функцію, є планування вирішення проблеми та позитивна переоцінка; не ефективними – пошук соціальної підтримки та прийняття відповідальності.

Ключові слова: особистісна стійкість, внутрішні ресурси, резильєнтність, життєстійкість, психічне здоров'я, психологічне благополуччя, Позитивна психотерапія.

Постановка проблеми. Реалії життя в сучасному суспільстві є серйозним викликом ресурсам стійкості людини, її готовності та здатності долати повсякденні труднощі, ефективно функціонувати та взаємодіяти з іншими людьми. Разом з тим, аналіз численних досліджень свідчить про те, що реакція на травматичні події у різних людей має значні відмінності. Здебільшого – це тяжкі симптоми та розлади, такі як тривога, депресія, ПТСР, дис-

Address for correspondence, e-mail: editpsychas@gmail.com
Copyright: © *Liudmyla Serdiuk, Olga Lytvynenko, Oleksandr Serdiuk, Artem Denchik*

This is an Open Access journal, all articles are distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International (CC BY-NC-SA 4.0) License (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>), allowing third parties to copy and redistribute the material in any medium or format and to remix, transform, and build upon the material, provided the original work is properly cited and states its license.

трес, дисоціація та психосоматизація (Bartholomew, Robbins, Joy, Kang, & Maldonado Aguiñiga 2020; Hiebel, Rabe, Maus, Peusquens, Radbruch, & Geiser 2021); значна частина людей, при дії таких же факторів здатна зберігати стабільну рівновагу без реактивної психопатології (Bonanno, 2004; Southwick, et al., 2014). Також в багатьох дослідженнях показано, що після травматичного досвіду у людей відбуваються позитивні зміни, що характеризуються більшою цінністю життя, сприйняттям нових можливостей, підвищенням почуття особистої сили, покращенням стосунків із людьми, зміною пріоритетів, посиленням віри та духовності (Tedeschi, & Calhoun, 2004).

Погляд авторів сучасних досліджень стосовно факторів, що сприяють позитивним результатам адаптації, також певним чином ризниється: відмічається, що зовнішня підтримка має важливе значення; позитивна динаміка міжособистісних стосунків забезпечує емоційну підтримку, яка може сприяти результатам адаптації (Peter-Hagene, & Ullman, 2014). Водночас, є переконливі докази того, що стрес та зниження рівня благополуччя виникають, коли людина виявляється надто чутливою до сприйняття зовнішніх стимулів та має недостатньо внутрішніх ресурсів для трансформації негативного впливу середовища або його зміни. Доведено, що збереженню психологічного здоров'я людини, насамперед, допомагають її внутрішні (особистісні) ресурси (Pellerin, & Raufaste, 2020).

У психології та медицині поняття «ресурси» пов'язується, переважно, з адаптаці-

єю та подоланням кризових ситуацій, тому саме внутрішні (особистісні) ресурси людини є буфером, що захищає її від впливу негативних психогенних факторів. Власне, внутрішні ресурси особистості, такі як стійкість, оптимізм, мудрість, життєві цілі або сенс життя, духовність, самоефективність, здатність до ефективних копінг-стратегій подолання стресу тощо є позитивними факторами, що лежать в основі позитивного психічного здоров'я (Messias, et al., 2020).

Оскільки прагнення до позитивного функціонування та відчуття благополуччя є однією із основних рушійних сил особистісного зростання і важливою умовою якості життя особистості, тому проблема його набуття і розвитку є предметом численних досліджень. Закономірно, що в сучасних дослідженнях в галузі психології, психотерапії та психіатрії набули широкого вжитку такі феномени як резилієнс, резильєнтність, толерантність до невизначеності, життєстійкість, та інші близькі за змістом. Вивчення феноменів особистісної стійкості має важливе значення також для розробки психотехнологій профілактики та розвитку ресурсів стійкості людини та її здатності самостійно долати стресові ситуації.

Аналіз досліджень і публікацій. В останні десятиліття було запропоновано багато різних концепцій психологічної стійкості особистості (Bryan, O'Shea & MacIntyre, 2019; Fletcher, & Sarkar, 2013; Southwick, et al., 2014). Насамперед, це дослідження феномена резильєнтності (Bonanno, 2004; 2005; Bonanno, Galea, Bucciarelli, & Vlahov, 2006; Bryan, et al., 2019).

Взагалі, термін «resilience», або стійкість, досить широко використовувався в науці протягом століть, появу якого пов'язують із працями Е. Werner та її колеги R. Smith, які у 1955 році розпочали фундаментальне дослідження феномена резильєнтності. З часом це феномен набув різноманітних трактувань. Однак лише в останні кілька десятиліть цей термін набув популярності в якості психологічного феномену (Bonanno, & Diminich, 2013).

На сьогодні у психології, медицині, біології та соціальних науках поняття «resilience» широко використовується в контексті впливу на людину екстремальних, загрозливих чи стресових умов. Термін «резильєнтність» (від лат. *re* — назад, *salire* — стрибати; буквально означає «відскочити») (Luthar, Cicchetti, & Becker, 2000).

У психологічному трактуванні резильєнтність має багато визначень, зокрема: у словнику Американської асоціації психологів APA (American Psychological Association, 2023) резильєнтність визначається як процес і наслідок успішної адаптації до важких подій життя чи «викликів», як результат психічної, емоційної чи поведінкової гнучкості та пристосування до зовнішніх і внутрішніх вимог; здатність згинатися, але не ламатися, відновлюватися і, можливо, навіть зростати, незважаючи на несприятливі життєві обставини (Southwick, et al., 2011); динамічний процес, що приводить до позитивної адаптації в умовах значних негараздів (Luthar, 2000; Rachel Yahuda, et al., 1998); свідоме зусилля рухатися вперед в осмислений інтегрований позитивний спосіб внаслідок висновків, зроблених з несприятли-

вого досвіду (Pilafas, Strongylaki, et al., 2020).

Виділять також різні типи резильєнтності (Cherry, 2022): фізична резильєнтність: здатність тіла справлятися зі змінами та відновлюватися після фізичних навантажень, хвороб і травм; психічна резильєнтність: здатність адаптуватися до змін і невизначеності, як характеризується гнучкістю та врівноваженістю в стресовій ситуації; емоційна резильєнтність: здатність регулювати емоції під час стресу, усвідомлювати свої емоційні реакції і бути в контакті зі своїм внутрішнім світом, що сприяє збереженню почуття оптимізму у важкі часи; соціальна резильєнтність: здатність бути в контакті з іншими, спілкуватись та об'єднуватись з іншими для вирішення індивідуальних та спільних проблем.

Щодо структури резильєнтності, то варто зазначити, що існуючі численні моделі не мають, на наш погляд, дуже суттєвих відмінностей. Так, наприклад, визначають такі складові резильєнтності (Southwick, et al., 2014).

1. Оптимізм. Здатність з надією дивитися в майбутнє. Оптимізм означає здатність взяти на себе відповідальність за своє життя з вірою, що труднощі й кризи тимчасові.
2. Прийняття ситуації, яку більше не можна змінити й покінчити з минулим.
3. Орієнтація на вирішення ситуації. Орієнтація на вирішення проблем означає формулювання чітких цілей і пошук шляхів їх реалізації.
4. Відмова від ролі жертви. Означає відмову від пасивності та прий-

- няття активної позиції у складній ситуації.
5. Прийняття відповідальності. Прояв ініціативи й активної діяльної позиції для досягнення власних цілей.
 6. Планування майбутнього. Для планування важливим є постановка адекватної мети – досяжної, конкретної та відповідної ресурсам людини.
 7. Орієнтація на стосунки. Здатність створювати та використовувати мережу особистісних контактів.

Дуже близьким за змістом є поняття життєстійкості (*hardiness*), яке досить часто в літературі використовується в якості синоніму резильєнтності.

В дослідженнях американських психологів С. Кобейса та С. Мадді (1994), які вперше ввели поняття «*hardiness*», цей феномен складається з трьох компонентів: залученість, контроль та прийняття виклику, які важливі для збереження здоров'я, оптимального рівня працездатності й активності в стресогенних умовах.

В сучасних дослідженнях складних і екстремальних життєвих ситуацій, які спираються на такі поняття, як копінг-стратегії, стратегії подолання важких життєвих ситуацій, життєстійкість розглядається як психологічний аналог життєвого стрижня людини. Життєстійкість особистості – це внутрішній ресурс, підвладний самій людині, саме тому, що вона може змінити і перосмислити те, що сприяє підтриманню її фізичного, психологічного, соціального здоров'я; установка, яка надає життю цінності та смислу в будь-яких ситуаціях (Maddi, & Khoshaba,

1994); це система стійких якостей, що розуміються як ресурси особистості, які сприяють успішному її пристосуванню до практичного оволодіння навколишнім світом, а також виконують важливу буферну функцію (Peterson, & Seligman, 2004).

Виклад основного матеріалу.

Розкриваючи дослідницьку проблематику успішного протистояння деструктивному впливу стресу і збереження здоров'я, слід звернутися до концепції салютогенезу А. Антоновського (1987), який виділяє чинники, завдяки яким особистість здатна залишатися соматично і психологічно здоровою, незважаючи на вплив стресорів. Ці чинники можуть бути як психологічними (наприклад, оптимізм як особистісна риса), так і пов'язаними із соціальним оточенням (соціальна підтримка) або фізичним середовищем (наприклад, чистота питної води) (Antonovsky, 1993).

У низці психологічних наукових концепцій почуття когерентності пов'язують з поняттям життєстійкості, введеним в працях С. Кобейса і С. Мадді (Kobasa, Maddi, et al., 1985) як з функціональної точки зору (в обох випадках мова йде про фактори, що дозволяють не тільки протистояти негативним ефектам стресорів, але і рухатися до психологічного благополуччя незважаючи на них), так і з точки зору структури. В цьому аспекті, згідно з А. Антоновським (1985), в ключову роль відіграє почуття когерентності (*sense of coherence*, яке розуміється ним як особлива структура установок (диспозиція), що зумовлюють здатність людини розуміти причинно-наслідкові зв'язки в життєвих подіях, і впевненість в наявності власних здібностей та ре-

курсів, навичок самодопомоги, що забезпечують контроль власного життя.

Прикладом салютогенної психотерапії можна назвати Позитивну психотерапію Н. Пезешкіана (Peseschkian, & Tritt, 1998). Будучи гуманістичною моделлю терапії з психодинамічним розумінням конфліктних та поведінкових терапевтичних елементів, вона дуже близька до салютогенної концепції, оскільки визначає фактори, необхідні для ефективної салютогенетичної роботи (Asay, & Lambert, 2002).

Методологія Позитивної психотерапії (ППТ за Пезешкіаном), її багатий арсенал методів та інструментів розкривають великий потенціал практичного застосування для діагностики і розвитку внутрішніх ресурсів стійкості особистості, що є своєрідним буфером, який захищає її від впливу негативних психогенних факторів, допомагає долати труднощі без значних збитків для психічного здоров'я, сприяє відновленню та посттравматичному зростанню.

Зокрема, застосування Вісбаденського опитувальника позитивної терапії і сімейної терапії (WIPPF (Peseschkian, & Deidenbach,

1988), у сучасних психологічних дослідженнях дає можливість емпірично виявити і операционалізувати чинники особистісної стійкості.

Мета нашої роботи – здійснити аналіз сучасних досліджень структури та чинників особистісної стійкості людини в умовах невизначеності, виявити внутрішні ресурси стійкості та визначити можливості їх розвитку.

Методологія проведеного дослідження.

Дослідження базується на сучасній методології постнекласичної психології (гуманістичному підході, теорії самодетермінації, сучасних теоріях особистості).

В емпіричному дослідженні застосовані такі психодіагностичні методики: методика “Коротка шкала тривоги, депресії та ПТСР” (Агаєв, Кокун, та ін., 2016); Коротка шкала стійкості (Smith, Dalen, Wiggins, Tooley, Christopher, & Bernard, 2008); вісбаденський опитувальник (WIPPF) (Peseschkian, & Deidenbach, 1988; Serdiuk, & Otenko, 2021); шкала психологічного благополуччя (Ryff, 1995); шкала позитивного психічного здоров'я (Lukat, Margraf, Lutz, Veld, & Becker, 2016); опитувальник “Копінг-стратегії” (Lazarus, Folkman, 1984).

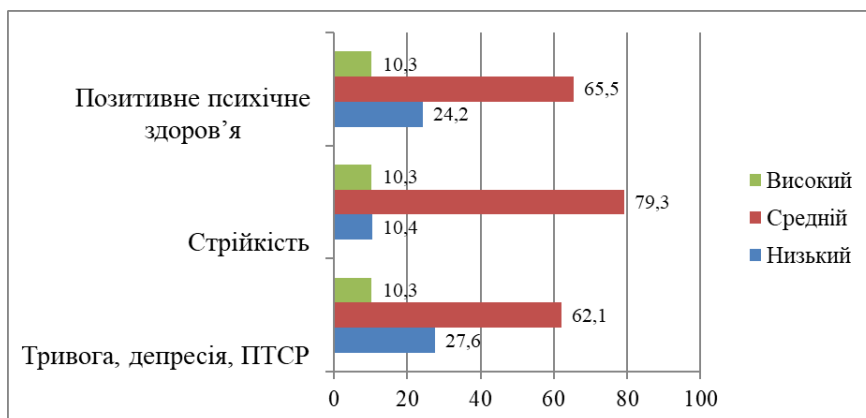

Рис. 1. Показники психологічного стану, %

Обробка отриманих результатів емпіричного дослідження здійснювалася за допомо-

ведені в таблиці 1, підтверджують наведені вище теоретичні висновки, а саме, що праг-

Таблиця 1

Кореляції показників психологічного стану із складовими психологічного благополуччя

	Позитивні взаємини	Автономія	Управління середовищем	Особистісне зростання	Цілі в житті	Самоприйняття
Тревога, депресія, ПТСР	-,019	-,285	-,456*	-,276	-,231	-,247
Стійкість	-,011	,479*	,605**	,223	,162	,584**
Позитивне психічне здоров'я	,274	,457*	,671**	,545*	,535**	,615**

* Кореляція значима на рівні 0.05; ** Кореляція значима на рівні 0.01

гою комп'ютерної програми для статистичної обробки даних SPSS Statistics 21.0.

Вибірка дослідження. Вибірку досліджуваних склали 137 осіб: 18 чоловіків та 119 жінок (вік від 19 до 44 років), серед яких: студенти ЗВО та студенти, що підвищують кваліфікацію в методі позитивної психотерапії. Дослідження здійснювалося в 2023 році.

Результати дослідження та їх обгово-

нення до позитивного функціонування особистості пов'язане з показниками психологічного благополуччя. Можна сказати, що ресурси загальної резистентності досліджуваних, полегшують вплив факторів стресу і сприяють психологічному благополуччю.

Оскільки важливим аспектом становлення психологічного благополуччя особистості є актуалізація її внутрішніх ресурсів, ми

Таблиця 2

Кореляції психологічного благополуччя з первинними актуальними здібностями

	Терпіння	Час	Контакти	Довіра	Надія	Ніжність	Любов/прийняття	Віра/смысл
Позитивні взаємини	,180	,111	,472**	,340*	,350*	,174	-,065	,528**
Автономія	,198	,374*	,203	,356*	,272	,102	,254*	,133
Управління середовищем	,260	,193	,353*	,264*	,611**	,136	,508**	,152
Особистісне зростання	,162	,133	,556**	,383*	,553**	,295*	,340*	,270
Цілі в житті	,063	,164	,582**	,243*	,595**	,314*	,165	,214
Самоприйняття	,110	,380*	,211	,320*	,390*	,210	,194	,263
Психологічне благополуччя	,153	,173	,513**	,380	,588**	,204	,290	,292*

рення.

На рисунку 1 представлено розподіл вибірки досліджуваних за рівнями показників психологічного стану досліджуваних. Як видно з наведених даних, для більшої частини досліджуваних характерний середній рівень діагностованих показників. Можна зазначити, що цю частину вибірки можна вважати адаптованими до життя в умовах війни.

Результати кореляційного аналізу, на-

виявили взаємозв'язки показників психологічного благополуччя з первинними актуальними здібностями (з використанням Вісбаденського опитувальника позитивної психотерапії та сімейної психотерапії). Результати кореляційного аналізу представлено в таблиці 2.

Отже, особливу важливість для розвитку особистісної стійкості та життєстійкості мають первинні актуальні, а саме: час, контакти, довіра, надія, сексуальність, прийняття, які

корелюють майже з усіма діагностованими показниками.

Особливе значення первинних здібностей в досягненні позитивних життєвих пріоритетів особистості, зумовлене тим, що вони визначають емоційні переживання в ставленні до себе та в міжособистісних взаєминах. Вони є дуже важливими регуляторами норм поведінки.

Досліджуючи проблему життєвих викликів та способи їх подолання як умови досягнення благополуччя, проаналізуємо копінг-стратегії досліджуваних (рис.2) та їх взаємозв'язки з показниками психологічних станів (таблиця 3). Копінг-стратегії визначають як цілеспрямовану соціальну поведінку, яка дозволяє справитися з складною життєвою (стресовою) ситуацією за допомогою усвідомлених стратегій діяльності, що адекватні актуальній ситуації та особливостям особистості.

Найбільш вираженими копінгам є планування вирішення проблеми та позитивна переоцінка, самоконтроль та пошук соціальної підтримки.

У дослідженні були встановлені кореляційні зв'язки показників стійкості з чотирма копінг-стратегіями: пошук соціальної підтримки, прийняття відповідальності, планування вирішення проблеми і позитивна переоцінка.

Рис.2. Копінг-стратегії, %

Слід зауважити, що з першими двома копінг-стратегіями виявлені обернені кореляційні зв'язки показників стійкості. Тобто, орієнтація на зовнішні ресурси та надмірна самокритика не сприяють позитивному функціонуванню особистості.

Більш конструктивні копінг-стратегії – планування вирішення проблеми і позитивна переоцінка – амортизують вплив негативних факторів і сприяють збереженню психічного здоров'я та особистісному зростанню.

Отже, внутрішні ресурси особистості як система взаємопов'язаних характеристик, забезпечують мобілізаційну та адаптаційну функцію, сприяють мобілізації існуючого потенціалу людини, що опосередковує стійкість до негативних впливів, профілактику психопатології та посттравматичне зростання.

Пошук поглибленої відповіді про те, як

Таблиця 3

Кореляції показників психологічного стану із копінг-стратегіями

	Конфронтація	Дистанціювання	Самоконтроль	Пошук соціальної підтримки	Прийняття відповідальності	Втеча/уникання	Планування вирішення проблеми	Позитивне переосмислення
Тревога, депресія, ПТСР	,273	,183	,236	,509**	,516**	-,109	-,278	-,208
Стійкість	-,231	,199	-,248	-,525**	-,692**	,241	,418**	,426**
Позитивне психічне	-,130	,110	-,206	-,295	-,627**	-,188	,522**	,402**

допомогти людині розвинути її внутрішні ресурси, що сприяють психологічній стійкості та посттравматичному зростанню, призводить до розуміння того, що методи роботи в ППТ (техніки, інструменти, правила) дозволяють комплексно створити буфер ресурсів як усередині пацієнта, так і в його оточенні. Ці ресурси допомагають впоратися з травматичними переживаннями і стають факторами, що сприяють посттравматичному зростанню. Наприклад, використовуючи техніку позитивної реінтерпретації, у ППТ людина навчається формувати нове сприйняття ситуації. Таким чином, позитивна реінтерпретація допомагає знизити рівень стресу, пов'язаного з цією ситуацією, дає більш широку перспективу, перетворюючи кризу на можливість (Peseschkian, & Tritt, 1998).

Висновки.

Психологічні ресурси збереження і зміцнення здоров'я, резистентності до впливу факторів стресу, підтримання і розвитку особистісних можливостей пов'язані з наявністю і усвідомленням життєвих цілей, позитивним самоприйняттям, наявністю позитивних взаємин з оточуючими та здатністю впливати на життєві події.

Стресостійкості особистості та здатності до постстресового розвитку сприяють первинні актуальні здібності особистості: надія, віра, час, контакти, любов (прийняття), терпіння.

Адаптація, реалізація свого потенціалу, стійкість в стресових ситуаціях та психологічне благополуччя забезпечується розвинутістю саме первинних актуальних здібностей пов'язаних з переживанням самототожності, самої-

дентичності, віри в свої можливості та довіри до себе та інших.

Найбільш ефективними копінг-стратегіями особистості, що здійснюють протекторну функцію, є планування вирішення проблеми та позитивна переоцінка; не ефективними – пошук соціальної підтримки та прийняття відповідальності.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо в розробці психологічних технологій розвитку особистісних ресурсів стійкості особистості як психологічної основи її психологічного благополуччя та психічного здоров'я.

References:

- American Psychological Association. (2023). Resilience. <https://www.apa.org/topics/resilience>
- Antonovsky, A. (1987). *Untraveling the mystery of health - How people manage stress and stay well*. San Francisco, CA: Jossey-Bass.
- Antonovsky, A. (1993). The structure and properties of the Sense of Coherence Scale. *Social Science and Medicine*, 36, 725-733.
- Asay, T. P., & Lambert, M. J. (2002). Therapist relational variables. In D. J. Cain (Ed.), *Humanistic psychotherapies: Handbook of research and practice* (pp. 531-557). American Psychological Association. <https://doi.org/10.1037/10439-017>
- Bartholomew, T. T., A. Robbins, K., Joy, E. E., Kang, E., & Maldonado Aguiñiga, S. (2020). Clients' resilience and distress in psychotherapy: a preliminary meta-analysis. *Counselling Psychology Quarterly*, 35(2), 344-362. <https://doi.org/10.1080/09515070.2020.1777389>
- Bonanno G. A., Diminich E. D. (2013). Annual research review: Positive adjustment to adversity—Trajectories of minimal-impact resilience and emergent resilience. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 54, 378-401.
- Bonanno, G. A., Galea, S., Bucciarelli, A., & Vlahov, D. (2007). What predicts psychological resilience after disaster? The role of demographics, resources, and life stress. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 75(5), 671-682.
- Bryan, C., O'Shea, D. & MacIntyre, T. (2019). Stressing the relevance of resilience: a systematic review of resilience across the domains of sport and work. *International Review of Sport and Exercise*

- Psychology*, 12(1), 70-111. DOI: <https://doi.org/10.1080/1750984X.2017.1381140>
- Cherry, K. (2022). What Is Resilience? *Verywell mind*. <https://www.verywellmind.com/what-is-resilience-2795059>
- Fletcher, D., & Sarkar, M. (2013). Psychological resilience: A review and critique of definitions, concepts, and theory. *European Psychologist*, 18(1), 12-23. DOI: <https://doi.org/10.1027/1016-9040/a000124>
- Hiebel, N., Rabe, M., Maus, K., Peusquens, F., Radbruch, L., & Geiser F. (2021). Resilience in Adult Health Science Revisited—A Narrative Review Synthesis of Process-Oriented Approaches. *Front Psychol*. Published online 2021 Jun 3. doi: 10.3389/fpsyg.2021.659395
- Kobasa, S. C., Maddi, S. R., Puccetti, M.C., & Zola, M. A. (1985). Effectiveness of hardiness, exercise and social support as resources against illness. *Journal of Psychosomatic Research*, 29(5), 525-533.
- Lazarus R. S., Folkman S. (1984). *Stress, Appraisal, and Coping*. New York, NY: Springer Publishing Company.
- Lukat, J., Margraf, J., Lutz, R., Van der Veld, W.M., & Becker, E.S. (2016). Psychometric properties of the Positive Mental Health Scale (PMH-scale). *BMC Psychology*, 4, 8. doi: 10.1186/s40359-016-0111-x
- Luthar S. S., Cicchetti D., Becker B. (2000). The construct of resilience: a critical evaluation and guidelines for future work. *Child Dev*. 71, 543[entx]x02013[entx]562. 10.1111/1467-8624.00164
- Maddi, S., & Khoshaba, D. (1994). Hardiness and mental health. *Journal of Personality Assessment*, 63(2), 265-274.
- Messias, E., Peseschkian, H., & Cagande, C. (editors) (2020). *Positive Psychiatry, Psychotherapy and Psychology - Clinical Applications*. Springer International Publishing, Cham.
- Pellerin, N., & Raufaste, E. (2020). Psychological Resources Protect Well-Being During the COVID-19 Pandemic: A Longitudinal Study During the French Lockdown. *Front Psychol*, 44(11), <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.590276>
- Peseschkian, N. & Tritt, K. (1998) Positive psychotherapy effectiveness study and quality assurance. *European Journal of Psychotherapy & Counselling*, 1(1), 93-104. DOI: 10.1080/13642539808400508.
- Peseschkian, N., & Deidenbach, H. (1988). *Wiesbadener Inventar zur Positiven Psychotherapie und Familientherapie WIPPF*. Berlin, New York: Springer Verlag.
- Peter-Hagene, L. C., & Ullman, S. E. (2014). Social reactions to sexual assault disclosure and problem drinking: Mediating effects of perceived control and PTSD. *Journal of Interpersonal Violence*, 29(8), 1418-1437. <https://doi.org/10.1177/0886260513507137>
- Pilafas, G., Strongylaki, N. P., Papaioannou, D., Menti, D., & Lyrakos, G. (2020). Adaptation of 'Nicholson McBride Resilience Questionnaire' (NMRQ) in Greek. A reliability and validity study in an epidemiological Greek sample. *Health & Research Journal*, 6(4), 123-131. DOI: <https://doi.org/10.12681/healthresj.25629>
- Ryff, C. (1995). The structure of psychological well-being revisited. *Journal of Personality and Social Psychology*, 69, 719-727. doi.org/10.1037/0022-3514.69.4.719
- Serdiuk L., Otenko S. (2021). The ukrainian-language adaptation for the wiesbaden inventory for positive psychotherapy and family therapy (WIPPF). *The global psychotherapist*, 1(1), 11-14.
- Smith, B., Dalen, J., Wiggins, K., Tooley, E., Christopher, P., & Bernard, J. (2008). The Brief Resilience Scale: Assessing the Ability to Bounce Back. *International Journal of Behavioral Medicine*, 15, 194-200. <https://doi.org/10.1080/10705500802222972>
- Southwick S. M., Litz B., Charney D., Friedman M. J. (2011). *Resilience and Mental Health: Challenges Across the Lifespan*. Cambridge, MA: Cambridge University Press. 10.1017/CBO9780511994791
- Southwick, S. M., Bonanno, G. A., Masten, A. S., Panter-Brick, C., & Yehuda, R. (2014). Resilience definitions, theory, and challenges: interdisciplinary perspectives. *European Journal of Psychotraumatology*, 5. DOI: <https://doi.org/10.3402/ejpt.v5.25338>
- Steven M. Southwick, George A. Bonanno, Ann S. Masten, Catherine PanterBrick & Rachel Yehuda (2014). Resilience definitions, theory, and challenges: interdisciplinary perspectives, *European Journal of Psychotraumatology*, 5(1), 25338, DOI: 10.3402/ejpt.v5.25338
- Tedeschi, R. G., & Calhoun, L. G. (2004). Target Article: "Posttraumatic Growth: Conceptual Foundations and Empirical Evidence". *Psychological Inquiry*, 15(1), 1-18. https://doi.org/10.1207/s15327965pli1501_01
- Yehuda, R., Schmeidler, J., Wainberg, M., Binder-Brynes, K., Duvdevani, T. (1998). Vulnerability to posttraumatic stress disorder in adult offspring of Holocaust survivors. *American Journal of Psychiatry*, 155, 1163-1171.
- Агаєв, Н., Кокун, О., Пішко, І., Лозінська, Н., Остапчук, В., Ткаченко В. (2016). Збірник методик для діагностики негативних психічних станів військовослужбовців: Методичний посібник. К.: НДЦ ГП ЗСУ.

Liudmyla Serdiuk

Doctor of Psychological Sciences, Professor, Head of the Laboratory of Personality Psychology, Kostiuk Institute of Psychology, NAPS of Ukraine, Kyiv (Ukraine)

Olga Lytvynenko

Psy.D. Full Professor of the Department of General Psychology and Psychology of Personality Development, Odesa National I. I. Mechnikov University, Odesa (Ukraine)

Oleksandr Serdiuk

Master of Psychology, PhD student, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv (Ukraine)

Artem Denchuk

Regional Sales and Trade Marketing Manager, Pernod Ricard Ukraine, Odesa (Ukraine)

**PERSONAL RESOURCES OF RESILIENCE IN
CONDITIONS OF UNCERTAINTY AND CRISES**

ABSTRACT

The article examines various approaches to defining personal resilience, which is an important indicator of an individual's successful adaptation to stressful situations and crises. Resilience is understood as the ability of a person not only to maintain their integrity in difficult conditions but also to use these circumstances for personal growth and development. In conditions of uncertainty, crises, and stressful situations, personal resilience serves as a protective resource that allows individuals to maintain mental health and adaptive capabilities. The article focuses on the analysis of external and internal factors of resilience, particularly such resources as faith, hope, self-acceptance, acceptance of others, patience, and the ability to establish positive relationships.

Personal resilience also includes the individual's ability to exhibit cognitive flexibility, manifested in the ability to adjust plans and expectations, adapting them to new conditions. The development of resilience can have both a protective and proactive nature, allowing a person not only to cope with difficulties but also to discover new opportunities for personal growth. Psychological studies suggest that the development of such resources as internal motivation, self-regulation, and self-acceptance plays a crucial role in enhancing personal resilience in the face of external threats and uncertainty.

The research also highlights that important coping strategies that help overcome stress include positive reap-

praisal and problem-solving planning. These strategies not only help reduce anxiety levels but also effectively contribute to personal development. Less effective strategies, according to the studies, are those aimed at seeking external support or avoiding responsibility, as they do not contribute to internal resilience.

Thus, personal resilience is a multifaceted phenomenon that encompasses a set of psychological resources and adaptive strategies that help individuals maintain balance and emotional well-being during crises. Research into these mechanisms is essential for the development of psychological support programs and interventions aimed at strengthening resilience and the ability to thrive in challenging life circumstances.

Keywords: personal resilience, internal resources, resilience, hardiness, mental health, psychological well-being, Positive Psychotherapy.

Литвиненко Ольга Дмитрівна

Доктор психологічних наук, професор кафедри загальної психології та психології розвитку особистості, Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, Одеса (Україна)

Денчук Артем Юрійович

Регіональний менеджер з продажу та торгового маркетингу, Перно Рікар Україна, Одеса (Україна)

Сердюк Людмила Захарівна

Доктор психологічних наук, професор, завідувач лабораторії психології особистості імені П.Р.Чамати Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України, м. Київ (Україна)

Сердюк Олександр Анатолійович

Магістр психології, аспірант Київського національного університету імені Тараса Шевченка, м. Київ (Україна)

ОСОБИСТІСНІ РЕСУРСИ СТІЙКОСТІ В УМОВАХ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ ТА КРИЗ

АНОТАЦІЯ

У статті розглянуто різні підходи до визначення особистісної стійкості, яка є важливим показником успішної адаптації індивіда до стресових ситуацій та кризових подій. Стійкість трактується як здатність особистості не лише зберігати свою цілісність у складних умовах, але й використовувати їх для свого зростання та розвитку. В умовах невизначеності, криз та стресових ситуацій особистісна стійкість виступає захисним ресурсом, що дозволяє зберігати психічне здоров'я та адаптивні можливості. Основна увага у статті приділяється аналізу зовнішніх і внутрішніх чинників стійкості.

ті, зокрема, таким ресурсам, як віра, надія, прийняття себе та інших, терпіння, здатність до встановлення позитивних взаємин.

Особистісна стійкість також включає здатність індивіда до когнітивної гнучкості, що виявляється у вмінні перебудовувати плани та очікування, адаптуючи їх до нових умов. Процес розвитку стійкості може мати як захисний, так і проактивний характер, дозволяючи особистості не лише справлятися з труднощами, але й виявляти нові можливості для особистісного зростання. Психологічні дослідження стверджують, що розвиток таких ресурсів, як внутрішня мотивація, здатність до саморегуляції та здатність до самоприйняття, мають ключове значення для підвищення особистісної стійкості в умовах зовнішніх загроз і невизначеності.

Дослідження також акцентують увагу на тому, що важливими копінг-стратегіями, які допомагають подолати стрес, є позитивна переоцінка та планування вирішення проблеми. Це дозволяє не тільки знижувати рівень тривожності, але й ефективно сприяти особистісному розвитку. Менш ефективними, за результатами досліджень, є стратегії, орієнтовані на пошук зовнішньої підтримки або уникнення відповідальності, оскільки вони не сприяють внутрішній стійкості особистості.

Таким чином, особистісна стійкість є багатогранним явищем, яке включає комплекс психологічних ресурсів та адаптивних стратегій, що допомагають людині зберігати баланс та емоційне благополуччя в умовах кризи. Дослідження цих механізмів є важливим для розробки програм психологічної підтримки та інтервенцій, спрямованих на зміцнення життєстійкості та резильєнтності в складних життєвих обставинах.

Ключові слова: особистісна стійкість, внутрішні ресурси, резильєнтність, життєстійкість, психічне здоров'я, психологічне благополуччя, Позитивна психотерапія.

How to cite (як цитувати):

Lytvynenko, O., Denchyk, A., Serdiuk, L., & Serdiuk, O. (2024). PERSONAL RESOURCES OF RESILIENCE IN CONDITIONS OF UNCERTAINTY AND CRISES. *PSYCHOLOGICAL JOURNAL*, 10(2), 27–37.

<https://doi.org/10.31108/1.2024.10.2.2>

Литвиненко, О., Денчик, А., Сердюк, Л., & Сердюк, О. (2024). ОСОБИСТІСНІ РЕСУРСИ СТІЙКОСТІ В УМОВАХ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ ТА КРИ. *ПСИХОЛОГІЧНИЙ ЧАСОПИС*, 10(2), 27–37.
<https://doi.org/10.31108/1.2024.10.2.2>

Дата отримання статті: 17.12.2023

Дата рекомендації до друку: 21.01.2024

Дата оприлюднення: 29.02.2024

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ АКТУАЛЬНОГО РОЗВИТКУ ПУСТОТЛИВОСТІ ЯК КОМПОНЕНТА ІГРОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ (ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ КОНСТАТУВАЛЬНОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ)

Гордієнко-Митрофанова Ія Володимирівна¹, Безкоровайний Сергій Петрович²

¹ Доктор психологічних наук, кандидат філософських наук, професор, професор кафедри психології Харківського національного педагогічного університету імені Григорія Савича Сковороди, сертифікований психолог-психотерапевт в методі позитивної психотерапії, к.т., м. Харків (Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5332-0663>

² Аспірант кафедри психології Харківського національного педагогічного університету імені Григорія Савича Сковороди, провідний психолог ТОВ «НВПХП», м. Харків (Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0246-2861>

UDC: 159.92

АНОТАЦІЯ

Дослідження розкриває психологічні особливості розвитку пустотливості, яка є центральним компонентом грайливості / ігрової компетентності, на основі результатів констатувального експерименту. Загальна кількість випробовуваних, які взяли участь у експерименті, становила 238 осіб молодого та зрілого віку (21 - 40 років) у співвідношенні відповідно 45% і 55%. Пустотливість проявляється через здатність особистостей підтримувати автономію та самовираження у соціальних взаємодіях, використовуючи гнучкий контроль емоцій та гумор для зміцнення позитивних соціальних зв'язків. Ключовою особливістю є здатність особистостей з розвинутою пустотливістю комфортно діяти в умовах невизначеності, активно експериментуючи та адаптуючись до змін. Такі особистості демонструють високу креативність, відкритість до нового досвіду та здатність до маневрування між ризиком і соціально прийнятими нормами. Їхній емоційний інтелект дозволяє їм тонко керувати емоційними реакціями інших, особливо в ситуаціях випробування себе, що сприяє створенню нових соціальних реальностей. Психологічний портрет таких особистостей також включає помірну екстраверсію, емпатію та здатність до гнучкої соціальної адаптації, що забезпечує їм ефективне функціонування в різноманітних соціальних контекстах, зокрема в міжособистісних конфліктах.

Ключові слова: ігрова компетентність, грайливість, пустотливість, ігрова позиція Пустун, емоційний інтелект, міжособистісна взаємодія, міжособистісний конфлікт, молодь.

Постановка проблеми. Ця робота є продовженням серії досліджень, присвячених ігровій компетентності (ludic competence) / грайливості (playfulness). Грайливість у вузькому сенсі розглядається нами в межах конфліктології як особистісна властивість ефективно керувати міжособистісними конфліктами. Грайливість визначається як інтегральна особистісна властивість, що дозволяє зберігати людині цілісність, єдність власної особистос-

ті, адаптуватися до будь-яких змін, справлятися з труднощами, витримувати ситуації невизначеності та зберігати психологічне благополуччя, тобто *сприймати будь-яку складну ситуацію як виклик, а не як загрозу* [Gordienko-Mytrofanova I. V., Kobzieva Iu. & Sauta S. L., 2019c].

У розроблюваній нами концепції грайливості / ігрової компетентності одним із компонентів грайливості як інтегральної особисті-

Address for correspondence, e-mail: editpsychas@gmail.com
Copyright: © Iya Gordienko-Mytrofanova, Serhii Bezkorovainyi

This is an Open Access journal, all articles are distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International (CC BY-NC-SA 4.0) License (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>), allowing third parties to copy and redistribute the material in any medium or format and to remix, transform, and build upon the material, provided the original work is properly cited and states its license.

сної властивості є *пустотливість* – здатність Гравця керувати увагою Іншого цілеспрямовано створюючи ситуації «випробування себе» під час взаємодії з Іншим як суб'єктом пустощів із метою пікових переживань, наприклад, за опрацювання теми заборон. *Гравець* – це людина, яка вирішує конфлікт за допомогою грайливості, а *Інший* – це опонент *Гравця*, який може бути представлений як одним індивідом, так і кількома. Пустотливості відповідає ігрова позиція – *Пустун*, яка передбачає потребу й уміння дорослого, з одного боку, виражати свої почуття й емоції по-дитячому безпосередньо – бурхливо радіти, щиро дивуватися, відкрито сміятися і з себе і з Іншого, несамовито злитися та ін. Усе це доречно й дозволено в розважальному контексті, наприклад, свята (ігри, конкурси, вікторини і т. п.). Але, з іншого боку, це і про «випробування себе» вже не лише в розважальному контексті: «Як далеко я можу зайти, щоб зрозуміти, що можна, а що не можна по відношенню до Іншого»? Ця взаємодія з Іншим «на грані фолу» – на межі дозволеного, а значить, і на межі балансу прямої (агресії) – чемності (страху) у бік, супутній до ризику агресії [Sauta, S.L., Hordienko-Mytrofanova, I.V. & Bezkorovainyi, S.P., 2023b].

Актуальність даного дослідження зумовлена «високою щільністю» невизначеності сучасності, яка впливає на соціальний та екзистенційний виміри людини. Ігрова позиція Пустуна дозволяє значно розширити арсенал психотехнік, що сприяють ефективному управлінню міжособистісними конфліктами. Розвинена пустотливість проявляється, насамперед, у здатності до гнучкого самовираження,

толерантності до невизначеності, високій адаптивності до викликів часу та вмілому маневруванні на межі фолу в соціальних взаємодіях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Оскільки грайливість як стійка особистісна властивість і, відповідно, її компоненти, зокрема пустотливість, у вітчизняній психології, а також у науковому психологічному дискурсі пострадянського простору становлять предмет дослідження групи вчених, – І.В. Гордієнко-Митрофанової, С. Л. Саути, С. П. Безкоровайного, Ю.А. Кобзєвої, – то ми можемо поділитися тільки результатами власних наукових досліджень.

Натхненням для дослідження пустотливості стали роботи учених, чий предмет дослідження становить грайливість. В розроблених опитувальниках як одна із шкал грайливості фігурує пустотливість або дитячість (як прояв пустотливості): Older Adult Playfulness Scale: оптимістичний (upbeat), пустотливий (impish), безпосередній (spontaneous), гумористичний (humorous) [Yarnal, C. & Qian, X., 2011]; Adult Playfulness Scale: безпосередній (spontaneous), експресивний (expressive), веселий (fun), креативний (creative), дитячий (silly) [Glynn, M. A. & Webster, J., 1993]; Playfulness Scale for Adults: люблячий веселощі (fun-loving), почуття гумору (sense of humor), схильний до дитячої поведінки (enjoys silliness), неформальний характер (informal), ексцентричний (whimsical) [Schaefer, C. & Greenberg, R., 1997]. Тут же зазначимо, що в згаданому вище опитувальнику Older Adult Playfulness Scale («Шкала грайливості для пізньої зрілості»), розробленому К. Ярнал і С. Цянь, фактор «пустотливий» описаний через такі складові,

як неслухняний (mischievous), шкідливий (naughty), той, хто поводить себе як клоун (clowning), той, хто дразниться (teasing) [Yarnal, C. & Qian, X., 2011].

Автором цієї статті. І. В. Гордієнко-Митрофановою були також проведені психолінгвістичні дослідження зі словом-стимулом «пустотливість» [Gordienko-Mytrofanova, I. V. & Kobzieva, Iu., 2019b; Kobzieva, Iu., Gordienko-Mytrofanova, I. & Goncharenko-Kulish, A., 2020b].

Пустотливість є ключовою складовою грайливості / ігрової компетентності, яка сприяє соціальній адаптації, творчому самовираженню та розвитку особистості. Вона проявляється в різних формах у залежності від гендерних та соціокультурних факторів, виконуючи важливі функції в контексті соціальної інтеграції та міжособистісної взаємодії. Пустотливість є показником гнучкості, креативності й здатності до емоційного регулювання.

У 2019 вітчизняними вченими І. В. Гордієнко-Митрофановою, С. Л. Саутою, І.А. Зуєвим і Ю.А. Кобзевою був створений опитувальник ігрової компетентності (ОІК) – перший і єдиний в Україні. В ОІК «пустотливість» – одна з семи шкал грайливості / ігрової компетентності. Під час роботи над створенням опитувальника (2016-2019 роки) за допомогою факторного аналізу виявлено два латентних фактори грайливості. До складу другого фактора увійшли «Пустотливість» і «Гумор», меншою мірою – «Легкість» і «Ф’юг». Цей фактор назвали «Весела пустотливість». Зміст цього фактору виявляється, зокрема, у взаємодії з Іншим «на межі фолу» – на межі дозволеного, й детально

описана в праці [Gordienko-Mitrofanova, I.V., Kobzeva, Yu.A., Zuev, I.A. & Sauta, S.L., 2019a].

У 2020 році вперше були визначені та описані рівні грайливості на основі аналізу кінематографічного ресурсу й художньої літератури [Gordienko-Mytrofanova I. V., Kobzieva Yu. A. & Sauta S. L., 2020a; Sauta S., Gordienko-Mitrofanova I. & Gogol D., 2021]. Результати аналізу дозволили переосмислити зміст «пустотливості» та вийти за межі повсякденного значення пустотливості як схильності до дитячої поведінки, «безтурботного бешкетування», – лише однієї з її граней.

У 2023 році в одній із останніх робіт, інтерактивному навчальному посібнику «Грайливість чи ігрова компетентність», пустотливість і відповідна їй ігрова позиція «Пустун» була описана через явища, відмінні від словесних – (літературний) і відео-контент (Фільмографія грайливості), кейси, інфографіку, блок-схеми (з текстовою формою запису алгоритму) тощо [Gordienko-Mytrofanova I., Sauta S. & Bezkorovainyi S., 2023a].

За результатами тренінгу ігрової компетентності, який триває з 2014 року й по теперішній час, та результатами наведених вище психолінгвістичних досліджень, було висунуто припущення, що критеріями розвитку пустотливості можуть слугувати: високий рівень гнучкості, креативності, толерантності до невизначеності, почуття гумору та здатності до маневрування в умовах ризику; помірний рівень соціальної активності, комунікабельності та емоційної чутливості до стану інших; та низький рівень емоційної нестійкості, імпульсивності й залежності від зовнішніх оцінок,

що забезпечує здатність діяти на межі дозволеного без втрати контролю.

Мета статті: описати за результатами констатувального експерименту психологічні особливості актуального розвитку пустотливості як компонента ігрової компетентності.

Відповідно до поставленої мети були визначені такі завдання: визначити рівень актуального розвитку пустотливості як компонента ігрової компетентності; визначити групи показників, із якими пустотливість найтісніше пов'язана, та описати внутрішню структуру цих зв'язків; виявити психологічні фактори, які чинять найбільш істотний вплив на розвиток пустотливості.

Методи дослідження: для реалізації поставлених задач застосовувалися взаємодоповнювальні методи дослідження. Кількісна обробка первинних даних проводилася з використанням сукупності математико-статистичних методів. На етапі первинної обробки даних підраховувалися прості описові статистики (середні значення – M , стандартні відхилення – σ). Математична обробка даних проводилася за допомогою кореляційного аналізу (r -критерій Пірсона). Математична обробка даних та графічна презентація результатів здійснювалися за допомогою комп'ютерного пакету статистичних програм Statistica 6.0.

Виклад основного матеріалу. Загальна кількість випробовуваних, які взяли участь у експерименті, становила 238 осіб молодого та зрілого віку (21- 40 років) у співвідношенні відповідно 45% і 55%, серед них 144 жінки і 94 чоловіка. Концептуальна модель розвитку пустотливості, що розкриває психолого-педагогічні передумови розвитку пустотливо-

сті як компонента ігрової компетентності, а також методична база дослідження, що містить комплекс методик для діагностики пустотливості як компонента ігрової компетентності та показників її розвитку описано в статті, що прийнята до друку. Відтак, у цій роботі ми переходимо відразу до характеристики діагностичного інструментарію. Методики спеціально підбиралися так, щоб, по-перше, всебічно охарактеризувати особистісні кореляти пустотливості, по-друге, вивчити її ресурсний потенціал для повноцінного функціонування особистості. При підборі методик та відповідних їм емпіричних показників враховувалися такі вимоги до психодіагностичного інструментарію, як надійність, валідність, об'єктивність, репрезентативність, чіткість та однозначність інструкцій щодо процедури діагностики, можливість порівняння результатів, отриманих за допомогою певної методики з результатами інших дослідників. У табл. 1 представлено комплекс психодіагностичних методик, використаний в експерименті.

Нижче представлені описові статистики за результатами констатувального етапу дослідження. Статистична значимість результатів дослідження визначалася за різними рівнями. Тенденція до значимості позначалася символом * («зірочка»). Значимість відмінностей при $p \leq 0,05$, що вказує на високий рівень довіри до отриманих даних, позначалася двома зірочками (**). Якщо ж рівень значущості був ще вищим, тобто при $p \leq 0,01$, це позначалося трьома зірочками (***), що свідчить про дуже високу статистичну значимість виявлених відмінностей. Для нашої вибірки стандартні порогові значення статистичної значимості

Таблиця 1

Психодіагностичний комплекс методик вивчення психологічних особливостей розвитку пустотливості як компонента ігрової компетентності

№	Критерій	Назва методики, автори, рік створення/ адаптації/ стандартизації/ переклад на українську мову	Шкали методики
1	Ігрова компетентність	Опитувальник ігрової компетентності (автори: Гордієнко-Митрофанова І.В., Кобзева Ю.А., Зуєв І.О., Саута С.Л., 2019) [Gordienko-Mitrofanova, I.V., Kobzeva, Yu.A., Zuev, I.A., & Sauta, S.L. 2019a].	Сензитивність Почуття гумору Уява Легкість Флірт Пустотливість Ф'юг (фугитивність) Загальний рівень ігрової компетентності
2	Емоційний інтелект	Методика «Діагностика емоційного інтелекту». Опитувальник емоційного інтелекту «ЕМІ» (автор Люсін Д.В., 2006). / у перекладі Яцюк М., 2019р. [Yatsiuk, M., 2019]	Розуміння чужих емоцій Управління чужими емоціями Розуміння своїх емоцій Управління своїми емоціями Контроль експресії Міжособистісний емоційний інтелект Внутрішньоособистісний емоційний інтелект Розуміння емоцій Управління емоціями Загальний рівень емоційного інтелекту.
3	Здорові стилі гумору	Опитувальник стилів гумору (автор Мартин Р., 2001 р.) / адаптований Скворцов С., Зайва О., 2005р.) [Skvortsov S. & Zaiva O., 2005].	Афіліативний гумор Самопідримуючий гумор Агресивний гумор Самопринижуючий гумор
4	Велика П'ятірка	П'ятифакторний опитувальник особистості «Велика П'ятірка» NEO PI (автори МакКрей Р. та Коста П., 1992р.) / у перекладі Дмитрієва С. М., Максимець С. М., Бутузова Л. П., Дубравська Н. М., Фриз І. В., Сидоренко Н. І., Стахова О. О., Мачушник О. Л., 2017р. [Dmytriieva S. M., et al., 2017]	Екстраверсія – інтроверсія Прив'язаність – усамітненість Самоконтроль – імпульсивність Емоційна нестійкість – емоційна стійкість Експресивність – практичність
5	Особливості особистості на основі властивостей темпераменту	Індикатор типу Майерс-Бріггс (Myers-Briggs Type Indicator (MBTI)) (автори Кетрін Бріггс та Ізабель Бріггс Майерс), 1998р. [Myers, I. B., McCaulley, M. H., Quenk, N. L. & Hammer, A. L. 1998]	E (екстраверсія) I (інтроверсія) S (сенсорика) N (інтуїція) T (мислення для жіночої статі) F (почуття для жіночої статі) T (мислення для чоловічої статі) F (почуття для чоловічої статі) J (судження) P (сприйняття)
6	Толерантність до невизначеності	Новий опитувальник толерантності до невизначеності (автор Корнілова Т.В., 2010р.) в адаптації Громової Г.М., 2021р. [Hromova H.M., 2021]	Толерантність до невизначеності Інтолерантність до невизначеності Міжособистісна інтолентантність до невизначеності
7	Особистісна креативність	Діагностика особистісної креативності (автор Тунік Є.С., 2003р.) / у перекладі Козляковського П.А., 2004р. [Kozliakovskiy, P.A., 2004].	Схильність до ризику Допитливість Складність Уява
8	Рівень емпатичних здатностей	Методика діагностики рівня емпатійних здібностей (автор Бойко В.В., 1996 р.)	Раціональний канал емпатії Емоційний канал емпатії Інтуїтивний канал емпатії Установки для досягнення емпатії Проникаюча здібність Ідентифікація Загальний рівень емпатії
9	Психологічна розумність	Psychological mindedness as a predictor of psychotherapy outcome (автори Конте Г., Плутчик Р., Янг Б., 1990) / у перекладі Дроздової Л. В., 2020р. [Drozдова L.V., 2020].	Інтерес до сфери переживань Доступність переживань Користь від обговорення переживань Бажання та готовність обговорювати переживання Відкритість новому досвіду

($p \leq 0,05$ та $p \leq 0,01$) залишаються такими ж, як і для менших або більших вибірок, оскільки вони є загальноприйнятими в науковій спільноті. Ці значення були визначені для забез-

печення балансу між точністю та практичністю у виявленні значимих ефектів. Таким чином, зазначені символи дозволяють наочно відображати рівні статистичної значущості результатів емпіричного дослідження, полегшуючи їх інтерпретацію та використання в подальших наукових аналізах.

Першими представлено результати авторської методики «Опитувальник ігрової компетентності», яка діагностує рівень актуального розвитку пустотливості та інших компонентів ігрової компетентності (див. табл. 2).

Аналіз кореляцій між пустотливістю та іншими компонентами грайливості виявляє глибокі зв'язки, які підкреслюють важливість пустотливості для розвитку ігрової компетентності.

стовуючи елементи загадковості та непередбачуваності, що дозволяє їм зберігати незалежність, свободу самовираження та утримувати ініціативу у взаємодії з іншими, стимулюючи зацікавленість і інтригу. Кореляція між пустотливістю та фугітивністю пояснюється взаємодоповненням цих властивостей, які підсилюють здатність особистості до ефективної «навігації» у складних соціальних контекстах. Такі люди постійно «досліджують» кордони соціально схваленої поведінки, що дозволяє їм бути більш гнучкими та адаптивними в умовах невизначеності або соціального тиску. Така взаємодія сприяє збереженню соціальної гнучкості та підтримці адаптивних стратегій у складних ситуаціях.

Флірт (0,413): кореляція між пустотли-

Таблиця 2

Кореляції показників пустотливості та грайливості

Показники грайливості	Пустотливість
Сензитивність	0,312***
Почуття гумору	0,344***
Легкість	0,219***
Уява	0,366***
Флірт	0,413***
Пустотливість	1 ***
Фьюг (фугітивність)	0,416***
Загальний рівень грайливості	0,658***

* $p < 0,1$, ** $p < 0,05$, *** $p < 0,01$

Примітка:

p – статистична значимість

* – тенденція до значимості;

** – значимість відмінностей при $p \leq 0,05$;

*** – значимість відмінностей при $p \leq 0,01$.

Фьюг (фугітивність) (0,416): найвища кореляція між пустотливістю та фугітивністю вказує на те, що особистості з розвинуеною пустотливістю часто використовують елементи непередбачуваності та гумору, перетворюючи звичні реалії на нові. Вони здатні ефективно маневрувати в соціальних взаємодіях, викори-

вістю та фліртом відображає здатність особистостей з розвинуеною пустотливістю використовувати флірт для створення позитивних та невимушених стосунків. Вони вміло керують увагою інших, викликаючи зацікавленість і прихильність. Такі люди швидко завойовують довіру й формують емоційну близькість, що

сприяє встановленню взаємовигідних стосунків. Найвища кореляція між пустотливістю та фліртом також свідчить про використання елементів несподіванки та загадковості для привернення уваги та викликання цікавості у інших. Вони майстерно підтримують постійний інтерес та залученість співрозмовників. Така взаємодія додає емоційної насиченості й сприяє розвитку стосунків, де кожен учасник зберігає бажання продовжувати спілкування.

Уява (0,366): висока кореляція між пустотливістю та уявою свідчить про те, що особистості з розвинутою пустотливістю здатні до творчого мислення. Такі люди не відкидають навіть абсурдні варіанти, розширюючи спектр альтернативних можливостей, і таким чином перетворюють конфлікти / проблеми на джерело оригінальних рішень і позитивних змін, залишаючись оптимістичними та життєрадісними, навіть стикаючись із труднощами. Особистості з розвинутою пустотливістю можуть легко вживатися в різні ролі та розуміти погляди інших людей, використовуючи свою уяву для розуміння та адаптації до емоцій і почуттів оточуючих, створюючи нові форми взаємодії.

Почуття гумору (0,344): сильна кореляція між пустотливістю та почуттям гумору підтверджує, що особистості з розвинутою пустотливістю часто використовують гумор як інструмент для зняття напруги та підтримання позитивного настрою. Використовуючи здоровий гумор, вони можуть зняти напругу, пом'якшити конфлікти та підтримати приємну атмосферу. Гумор допомагає їм трансформувати конфліктні / проблемні ситуації в ігровий контекст, роблячи їх більш керованими та менш

загрозливими.

Сензитивність (0,312): позитивна кореляція між пустотливістю та сензитивністю вказує на високу чутливість особистостей з розвинутою пустотливістю до соціальних та емоційних нюансів у контексті міжособистісних конфліктів / проблем. Вони здатні глибоко сприймати та розуміти як свої, так і чужі емоції та думки, що дозволяє їм краще орієнтуватися у складних соціальних ситуаціях. Завдяки своїй сензитивності, особистості з розвинутою пустотливістю можуть ефективно управляти увагою інших, передбачати потенційні конфлікти / проблеми та знаходити шляхи їх вирішення, зберігаючи при цьому гармонійні стосунки. Вони вміло інтегрують свої емоційні переживання в жваву динаміку, що допомагає їм встановлювати міцні міжособистісні зв'язки.

Легкість (0,219): висока кореляція між пустотливістю та легкістю вказує на здатність особистостей з розвинутою пустотливістю легко адаптуватися до змін та абстрагуватися від міжособистісних конфліктних / проблемних ситуацій. Вони здатні розглядати конфлікти / проблеми з різних точок зору та шукати нестандартні рішення. Ця здатність дозволяє їм зберігати гнучкість і відкритість до нових можливостей, ефективно маневрувати в складних умовах та знаходити можливості навіть у кризових ситуаціях.

Висока кореляція із загальним рівнем грайливості (0.658) підкреслює значущість пустотливості як ключового компонента грайливості. Пустотливість допомагає особистості зберігати автономію, вільно виражати себе і контролювати ініціативу в соціальних взаємодіях, створюючи атмосферу зацікавленості та

інтриги. Особистості з розвинуеною пустотливістю вміють використовувати свої емоційні та інтелектуальні ресурси для пошуку нестандартних рішень у міжособистісних конфліктах / проблемах, часто діючи на межі фолу. Вони здатні впевнено орієнтуватися в непростих соціальних умовах, залишаючись оптимістичними та позитивно налаштованими, навіть перед обличчям труднощів.

Наступним завданням дослідження було виявлення зв'язків між пустотливістю та показниками емоційного інтелекту особистості (табл. 3).

Значна кореляція пустотливості й зага-

ють увагою інших, створюючи ситуації, що викликають пікові переживання. Це узгоджується з їхньою здатністю балансувати на межі агресії та чемності, досліджуючи, наскільки далеко можна зайти в соціальній взаємодії. Високі кореляції пустотливості й таких показників емоційного інтелекту як управління емоціями (0,344) та управління своїми емоціями (0,285) підкреслюють здатність особистостей з розвинуеною пустотливістю контролювати як чужі, так і власні емоції у ситуаціях «на межі фолу». Вони не лише створюють такі ситуації для інших, але й ефективно справляються з власними емоціями, що дозволяє їм

Таблиця 3

Кореляції показників пустотливості та емоційного інтелекту особистості

Показники емоційного інтелекту	Пустотливість
Управління чужими емоціями	0,395***
Розуміння своїх емоцій	0,132**
Управління своїми емоціями	0,285***
Контроль експресії	0,053
Міжособистісний емоційний інтелект	0,381***
Внутрішньоособистісний емоційний інтелект	0,200***
Розуміння емоцій	0,263***
Управління емоціями	0,344***
Загальний рівень емоційного інтелекту	0,326***
Розуміння чужих емоцій	0,291***

* $p < 0,1$, ** $p < 0,05$, *** $p < 0,01$

льного рівня емоційного інтелекту (0,326) свідчить про те, що особистості з розвинуеною пустотливістю здатні ефективно керувати як своїми, так і чужими емоціями, що робить їх ефективними у створенні та підтримці складних соціальних взаємодій.

Високі кореляції пустотливості й таких показників емоційного інтелекту як управління чужими емоціями (0,395) та міжособистісний емоційний інтелект (0,381) вказують на майстерність таких особистостей у створенні екстремальних умов для інших, зокрема, у контексті порушення табу. Вони вміло керу-

вувати контроль навіть у стресових та екстремальних умовах. Кореляції пустотливості й таких показників емоційного інтелекту як розуміння чужих емоцій (0,291) та розуміння емоцій (0,263) демонструють певний рівень здатності таких особистостей розуміти емоції інших людей, що дозволяє їм ефективно маневрувати у соціальних взаємодіях, навіть коли йдеться про порушення норм і правил. Вони усвідомлюють, як їхні дії впливають на емоційний стан інших, і використовують це для досягнення пікових переживань. Хоча кореляція пустотливості й внутрішньоособистісного

емоційного інтелекту (0,200) менш виражена, вона вказує на певну здатність до саморефлексії, яка допомагає особистостям з розвинутою пустотливістю оцінювати свої емоційні стани та коригувати поведінку у ситуаціях ризику. Низька кореляція (порівняно з іншими) пустотливості й таких показників як розуміння своїх емоцій (0,132) та контроль експресії (0,053) свідчить про те, що особистості з розвинутою пустотливістю менше зосереджені на самоконтролі, а більше на відкритому вираженні своїх емоцій. Це відповідає сутності їхньої позиції - діяти «на межі фолу», де спонтанність і відкритість стають важливішими, ніж стриманість.

Загалом, особистості з розвинутою пустотливістю демонструють комплексну систему навичок, які дозволяють їм ефективно керувати соціальними взаємодіями і створювати пікові переживання як для себе, так і для інших, особливо у ситуаціях, де є ризик порушення норм і правил.

Зв'язки між пустотливістю та показниками типів почуття гумору представлені в таблиці 4.

Серед показників типів почуття гумору

тних / проблемних ситуаціях. Така форма гумору може бути ключовим елементом у здатності керувати увагою інших через «випробування себе», що є сутністю пустотливості. Самопринижуючий гумор має другу по значущості кореляцію з пустотливістю (0,274). Це може відображати здатність «Пустуна» сміятися над собою. Такий гумор може бути інструментом для створення розважального контексту та зниження соціальної напруги. Близька за значенням до самопринижуючого гумору кореляція з афіліативним гумором (0,245) підкреслює соціальний аспект пустотливості, її роль у створенні позитивної атмосфери в групі та зміцненні міжособистісних зв'язків. Афіліативний гумор може бути інструментом в керуванні увагою іншого через створення підтримуючого середовища. Найслабша, але все ж значуща кореляція з агресивним гумором (0,208) відображає аспект пустотливості, пов'язаний із взаємодією «на грані фолу». Агресивний гумор може бути інструментом для дослідження меж дозволеного в соціальній взаємодії, коли особистість з розвинутою пустотливістю балансує між надлишком прямої (агресією) й надлишком чем-

Таблиця 4

Кореляції показників пустотливості та типом почуття гумору

Показники типів почуття гумору	Пустотливість
Самопідтримуючий	0,343***
Афіліативний	0,245***
Агресивний	0,208***
Самопринижуючий	0,274***

* $p < 0,1$, ** $p < 0,05$, *** $p < 0,01$

найсильніша кореляція між пустотливістю та самопідтримуючим гумором (0,343). Самопідтримуючий гумор допомагає людям зберегти позитивний погляд на життя навіть у конфлік-

тності (страхом), випробовуючи реакції іншого.

Загалом, ці кореляції підтверджують, що особистості з розвинутою пустотливістю

використовують різні форми гумору як інструменти для досягнення своїх цілей у соціальній взаємодії. Вони можуть створювати як позитивний, розважальний контекст, що сприяє зниженню соціальної напруги або досліджувати табуйовані теми, діючи на межі дозволеного.

Кореляції між пустотливістю та параметрами першого фактору «Великої П'ятірки» подано в таблиці 5.

Кореляції між показниками пустотли-

особистості часто усвідомлюють наслідки своїх дій і можуть відчувати почуття провини, але це не заважає їм маневрувати на межі дозволеного.

Кореляція з комунікабельністю (0,208) підкреслює їхню здатність до активного спілкування, що є важливою характеристикою для створення і підтримки соціальних ігрових ситуацій. Вони можуть легко залучати інших людей до своїх ігор, що робить їхні соціальні взаємодії більш ефективними і насиченими.

Таблиця 5

Кореляції показників пустотливості та параметрів І фактору «Великої П'ятірки» особистості

Показники І фактору «Великої П'ятірки»	Пустотливість
І. ЕКСТРАВЕРСІЯ - ІНТРОВЕРСІЯ	0,234***
Активність – Пасивність	0,126*
Домінування – Підкорення	0,113*
Комунікабельність – Замкнутість	0,208***
Пошук вражень – Уникнення вражень	0,162**
Прояв-уникнення почуття провини	0,246***

* $p < 0,1$, ** $p < 0,05$, *** $p < 0,01$

вості та параметрами І фактора «Великої П'ятірки» особистості дають змогу побачити, як пустотливість поєднується з екстраверсією (0,234). Екстраверсія в контексті пустотливості проявляється через активну соціальну взаємодію, комунікабельність та відкритість до нових контактів. Особи з розвинутою пустотливістю схильні до відкритої соціальної поведінки, що допомагає їм реалізовувати свої ігрові сценарії і залучати до них інших.

Найвища кореляція з параметром «Прояв-уникнення почуття провини» (0,246) може свідчити про їхню здатність усвідомлювати соціальні межі та правила, навіть якщо вони активно намагаються їх порушувати або випробовувати. Це може означати, що такі

Кореляція з параметром «Пошук вражень – Уникнення вражень» (0,162) є відносно слабкою, що може вказувати на те, що ці особистості, хоча й прагнуть нових і яскравих вражень, можуть обирати більш обережний підхід у своїх пошуках. Це узгоджується з тим, що такі особистості часто маневрують на межі дозволеного, не переходячи її, і обирають більш збалансовані підходи, уникаючи екстремальних ризиків.

Слабка кореляція з активністю (0,126) і домінуванням (0,113) вказує на те, що ці параметри мають другорядне значення для пустотливості. Це означає, що активність і домінування можуть проявлятися в поведінці осіб з розвинутою пустотливістю, але вони не є ви-

значальними для їхньої соціальної гри.

Загалом, особистості з розвинуеною пустотливістю демонструють помірну схильність до екстраверсії, що проявляється в соціальній активності та комунікабельності, але вони також виявляють обережність у пошуку нових вражень, прагнучи залишатися в межах соціально прийняттого. Їхня поведінка орієнтована на створення соціальних ігор та експериментів, де вони можуть маневрувати на межі дозволеного, зважаючи на можливі наслідки своїх дій.

Кореляції між пустотливістю та параметрами другого фактору «Великої П'ятірки» представлено в таблиці 6.

Кореляції між показниками пустотливості та параметрами II фактора «Великої П'ятірки» особистості показують помірний зв'язок між пустотливістю та соціальною прив'язаністю (0,177).

спостерігається з параметром «Розуміння – Нерозуміння» (0,302), що вказує на високу здатність таких особистостей до розуміння інших людей. Ця здатність до емпатії і розуміння допомагає їм ефективніше маневрувати в соціальних ситуаціях і створювати складні ігрові сценарії, що є важливим елементом їхньої пустотливості.

Позитивна кореляція з довірою (0,145) свідчить про те, що особистості з розвинуеною пустотливістю більш схильні до довіри іншим людям, ніж до підозрілості. Хоча цей зв'язок є помірним, він підкреслює їхню схильність до відкритих соціальних взаємодій, що є важливим для їхньої здатності ефективно взаємодіяти в різних соціальних контекстах.

Слабка позитивна кореляція з співпрацею (0,090) вказує на те, що ці особистості

Таблиця 6

Кореляції показників пустотливості та параметрів II фактору «Великої П'ятірки» особистості

Показники II фактору «Великої П'ятірки»	Пустотливість
II. ПРИВ'ЯЗАНІСТЬ – УСАМІТНЕНІСТЬ	0,177***
Тепло – Байдужість	-0,007
Співпраця – Суперництво	0,090
Довіра – Підозрілість	0,145**
Розуміння – Нерозуміння	0,302***
Повага до інших – Самоповага	0,069

* $p < 0,1$, ** $p < 0,05$, *** $p < 0,01$

зок між пустотливістю та соціальною прив'язаністю (0,177). Це свідчить про те, що особистості з розвинуеною пустотливістю мають тенденцію до більшої соціальної прив'язаності, схильні до відкритої взаємодії з іншими людьми, що відповідає їхній природній схильності до експериментування.

Найвищий рівень позитивної кореляції

можуть бути трохи більш схильні до співпраці, ніж до суперництва, що свідчить про їхню здатність до колективної роботи і взаємодії з іншими, хоча цей зв'язок не є сильним.

Незначна негативна кореляція з параметром «Тепло – Байдужість» (-0,007) вказує на відсутність значущого зв'язку між цими характеристиками, що означає, що рівень тепло-

ти чи байдужості не є визначальним для прояву пустотливості в соціальній поведінці.

Дуже слабка позитивна кореляція з повагою до інших (0,069) також свідчить про незначний зв'язок між цими характеристиками, що вказує на можливу, але незначну схильність до поваги до інших людей.

Загалом, ці кореляції показують, що особистості з розвинуеною пустотливістю демонструють помірну схильність до соціальної прив'язаності, розуміння інших і довіри, що допомагає їм ефективно взаємодіяти в соціальних ситуаціях. Водночас, зв'язки з іншими параметрами, такими як співпраця, повага до інших і теплота, є дуже слабкими або відсутніми, що вказує на обмежений вплив цих характеристик на їхню поведінку.

У таблиці 7 показано кореляції між пустотливістю та параметрами третього фактору «Великої П'ятірки».

Кореляції між показниками пустотливості та параметрами III фактора «Великої П'ятірки» особистості свідчать про відсут-

(0,024). Це вказує на те, що пустотливість не визначається рівнем самоконтролю або імпульсивності й ці фактори не є вирішальними для поведінки осіб з розвинуеною пустотливістю.

Слабка позитивна кореляція з наполегливістю (0,098) може свідчити про те, що в деяких випадках пустотливість супроводжується певною мірою наполегливості, особливо коли потрібно досягти бажаного результату через нестандартні підходи. Позитивна кореляція із завбачливістю (0,047) також є незначною і вказує на можливу схильність до легковажності, але цей зв'язок дуже слабкий і не дозволяє робити вагомні висновки.

Негативні кореляції з імпульсивністю в поведінці (-0,047), акуратністю (-0,009) та відповідальністю (-0,008) є дуже слабкими, що свідчить про відсутність значущих зв'язків між цими параметрами і пустотливістю. Це означає, що особистості з розвинуеною пустотливістю можуть проявляти різні рівні імпульсивності, акуратності та відповідальності, і ці

Таблиця 7

Кореляції показників пустотливості та параметрів III фактору «Великої П'ятірки» особистості

Показники III фактору «Великої П'ятірки»	Пустотливість
III. САМОКОНТРОЛЬ – ІМПУЛЬСИВНІСТЬ	0,024
Акуратність–Неаккуратність	-0,009
Наполегливість – Відсутність наполегливості	0,098
Відповідальність – Безвідповідальність	-0,008
Самоконтроль у поведінці – Імпульсивність	-0,047
Завбачливість – Легковажність	0,047

* $p < 0,1$, ** $p < 0,05$, *** $p < 0,01$

ність значущих зв'язків між пустотливістю і самоконтролем або імпульсивністю, що підтверджується загальним показником кореляції

характеристики не є визначальними для їхньої поведінки.

Загалом, результати свідчать про те, що

пустотливість не має значного зв'язку з параметрами III фактора «Великої П'ятірки» особистості, що означає, що поведінка осіб з розвинуеною пустотливістю не визначається цими характеристиками і може варіюватися залежно від контексту.

У таблиці 8 показано кореляції між пустотливістю та параметрами четвертого фактору «Великої П'ятірки».

Негативна кореляція між пустотливістю та емоційною стійкістю (-0,199) вказує на те, що особистості з розвинуеною пустотливістю

ній спокій і позитивний емоційний стан. Це важливо для їхньої здатності ефективно взаємодіяти в соціальних контекстах і створювати позитивний емоційний фон, що сприяє реалізації їхньої пустотливості.

Кореляція з самокритикою (-0,160) показує, що особистості з розвинуеною пустотливістю менш схильні до самокритики, що робить їх більш впевненими в собі. Хоча цей зв'язок менш сильний, він все ж вказує на певну тенденцію до позитивного самосприйняття, що важливо для їхньої впевненості та готов-

Таблиця 8

Кореляції показників пустотливості та параметрів IV фактору «Великої П'ятірки» особистості

Показники IV фактору «Великої П'ятірки»	Пустотливість
IV. ЕМОЦІЙНА НЕСТІЙКІСТЬ – ЕМОЦІЙНА СТІЙКІСТЬ	-0,199***
Тривожність – Безтурботність	-0,124*
Напруженість – Розслабленість	-0,219***
Депресивність – Емоційна комфортність	-0,218***
Самокритика – Самодостатність	-0,160**
Емоційна лабільність – Емоційна стабільність	-0,078

* $p < 0,1$, ** $p < 0,05$, *** $p < 0,01$

тють тенденцію до певної емоційної стійкості, але цей зв'язок не є надто сильним. Це свідчить про те, що хоча ці особистості можуть контролювати свої емоції в складних ситуаціях, це не є головною характеристикою, що визначає їхню пустотливу поведінку в соціальних контекстах.

Найвищий рівень негативної кореляції спостерігається з напруженістю (-0,219) і депресивністю (-0,218), що свідчить про те, що особистості з розвинуеною пустотливістю схильні до меншого відчуття напруженості і більшого емоційного комфорту. Ці зв'язки є досить значущими, що дозволяє стверджувати, що такі особистості здатні зберігати внутріш-

ності брати участь у ризикованих або нестандартних соціальних взаємодіях.

Негативна кореляція з тривожністю (-0,124) вказує на те, що особистості з розвинуеною пустотливістю можуть відчувати дещо меншу тривожність, але цей показник є менш значущим, що не дозволяє робити впевнені висновки про їхню безтурботність. Вони можуть залишатися більш спокійними в стресових ситуаціях, але цей аспект не є ключовим для їхньої поведінки.

Найслабший показник негативної кореляції з емоційною лабільністю (-0,078) вказує на майже відсутній зв'язок між пустотливістю та емоційною стабільністю. Це означає, що

такі особистості можуть демонструвати як емоційну стабільність, так і лабільність залежно від ситуації.

Загалом, ці кореляції вказують на те, що особистості з розвинутою пустотливістю демонструють схильність до меншої напруженості і депресивності, зберігаючи внутрішній спокій і емоційний комфорт. Водночас, зв'язки з іншими показниками, такими як тривожність і самокритика, є менш значущими, що вказує на обмежений вплив цих факторів на їхню поведінку.

У таблиці 9 показано кореляції між пустотливістю та параметрами п'ятого фактору «Великої П'ятірки».

Кореляції між показниками пустотливості та параметрами V фактора «Великої П'ятірки» вказують на помірний зв'язок між пустотливістю та експресивністю (0,215). Це

ставин, успішно грати на межі дозволеного та експериментувати з соціальними ролями.

Висока кореляція з сенситивністю (0,225) свідчить про те, що пустотливість супроводжується підвищеною емоційною чутливістю до настроїв та емоцій інших людей. Це дозволяє особистостям з розвинутою пустотливістю тонко керувати соціальними взаємодіями, глибше розуміючи емоційний контекст ситуацій. Позитивна кореляція з допитливістю (0,211) вказує на те, що Пустуни активно шукають нові знання, досліджують нові можливості і прагнуть експериментувати. Їхня природна допитливість спонукає їх до вивчення нових ідей та підходів, що відповідає їхній схильності до пустотливості.

Слабша кореляція з мрійливістю (0,079) вказує на те, що пустотливість більше пов'язана з реальними соціальними взаємодіями.

Таблиця 9

Кореляції показників пустотливості та параметрів V фактору «Великої П'ятірки» особистості

Показники V фактору «Великої П'ятірки»	Пустотливість
V. ЕКСПРЕССИВНІСТЬ – ПРАКТИЧНІСТЬ	0,215***
Допитливість – Консерватизм	0,211***
Мрійливість – Реалістичність	0,079
Артистичність – Відсутність артистичності	0,033
Сензитивність – Нечуттєвість	0,225***
Пластичність – Ригідність	0,262***

* $p < 0,1$, ** $p < 0,05$, *** $p < 0,01$

означає, що особистості з розвинутою пустотливістю схильні до емоційної відкритості та активної соціальної взаємодії. Найвищий показник кореляції спостерігається з пластичністю (0,262). Це підкреслює, що пустотливість тісно пов'язана з гнучкістю та здатністю адаптуватися до різних соціальних ситуацій. Пластичність дозволяє таким особистостям швидко змінювати свою поведінку відповідно до об-

ми, ніж з абстрактними мріями чи фантазіями.

Низький показник кореляції з артистичністю (0,033) може свідчити про те, що особистості з розвинутою пустотливістю не обов'язково проявляють себе через традиційні художні форми. Їхня креативність може бути спрямована на більш соціальні або інтерактивні способи самовираження, а не на традиційну артистичність.

Особистості з розвиненою пустотливістю відзначаються високою гнучкістю та здатністю адаптуватися до різних соціальних контекстів, що робить їх ефективними в складних соціальних ситуаціях. Їхня емоційна чутливість дозволяє їм глибоко розуміти емоційний контекст взаємодій, що сприяє тонкому керуванню соціальними відносинами. Вони також вирізняються допитливістю і прагненням до експериментування, що стимулює їхнє активне дослідження нових можливостей. Водночас, їхня творчість більше проявляється у соціальних взаємодіях, ніж у традиційних формах художнього самовираження, що вказує на їхню орієнтованість на реальні практичні аспекти життя.

У таблиці 10 представлені зв'язки між пустотливістю та особливостями особистості на основі властивостей темпераменту.

Особистості з розвиненою пустотливістю демонструють виражену тенденцію до екстраверсії (0,316), що підкреслює їхню схильність до відкритої та активної соціальної взаємодії. Вони активно залучають інших до своїх ігрових сценаріїв, випробовуючи себе та ін-

ших у соціальних ситуаціях на межі дозволеного. Екстравертний стиль поведінки дозволяє їм швидко реагувати на соціальні стимули та адаптуватися до змін у соціальному контексті.

Негативна кореляція з інтроверсією (-0,283) вказує на те, що пустотливість рідше проявляється серед інтровертів, які більше орієнтовані на внутрішній світ і схильні до більш обмеженої соціальної взаємодії. Інтроверти, що мають розвинену пустотливість, можуть проявляти її в більш контрольованих середовищах, де вони можуть випробовувати себе у більш інтимних або обмежених соціальних контекстах.

Негативна кореляція з сенсориєю (-0,125) свідчить про те, що пустотливість менш характерна для людей, які орієнтовані на конкретні факти та реальність. Сенсорики більше сфокусовані на практичних аспектах життя, що може обмежувати їхню здатність до гнучкого і креативного підходу, необхідного для реалізації пустотливості. Вони можуть віддавати перевагу стабільності й передбачуваності, а не експериментам і ризику.

Кореляції з мисленням (Т) для чолові-

Таблиця 10

Кореляції показників пустотливості та особливостей особистості на основі властивостей темпераменту

Показники особливостей особистості на основі властивостей темпераменту	Пустотливість
Е (екстраверсія)	0,316***
І (інтроверсія)	-0,283***
С (сенсорика)	-0,125*
Н (інтуїція)	0,067
Т (мислення для жіночої статі)	-0,167***
Ф (почуття для жіночої статі)	0,086
Т (мислення для чоловічої статі)	-0,167***
Ф (почуття для чоловічої статі)	0,095
Ж (судження)	-0,088
Р (сприйняття)	0,102

* $p < 0,1$, ** $p < 0,05$, *** $p < 0,01$

ків (-0,167) та жінок (-0,167) показують, що пустотливість менш притаманна тим, хто орієнтується на логічний аналіз і об'єктивність. Такі люди можуть уникати ризикованих ситуацій, де потрібно випробування на межі дозволеного. Логічне мислення і раціональний підхід можуть обмежувати їхню здатність до спонтанних ігрових дій, що є важливим аспектом пустотливості.

Кореляції з почуттями (F) для чоловіків (0,095) та жінок (0,086) свідчать про те, що пустотливість більш виражена серед тих, хто орієнтований на емоції та почуття. Такі особистості краще розуміють емоційні стани інших людей і здатні ефективно використовувати цю здатність для створення ігрових ситуацій, що сприяє більш «вишуканим» маніпуляціям в різноманітних конфліктних / проблемних ситуаціях в міжособистісній взаємодії.

Хоча кореляція з інтуїцією (N) (0,067) є слабкою, вона вказує на деякий зв'язок пустотливості з інтуїтивним підходом, що дозволяє краще орієнтуватися в абстрактних і непередбачуваних ситуаціях. Інтуїти, як правило, більш схильні до експериментів і творчого підходу, що відповідає сутності пустотливості.

Слабка кореляція зі сприйняттям (P) (0,102) і слабка негативна кореляція з судженням (J) (-0,088) вказують на те, що особистості з розвинутою пустотливістю можуть бути тро-

хи більш схильні до гнучкого підходу та відкритості до нових можливостей, ніж до планування і структурованості. Вони можуть віддавати перевагу спонтанним і непередбачуваним ситуаціям, що узгоджується з їхньою схильністю до «випробування себе».

Таким чином, аналіз цих кореляцій підкреслює, що особистості з розвинутою пустотливістю, як правило, схильні до активної соціальної взаємодії в ситуаціях, що вимагають гнучкості й спонтанності. Вони використовують свою орієнтацію на емоції та інтуїцію для успішного маневрування у конфліктних ситуаціях, випробовуючи себе та інших на межі дозволеного. Хоча орієнтація на логіку та сенсорику може обмежувати прояв пустотливості, це не є суттєвим бар'єром для їхньої здатності створювати нові соціальні реальності та досягати своїх цілей у соціальній взаємодії.

У таблиці 11 представлено кореляції показників пустотливості та толерантності до невизначеності.

Значуща позитивна кореляція між пустотливістю і толерантністю до невизначеності (0,253) вказує на те, що особистості з розвинутою пустотливістю, як правило, мають високу толерантність до невизначеності. Враховуючи зміст ігрової позиції «Пустун», це означає, що такі люди здатні комфортно почуватися у ситуаціях, де є невизначеність чи непередбачуваність. Вони можуть використовувати цю

Таблиця 11
Кореляції показників пустотливості та толерантності до невизначеності

Показники толерантності до невизначеності	Пустотливість
Толерантність до невизначеності	0,253***
Інтолерантність до невизначеності	0,079
Міжособистісна інтолерантність до невизначеності	0,025

* $p < 0,1$, ** $p < 0,05$, *** $p < 0,01$

толерантність як основу для створення ситуацій, де ризик і випробування меж дозволеного стають центральними елементами їхньої соціальної взаємодії. Ця здатність дозволяє їм впевнено маневрувати в умовах, де правила гри в соціальній взаємодії (за термінологією Е. Берна), тобто правила, які регулюють соціальні сценарії та взаємодії, не встановлені або можуть змінюватися, що є важливим для дослідження соціальних табу і створення нових реальностей.

Відсутність значущих кореляцій з інтолерантністю до невизначеності (як загальною (0,079), так і міжособистісною (0,025)) вказує на те, що пустотливість явно не пов'язана з негативним ставленням до невизначеності. Це означає, що «Пустуни» не обов'язково прагнуть до невизначеності, але й не уникають її. Оптимальний рівень пустотливості вимагає певного балансу — достатньої толерантності до невизначеності для створення та участі в ігровому просторі керування конфліктною / проблемною міжособистісною взаємодією, але не настільки високої, щоб повністю втратити відчуття соціальної норми та межі. Цей зв'язок з толерантністю до невизначеності підкреслює адаптивну функцію пустотливості в соціальних взаємодіях. Вона може допомогти індивіду ефективно нівелювати складні ситуації.

Дуже слабка позитивна кореляція із міжособистісною інтолерантністю до невизначеності (0,025) вказує на те, що міжособистісна інтолерантність до невизначеності майже не впливає на пустотливість. Це підкреслює здатність таких особистостей залишатися гнучкими та адаптивними в умовах невизначеності у міжособистісних взаємодіях. Вони можуть легко адаптуватися до різних соціальних контекстів, незважаючи на невизначеність, яка може виникати у цих контекстах, що підтверджує їхню схильність до експериментування і дослідження меж дозволеного у різних соціальних групах.

Таким чином, ці кореляції підкреслюють, що особистості з розвинуеною пустотливістю, як правило, комфортно почуваються у ситуаціях невизначеності і можуть використовувати цю невизначеність як можливість для створення нових соціальних реальностей та випробування себе. Хоча інтолерантність до невизначеності може іноді проявлятися, вона не є суттєвим бар'єром для досягнення їхніх цілей.

Кореляції між пустотливістю та показниками особистісної креативності подано в таблиці 12.

Виявлено, що всі показники особистісної креативності позитивно пов'язані із пустотливістю. Найсильніша кореляція між пустот-

Таблиця 12

Кореляції показників пустотливості та особистісної креативності

Показники особистісної креативності	Пустотливість
Схильність до ризику	0,153**
Допитливість	0,240***
Складність	0,224***
Уява	0,225***

* $p < 0,1$, ** $p < 0,05$, *** $p < 0,01$

ливістю та допитливістю (0,240) підкреслює здатність особистостей з розвинуеною пустотливістю шукати нові знання та досліджувати незвідані території. Враховуючи їхню схильність до випробування себе, ця допитливість може бути інструментом для глибшого дослідження соціальних табу та меж дозволеного. Допитливість також тісно пов'язана з інтелектуальною відкритістю та прагненням до нового досвіду.

Значуща кореляція між пустотливістю та складністю (0,224) вказує на те, що такі люди володіють здатністю до багатогранного мислення та створення складних, багатопланових ситуацій у соціальній взаємодії. Вони можуть інтегрувати складні елементи, як - от соціальні табу чи міжособистісні конфлікти, у свої ігрові сценарії, використовуючи їх для створення «випробувань себе». Вони не просто діють на межі дозволеного, а роблять це з глибоким розумінням соціальних динамік.

Значуща кореляція між пустотливістю та уявою (0,225) підкреслює роль креативного мислення у прояві пустотливості. Це може бути пов'язано зі здатністю уявляти нестандартні сценарії соціальної взаємодії й створювати оригінальні способи «випробування себе», генерувати креативні ідеї розв'язання складних ситуацій тощо.

Кореляція між пустотливістю і схильністю до ризику (0,153) є найслабшою серед значущих кореляцій, але вона все ж вказує на певний зв'язок між пустотливістю та готовністю йти на ризик у конфліктній або проблемній міжособистісній взаємодії. Має значення не лише фізичний ризик, але й соціальний — порушення табу, маніпуляція межами дозволеного. Така схильність до ризику може бути важливим елементом їхньої стратегії, де ризик сприймається як необхідна складова для досягнення цілей.

Отже, позитивні кореляції з різними аспектами особистісної креативності підкреслюють, що пустотливість має значну креативну складову, яка визначає здатність створювати нові реальності в існуючих соціальних контекстах. Таким чином, ці кореляції можуть свідчити про те, що оптимальний рівень пустотливості вимагає гармонії між ключовими креативними здібностями – від допитливості та складності до готовності йти на ризик.

Наступним завданням дослідження було виявлення зв'язків пустотливості та рівня емпатійних здібностей (табл. 13).

Значуща позитивна кореляція з раціональним каналом емпатії (0,233) вказує на те, що особистості з розвинуеною пустотливістю здатні логічно аналізувати емоційні стани ін-

Таблиця 13

Кореляції показників пустотливості та рівня емпатійних здібностей

Показники рівня емпатійних здібностей	Пустотливість
Раціональний канал емпатії	0,233***
Емоційний канал емпатії	0,103
Інтуїтивний канал емпатії	0,071
Установки для досягнення емпатії	0,069
Проникаюча здібність	0,152**
Ідентифікація в емпатії	0,201***
Загальний рівень емпатії	0,219***

* $p < 0,1$, ** $p < 0,05$, *** $p < 0,01$

ших людей. Раціональний канал емпатії пов'язаний зі здатністю усвідомлено й аналітично підходити до розуміння емоцій інших. У контексті ігрової позиції «Пустун», ця здатність дає їм можливість структурувати свої дії та реакції відповідно до аналізу емоційних проявів інших, що сприяє більш точному та ефективному впливу на оточуючих.

Позитивна кореляція між пустотливістю і загальним рівнем емпатії (0,219) підкреслює, що особистості з розвинутою пустотливістю мають загалом високий рівень емпатії, що допомагає їм краще розуміти та передбачати емоційні стани інших. У контексті ігрової позиції «Пустун», це означає, що такі особистості можуть ефективно використовувати свою емпатію для маніпуляцій (у даному випадку слово «маніпуляції» має позитивну конотацію) соціальним контентом міжособистісних взаємодій, особливо в ситуаціях «випробування себе». Високий рівень емпатії дозволяє таким особистостям краще інтегруватися у соціальні групи, відчувати їхні потреби і відповідно коригувати свою поведінку для досягнення максимального ефекту.

Кореляція між пустотливістю та ідентифікацією в емпатії (0,201) свідчить про здатність особистостей з розвинутою пустотливістю глибоко ідентифікуватися з емоціями та станами інших людей. Це може бути ключовим елементом у створенні ситуацій «на межі фолу», де розуміння емоцій іншого стає необхідним для того, щоб не перетинати тонку межу між дозволеним і неприйнятним. Ідентифікація дозволяє їм точно оцінювати емоційний контекст і відповідно адаптувати свою поведінку для досягнення бажаного ефекту.

Хоча кореляція з проникаючою здібністю (0,152) є менш значущою, вона все ж підкреслює здатність особистостей з розвинутою пустотливістю проникати в емоційний стан іншого, що допомагає їм краще розуміти внутрішній світ інших людей. Проникаюча здатність відображає глибину та тонкість сприйняття емоцій інших людей. Це може бути корисним у ситуаціях, де потрібно балансувати на межі дозволеного, не порушуючи соціальних норм.

Слабка кореляція з емоційним каналом емпатії (0,103) вказує на те, що, хоча емоційний аспект емпатії є важливим, для особистостей з розвинутою пустотливістю він може бути пов'язаний із здатністю до спонтанних емоційних реакцій. Емоційний канал емпатії, пов'язаний зі здатністю до безпосереднього емоційного відгуку, може сприяти створенню ситуацій «на межі фолу» через швидке реагування на емоційні сигнали інших.

Дуже слабкі кореляції з інтуїтивним каналом емпатії (0,071) та установками для досягнення емпатії (0,069) можуть свідчити про те, що ці аспекти емпатії не є основними для особистостей з розвинутою пустотливістю. Інтуїтивний канал емпатії стосується здатності інтуїтивно відчувати емоції інших, що може бути менш значущим для особистостей з розвинутою пустотливістю, які більше покладаються на раціональний аналіз. Установки для досягнення емпатії вказують на свідоме бажання проявляти емпатію, що також може бути менш вираженим у таких особистостей, оскільки вони орієнтуються на інші аспекти соціальної взаємодії.

Таким чином, ці кореляції підкреслю-

ють, що особистості з розвинуеною пустотливістю використовують емпатійні здібності для більш тонкої маніпуляції (у даному випадку слово «маніпуляції» має позитивну конотацію) соціальним контентом міжособистісних взаємодій, особливо в контексті «випробування себе» і створення ситуацій «на межі фолу». Вони більше схильні до раціонального аналізу емоцій і глибокої ідентифікації з іншими, що дозволяє їм ефективно впливати на оточуючих.

Наступним завданням у психологічному аналізі пустотливості є визначення її кореляцій з різними параметрами психологічної розумності (табл. 14).

Найсильніша і статистично значуща кореляція спостерігається між пустотливістю та відкритістю новому досвіду (0,212). Це ва-

влені межі й досліджувати нові можливості.

Помірно позитивна кореляція між пустотливістю та зацікавленістю у сфері переживань (0,129) вказує на те, що особистості з розвинуеною пустотливістю виявляють зацікавленість у переживаннях, як своїх, так і інших людей. Це може бути пов'язано з їхнім бажанням маніпулювати емоціями інших, створюючи ситуації, що сприяють піковим переживанням. Вони розуміють значення емоцій у соціальних взаємодіях і використовують це для досягнення своїх цілей.

Слабка позитивна кореляція пустотливості й бажання та готовності обговорювати переживання (0,092) вказує на те, що такі особистості не завжди готові відкрито обговорювати свої переживання. Це може бути пов'язано з тим, що вони частіше спрямовані на дії й

Таблиця 14

Кореляції показників пустотливості та параметрів психологічної розумності

Показники психологічної розумності	Пустотливість
Зацікавленість у сфері переживань	0,129**
Доступність переживань	-0,079
Користь від обговорення переживань	0,079
Бажання та готовність обговорювати переживання	0,092
Відкритість новому досвіду	0,212***

* $p < 0,1$, ** $p < 0,05$, *** $p < 0,01$

жливий результат, який вказує на готовність «Пустуна» експериментувати з новими формами соціальної взаємодії, здатність адаптуватися до нестандартних ситуацій, прагнення до нових вражень та переживань у контексті ефективного керування міжособистісними конфліктами. Також ці результати можна трактувати як здатність активно шукати нові ситуації для «випробування себе», особливо ті, що виходять за рамки звичайних норм і правил. Це прагнення до нових і незвичайних переживань підкреслює їхнє бажання порушувати встано-

експерименти «на межі фолу», ніж на вербальне вираження своїх почуттів. Вони більше зосереджені на створенні ситуацій, ніж на їхньому обговоренні.

Слабка позитивна кореляція пустотливості й користі від обговорення переживань (0,079) може свідчити про те, що особистості з розвинуеною пустотливістю помірно визнають користь від обговорення переживань. Це може означати, що вони інколи готові використовувати обговорення емоцій як інструмент для впливу на інших, але це не є їхнім основним

інструментом керування міжособистісними конфліктами.

Негативна кореляція пустотливості й доступності переживань (-0,079) вказує на те, що особистості з розвинутою пустотливістю можуть бути менш відкритими у вираженні своїх внутрішніх переживань. Вони схильні до контролю і стримування своїх емоцій у ситуаціях, коли це може зменшити їхню здатність впливати на інших. Це може бути пов'язано з бажанням зберегти елемент загадковості або контролю в соціальних взаємодіях.

Загалом, ці кореляції показують, що особистості з розвинутою пустотливістю схильні до відкритості нового досвіду та емоційного експериментування, але при цьому вони менш схильні до відкритого обговорення своїх переживань, що узгоджується з їхньою роллю в ігрових взаємодіях.

Висновки. Аналіз даних констатувального експерименту виявив низку ключових психологічних особливостей, що характеризують розвиток пустотливості в особистостях. Висока кореляція із загальним рівнем грайливості (0,658) підкреслює значущість пустотливості як центрального компонента цієї здібності. Пустотливість дозволяє особистостям зберігати автономію, ефективно виражати себе та контролювати ініціативу в соціальних взаємодіях, створюючи атмосферу зацікавленості та інтриги, особливо у складних соціальних умовах.

Кореляція з управлінням чужими емоціями (0,395) вказує на те, що особистості з розвинутою пустотливістю можуть впливати на емоційний стан інших людей, створюючи пікові переживання в ситуаціях, де є ризик

порушення соціальних норм. Важливо зазначити, що цей вплив відбувається в контексті гнучкого контролю і маневрування, а не прямого порушення норм, що допомагає уникнути негативних соціальних наслідків. Висока кореляція із самопідтримуючим гумором (0,343) підкреслює їх здатність зберігати позитивний погляд на життя, підтримуючи оптимістичний настрій навіть у складних ситуаціях. Крім того, ці особистості використовують інші форми гумору, такі як самопринижуючий і афіліативний гумор, для зміцнення міжособистісних зв'язків і створення розважального контексту.

Кореляція з толерантністю до невизначеності (0,264) вказує на здатність цих особистостей комфортно почуватися у ситуаціях невизначеності, використовуючи їх як можливість для створення нових соціальних реальностей. Їхня відкритість до нового досвіду (0,225) свідчить про тісний зв'язок пустотливості з креативністю та схильністю до експериментування, що сприяє створенню нових ідей та підходів. Водночас, вони проявляють певну обережність у пошуку нових вражень, прагнучи залишатися в межах соціально прийнятного, що узгоджується з їхньою здатністю до маневрування між контролем та ризиком. Кореляція з ідентифікацією в емпатії (0,216) підкреслює здатність таких особистостей глибоко відчувати та розуміти емоції інших людей, що дозволяє їм тонко керувати соціальними взаємодіями, особливо в ситуаціях випробування себе.

Аналіз особливостей особистості на основі властивостей темпераменту показує, що особистості з розвинутою пустотливістю

демонструють помірну схильність до екстраверсії (0,234), проявляючи соціальну активність і комунікабельність (0,208), з обережністю у пошуку нових вражень (0,162). Вони мають здатність до соціальної прив'язаності (0,177), розуміння інших (0,302) і довіри (0,145), хоча співпраця (0,090) і теплота (-0,007) мають слабкий вплив на їхню поведінку. Це вказує на те, що такі характеристики не є визначальними для їхньої пустотливості, але можуть проявлятися в певних контекстах. Їхня поведінка не залежить від самоконтролю (0,024) та імпульсивності (-0,047), але характеризується емоційною стійкістю (-0,199) і здатністю зберігати внутрішній спокій. Це допомагає їм ефективно управляти власними емоціями, навіть під час ризикованих ситуацій. Висока гнучкість (0,262), емоційна чутливість (0,225) і допитливість (0,211) дозволяють їм ефективно діяти в соціальних ситуаціях, досліджувати нові можливості та фокусуватися на практичних аспектах життя, а не на традиційних формах художнього самовираження (0,033).

Цей всебічний аналіз підкреслює складність і багатогранність пустотливості, яка проявляється через гнучкість, емоційну чутливість, креативність та здатність до соціальної адаптації. Важливим є те, що ці риси дозволяють особистостям з розвиненою пустотливістю ефективно керувати соціальними взаємодіями, зберігаючи баланс між експериментуванням та дотриманням соціальних норм, що дозволяє їм успішно адаптуватися до різних соціальних контекстів і створювати нові соціальні реальності.

Отримані результати повністю підтвер-

джують результати зарубіжних [Yarnal, C. & Qian, X., 2011; Glynn, M. A. & Webster, J., 1993; Schaefer, C. & Greenberg, R., 1997] і наших раніше проведених теоретико-методологічних і емпіричних психолінгвістичних досліджень [Gordienko-Mytrofanova, I. V. & Kobzieva, Iu., 2019b; Kobzieva, Iu., Gordienko-Mytrofanova, I. & Goncharenko-Kulish, A., 2020b] й дозволяють найбільш повно описати психологічний зміст ігрової позиції «Пустун». Пустотливість, як складне і багатогранне явище, характеризується здатністю керувати собою через створення ситуацій «випробування себе», що дозволяє досліджувати межі дозволеного і створювати нові соціальні реальності; вмінням маневрувати між соціальними нормами і табу, зберігаючи емоційну стійкість і внутрішню рівновагу навіть у ризикових ситуаціях; творчим самовираженням через жартівливі витівки, флірт і провокаційні дії, що інтегрують ігрові елементи в соціальну взаємодію; здатністю гнучко адаптуватися до різних соціальних контекстів, що сприяє успішній соціальній адаптації та зміцненню міжособистісних зв'язків.

Наступне завдання емпіричного дослідження передбачає визначення та опис психотехнік впливу, характерних для ігрової позиції «Пустун», у контексті ефективного керування міжособистісними конфліктами.

References :

- Dmytriieva S. M., Maksymets S. M., Butuzova L. P., Dubravskaya N. M., Fryz I. V., Sydorenko N. I., Stakhova O. O., Machushnyk O. L. (Eds.). (2017). *Piatyfaktornyi opytuvalnyk osobystosti* [Five-factor personality questionnaire]. *Osobystist: praktychni zasady vyvchennia* - Personality: practical principles of study., Vol. 2., p.220 [in Ukrainian].
- Drozhdova L.V. (2020). *Empyrychne doslidzhennia vzaïmozv'язku psykhologichnoi*

- rozumnosti zi skhynistiu do riznykh vydiv brekhni v koryslyvykh zlochyntsyv-retsdyvistiv [An empirical study of the relationship between psychological intelligence and the propensity for different types of lies in self-serving recidivist criminals]. *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho. Psykholohiia - Scientific notes of TNU named after V. I. Vernadskyyi. Psychology*. 31 (70). № 3. pp. 143-148 [in Ukrainian].
- Glynn, M. A., & Webster, J. (1993). Refining the nomological net of the Adult Playfulness Scale: Personality, motivational, and attitudinal correlates for highly intelligent adults. *Psychological Reports*, 72(3,1), pp. 1023-1026.
- Gordienko-Mitrofanova, I.V., Kobzeva, Yu.A., Zuev, I.A., & Sauta, S.L. (2019a). Razrabotka oprosnika igrovoy kompetentnosti (OIK) [Development of a questionnaire for game competence (QGC)]. *Psykholohichnyi chasopys – Psychological Journal*, 5 (12), pp. 280-301 [in Russian].
- Gordienko-Mitrofanova, I. V., & Kobzieva, Iu. (2019b). Gender-and Role-Specific Differences in the Perception of the Concept «Impishness» (based on the results of a psycholinguistic experiment). *Psycholinguistics*, 25(1), pp. 33-48.
- Gordienko-Mitrofanova I. V., Kobzieva Iu. & Sauta S. L. (2019c). Psycholinguistic meanings of playfulness. *East European Journal of Psycholinguistics*. 2019. 6(1), pp.19-31.
- Gordienko-Mitrofanova I. V., Kobzieva Yu. A. & Sauta S. L. (2020a) *Kerivnytstvo shchodo vykorystannia metaforychnykh asotsiatyvnykh kart «HOMO LUDENS» / «Liudyna, yaka hraie»* [A guide to using the HOMO LUDENS metaphorical association cards]. Kharkiv: FOP Lysenko I.B.
- Gordienko-Mitrofanova I., Sauta S. & Bezkorovainyi S. (2023a). *Hraylyvist chy ihrova kompetentnist* [Playfulness Ludic competence] Kyiv: HO «MNH». 2023. on-line. Retrieved from <https://inter-sci-guild.org.ua/hraylyvist-chy-ihrova-kompetentnist> [in Ukrainian].
- Hromova H.M. (2021). Instrumenty vymyruvannia tolerantnosti do nevyznachenosti. Adaptatsiia testu «Shkalla intolentnosti do nevyznachenosti» N. Karletona [Tools for measuring uncertainty tolerance. Adaptation of the test "Intolerance to Uncertainty Scale" by N. Carleton]. *Naukovi studii iz sotsialnoi ta politychnoi psykholohii – Scientific studies in social and political psychology*, Vol. 47(50), pp. 115–130 [in Ukrainian].
- Kobzieva, Iu., Gordienko-Mitrofanova, I. & Goncharenko-Kulish, A. (2020b). Defining impishness as a component of ludic competence via restructuring semantic elements of the concept “impishness”. *Problems of modern psychology*, 47, pp.118-140.
- Kozliakovskiy, P.A. (2004). *Diahnostyka osobystisnoi kreatyvnosti (Ie.Ie. Tunik)* [Diagnostics of personal creativity (E.E. Tunik)]. Zahalna psykholohiia. P.A. Kozliakovskiy, (pp.91-97.). Mykolaiv: Vyd-vo MDHU im. P. Mohyly [in Ukrainian].
- Myers, I. B., McCauley, M. H., Quenk, N. L. & Hammer, A. L. (1998). *MBTI Manual: A Guide to the Development and Use of the Myers-Briggs Type Indicator* (3rd ed.). Palo Alto, CA: Consulting Psychologists Press.
- Sauta S., Gordienko-Mitrofanova I. & Gogol D. (2021). *Bazovyie polozeniia sozdaniya tehnik raspoznavaniya urovney igrivosti. Psihologicheskaya bezopasnost lichnosti* [Basic principles for creating techniques for recognizing levels of playfulness. Psychological safety of the individual]. Pereyaslav (Kievskaya obl.): Dombrovskaya Ya. M.; Brest: BrGU. 2021, pp. 663-688 [in Russian].
- Sauta, S.L., Gordienko-Mitrofanova, I.V. & Bezkorovainyi, S.P. (2023b). Diskursivne pole treninhu ihrovoi kompetentnosti [Discussion field of game competence training] *Visnyk KhNPU imeni H.S. Skovorody "Psykholohiia" – Bulletin of KhNPU named H.S. Skovorody "Psychology"*, p. 68 [in Ukrainian].
- Schaefer, C., & Greenberg, R. (1997). Measurement of playfulness: A neglected therapist variable. *International Journal of Play Therapy*, 6(2), pp. 21-31.
- Skvortsov S. & Zaiva O. (2005). Metodyka doslidzhennia styliv humoru (HSQ) ta Shkala vykorystannia humoru yak resursu stresopodolannia (CHS): opys, adaptatsiia, zastosuvannia [Humor Styles Research Methodology (HSQ) and Humor Use Scale as a Stress Coping Resource (CHS): description, adaptation, application]. *Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu. Pedahohika ta psykholohiia - Bulletin of Dnipropetrovsk University. Pedagogy and psychology*. 11. pp. 91-95 [in Ukrainian].
- Yarnal, C., & Qian, X. (2011). Older-adult Playfulness: An innovative construct and measurement for healthy aging research. *American Journal of Play*, 4 (1), pp.52-79.
- Yatsiuk, M. (2019). *Emotsiyni intelekt osobystosti (na khyli Novoi ukrainskoi shkoly)* [Emotional intelligence of the individual (on the wave of the New Ukrainian School)]. Vinnytsia : Vyd-vo «Dilo» [in Ukrainian].

Iya Gordienko-Mitrofanova

Doctor of Psychological Sciences, Ph.D. in Philosophy, Professor, Professor of the Department of Psychology at Hryhorii Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Certified Psychologist and Psychotherapist in the Method of Positive Psychotherapy, Kharkiv (Ukraine)

Serhii Bezkorovainyi

Ph.D. student of the Department of Psychology at Hryhorii Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Leading Psychologist at "NVPHP" LLC, Kharkiv (Ukraine)

PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF THE CURRENT DEVELOPMENT OF MISCHIEVOUSNESS AS A COMPONENT OF PLAY COMPETENCE (BASED ON THE RESULTS OF A DIAGNOSTIC EXPERIMENT)

ABSTRACT

The article presents an empirical study focused on the psychological characteristics of the development of mischiefness as a component of playfulness/ludic competence. The sample for the baseline study consisted of 238 individuals aged 21 to 40. A significant correlation between mischiefness and the overall level of playfulness (0.658) highlights its central role in the structure of this phenomenon. Mischiefness is also associated with the ability to manage the emotions of others (0.395), which indicates the capacity of such individuals to influence the emotional state of those around them, especially in situations where there is a risk of violating social norms. The correlation with self-sustaining humor (0.343) underscores their ability to maintain a positive outlook on life, remaining optimistic even in difficult situations; creating an atmosphere of ease and relaxation, which reduces social tension and sustains the dynamics of interaction. The correlation with tolerance for uncertainty (0.264) reflects their ability to flexibly adapt to unpredictable circumstances, using them as opportunities for growth. Openness to new experiences (0.225) emphasizes their inclination toward creativity and experimentation. The correlation with identification in empathy (0.216) underscores their ability to feel and understand the emotions of others, allowing them to skill-

fully manage social interactions. Moderate extraversion (0.234) fosters active social engagement, while caution in seeking new experiences (0.162) helps them avoid unnecessary risks, balancing social activity with restraint. The results fully confirm the findings of theoretical, methodological, and empirical studies, providing the most comprehensive description of the psychological content of the play position "Frolicsome Fellow." Mischievousness is a complex and multifaceted phenomenon characterized by the ability to direct the attention of others through the creation of "self-testing" situations; the ability to navigate between social norms and taboos through flexibility and emotional sensitivity, while maintaining emotional stability; and free creative self-expression through playful antics, flirtation, and provocative actions, integrating playful elements into interpersonal interactions.

Key words: play competence, playfulness, mischievousness, "Mischief" play position, emotional intelligence, interpersonal interaction, interpersonal conflict, youth.

Гордієнко-Митрофанова Ія Володимирівна

Доктор психологічних наук, кандидат філософських наук, професор, професор кафедри психології Харківського національного педагогічного університету імені Григорія Савича Сковороди, сертифікований психолог-психотерапевт в методі позитивної психотерапії, м. Харків (Україна)

Безкоровайний Сергій Петрович

Аспірант кафедри психології Харківського національного педагогічного університету імені Григорія Савича Сковороди, провідний психолог ТОВ «НВПХП», м. Харків (Україна)

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ АКТУАЛЬНОГО РОЗВИТКУ ПУСТОТЛИВОСТІ ЯК КОМПОНЕНТА ІГРОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ (ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ КОНСТАТУВАЛЬНОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ)

АНОТАЦІЯ

У статті розкриваються психологічні особливості актуального розвитку пустотливості як одного з ключових компонентів ігрової компетентності, спираючись на результати констатувального експерименту. Дослідження проводилося з метою виявлення характерних рис та детермінант пустотливості, що виявляються у різних соціальних взаємодіях.

Загальна кількість випробовуваних становила 238 осіб, з яких 45% молодого віку (21-30 років) і 55% зрілого віку (31-40 років). Пустотливість, як центральний аспект грайливості, проявляється через здатність підтримувати автономію у міжособистісних відносинах, використовуючи гнучкий емоційний контроль та гумор для формування й зміцнення позитивних соціальних зв'язків. Ключовою характеристикою є вміння діяти комфортно в умовах невизначеності та нестабільності, здатність до експериментування й адаптації до змін.

Люди з розвинутою пустотливістю демонструють високий рівень креативності, відкритість до нового досвіду та вміння маневрувати між ризиком і дотриманням соціальних норм. Важливою складовою є їхній високий емоційний інтелект, що дозволяє тонко керувати емоційними реакціями оточуючих, особливо у ситуаціях, що вимагають випробування або виходу за межі звичних рамок. Психологічний профіль таких осіб включає помірну екстраверсію, емпатію та високу гнучкість у соціальній адаптації, що дозволяє їм ефективно функціонувати у різноманітних соціальних контекстах, включаючи складні ситуації міжособистісних конфліктів. Дослідження також підтвердило значення ігрової позиції "Пустун" як моделі поведінки, що сприяє підвищенню соціальної компетентності та розвитку гнучкості мислення у молоді. Таким чином, розвинена пустотливість не тільки впливає на емоційну стабільність, але й підвищує здатність до творчої соціальної взаємодії.

Ключові слова: ігрова компетентність, грайливість, пустотливість, ігрова позиція Пустун, емоційний інтелект, міжособистісна взаємодія, міжособистісний конфлікт, мо-

How to cite (як цитувати):

Hordienko-Mitrofanova, I., & Bezkorovainyi, S. PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF THE CURRENT DEVELOPMENT OF MISCHIEVOUSNESS AS A COMPONENT OF PLAY COMPETENCE (BASED ON THE RESULTS OF A DIAGNOSTIC EXPERIMENT). *PSYCHOLOGICAL JOURNAL*, 10(2), 38–63. <https://doi.org/10.31108/1.2024.10.2.3> [in Ukrainian]

Гордієнко-Митрофанова, І., & Безкоровайний, С. ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ АКТУАЛЬНОГО РОЗВИТКУ ПУСТОТЛИВОСТІ ЯК КОМПОНЕНТА ІГРОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ (ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ КОНСТАТУВАЛЬНОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ). *ПСИХОЛОГІЧНИЙ ЧАСОПИС*, 10(2), 38–63. <https://doi.org/10.31108/1.2024.10.2.3>

Дата отримання статті: 03.01.2024

Дата рекомендації до друку: 15.02.2024

Дата оприлюднення: 29.02.2024

МОДЕЛЬ ДІАГНОСТИКИ МОТИВАЦІЇ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ З АКЦЕНТОМ НА ЦІННІСНУ СФЕРУ ОСОБИСТОСТІ

Рибчук Олег Олександрович¹

¹ Доктор філософії (освітні, педагогічні науки), заступник начальника кафедри лідерства,
Національний університет оборони України, м. Київ (Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3966-8326>

UDC: 159.9.072:351.743-05

АНОТАЦІЯ

У статті проаналізовано мотиваційну сферу військовослужбовців, на основі чого розроблено модель діагностики мотивації з акцентом на ціннісну сферу особистості. З'ясовано, що мотиваційно-ціннісний аспект у професійній діяльності військовослужбовців є ключовим елементом їх психічної активності, котрий сприяє збалансованому розвитку особистісних та професійних якостей. Осмислення проблематики професійної мотивації в рамках взаємозв'язку «мотивація – особистість – діяльність» дозволяє виявити ключове значення даного компонента у процесі формування особистості кожного військовослужбовця. Визначено основні компоненти моделі, що включають спрямованість особистості, яка залежить від психологічних та соціальних умов. Запропоновано врахування ціннісних орієнтацій особистості, які поділяються на особистісні, престижно-егоїстичні та соціально-суспільні цінності, що допомагають у визначенні рівня адаптації та професійного зростання. Обґрунтовано важливість інтеграції смислової орієнтації в професійну діяльність, що дозволяє оцінювати задоволеність життям і сприйняття особистою відповідальністю.

Крім того, запропоновано діагностичний інструментарій для кожного компонента. Обґрунтовано та сформувані висновки щодо важливості комплексного підходу в діагностиці мотиваційних та ціннісних аспектів, що включають як теоретичні, так і емпіричні методи аналізу. Перспективи подальших досліджень зосереджуються на розширенні та уточненні моделі з урахуванням динаміки військових конфліктів та психосоціальних факторів, що впливають на мотивацію особистості.

Ключові слова: мотивація, мотиваційно-ціннісна сфера, модель, смисловжиттєва орієнтація, ціннісні орієнтації, спрямованість, військовослужбовці, бойова діяльність.

Постановка проблеми. У зв'язку з по-
вномасштабним вторгненням російської феде-
рації на територію України, сучасна ситуація
на фронті змушує військовослужбовців не ли-
ше демонструвати високий рівень професіо-

налізму та готовності, але також виявляти
значну мотивацію та здатність витримувати
психологічні перевантаження. В умовах, де
бойові дії часто відбуваються в особливо важ-
ких та стресових умовах, мотивація стає кри-

Address for correspondence, e-mail: editpsychas@gmail.com
Copyright: © Oleh Rybchuk

This is an Open Access journal, all articles are distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International (CC BY-NC-SA 4.0) License (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>), allowing third parties to copy and redistribute the material in any medium or format and to remix, transform, and build upon the material, provided the original work is properly cited and states its license.

тичним елементом, що значною мірою впливає на ефективність виконання бойових завдань і загальну успішність військових операцій. Відповідно, постає нагальна необхідність у створенні дієвих методик діагностики мотивації, особливо в мотиваційно-ціннісній сфері, яка слугує базою для вироблення ключових мотиваційних і ціннісних орієнтацій для військового персоналу.

Наукова значущість дослідження полягає у розробці комплексної моделі діагностики мотивації, яка зорієнтована на визначення основних ціннісних та мотиваційних орієнтацій військовослужбовців. Ця модель має на меті не тільки оцінювати існуючий стан мотивації, але й виявляти потенційні ризики та проблеми у мотиваційній структурі, що можуть негативно впливати на бойову готовність і психологічну стійкість особового складу. Застосування розробленої моделі дозволить здійснювати більш цілеспрямовану підготовку та адаптацію військовослужбовців до вимог сучасних військових конфліктів, а також сприятиме підвищенню загальної ефективності військових підрозділів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У науковому дискурсі концепт «мотиваційно-ціннісний компонент» часто розглядається як диференційований елемент, оскільки включає в себе комплекс зовнішніх (ціннісних) та внутрішніх (мотиваційних) детермінант, котрі моделюють поведінкові орієнтири особистості. У контексті цієї дефініції, «цінність» інтерпретується як будь-яке матеріальне або ідеальне явище, яке володіє значущістю для індивіда або суспільства і стимулює діяльність, зусилля, та життєву активність лю-

дини. Водночас, «мотивація» розглядається як агрегат психологічних процесів, котрі каналізують і орієнтують поведінку індивіда.

У військовій психології концепція мотивації розглядається як динамічний процес зі своїми «підйомами» та «спадками», що безпосередньо впливають на професійну ефективність військовослужбовців, як підкреслюють В. Осьодло, О. Сафін та О. Тімченко у своїх дослідженнях (Осьодло, 2012; Сафін, 2012; Тімченко, 2007). Такий підхід пояснюється неперервною трансформацією мотиваційних станів, що охоплюють інтенсивність, стійкість та емоційні компоненти, що впливають на виконання обов'язків. Полімотивованість військової діяльності, підкріплена внутрішніми та зовнішніми мотивами, вимагає детального аналізу впливу службового досвіду на мотиваційні характеристики, що до цього часу залишається недостатньо вивченим питанням, на думку О. Добрянського, М. Томчука, Л. Матохнюка та інших дослідників (Добрянський, 2012; Томчук, 2006; Матохнюк, 2003).

У контексті наявних досліджень, які охоплюють теоретичні та практичні аспекти ціннісно-мотиваційної сфери, виникає необхідність у проведенні глибокого аналізу вікових особливостей та індивідуальних маніфестацій цього психологічного феномену. Зокрема, у контексті розробки моделі діагностики мотивації військовослужбовців, такий підхід є ключовим для забезпечення їх професійного розвитку та ефективного впровадження у практику військових підрозділів, виходячи з їхніх специфічних потреб і ціннісних орієнтацій.

Мета статті – розробка комплексної моделі діагностики мотивації військовослужбовців, зосередженої на аналізі мотиваційно-ціннісної сфери.

Методи дослідження. Для реалізації мети дослідження використано теоретичні методи аналізу та синтезу даних, що містяться у проаналізованих літературних джерелах; інтерпретація наукових теорій та ідей дослідників, які займалися вивченням мотиваційно-ціннісних детермінант діяльності зокрема та мотивації військовослужбовців загалом. Крім того, були застосовані методи систематизації та узагальнення. Утім, основним методом дослідження є метод моделювання, застосування якого полягало у визначенні системи мотиваційно-ціннісних детермінант, що дозволило обґрунтувати сукупність діагностичних методик для всебічного вивчення та оцінювання прояву показників мотиваційно-ціннісних детермінант бойової діяльності військовослужбовців.

Виклад основного матеріалу дослідження. Мотивація військовослужбовців є ключовим фактором, що визначає ефективність виконання службових завдань та успішність у складних умовах сучасних військових операцій. Розуміння та аналіз мотиваційно-ціннісної сфери особистості дозволяє не тільки оптимізувати процеси відбору та підготовки кадрів, але й сприяє підвищенню загальної адаптації персоналу до стресових умов.

У процесі теоретичного дослідження було встановлено, що мотивація професійної діяльності військовослужбовців базується на інтеграції особистісних і соціально значущих потреб, які індивідуально асимільовані. Ряд

факторів, які модулюють мотиваційний і ціннісний компоненти військової професії, включає зацікавленість у службі, особистісний розвиток, прагнення до професійних звершень, самореалізація, матеріальні інcentиви та соціальні гарантії, а також життєві цінності і світогляд. Важливу роль відіграє залученість до змісту і процесу військової діяльності, впевненість у власній професійній компетенції, стимулювання досягнення і самовдосконалення, планування перспективних професійних цілей та формування адекватної професійної самооцінки (Добрянський, 2012). У центрі ціннісно-сислової сфери знаходяться професійні цінності, які становлять основу професійної діяльності та сприяють формуванню ключових рішень суб'єкта. Ціннісний аспект мотиваційної сфери військових професіоналів характеризується наявністю духовних, моральних, культурних та універсальних людських цінностей, що складаються у процесі соціалізації та професіоналізації особистості.

Мотиваційно-ціннісний аспект в професійній діяльності військовослужбовців визначається як ключовий елемент їхньої психічної активності, котрий сприяє збалансованому розвитку особистісних та професійних якостей. Осмислення проблематики професійної мотивації в рамках взаємозв'язку «мотивація – особистість – діяльність» дозволяє виявити ключове значення даного компонента у процесі формування особистості кожного військовослужбовця. Аналіз особистісних детермінант поведінки та їх мотиваційних ресурсів є надзвичайно важливим для розуміння шляхів особистісно-професійного розвитку військовослужбовців. У результаті, мета навчання цих осо-

здібностей, включаючи творчі, комунікативні та пізнавальні можливості, є фундаментальним показником розвитку ціннісно-смислової сфери. Інтеграція цього процесу з іншими вказаними компонентами дозволяє оцінити глибину та структуру ціннісної орієнтації військовослужбовців, забезпечуючи таким чином основу для їх професійного розвитку та особистісного зростання (Романюк, 2013).

На основі проведеного аналізу, вважаємо за необхідне представити модель діагностики мотивації військовослужбовців з акцентом на ціннісну сферу (рис. 1).

У рамках моделі діагностики мотивації військовослужбовців з акцентом на ціннісну сферу, детальне дослідження структурних компонентів даної сфери відкриває можливість для глибокого аналізу індивідуальних особливостей особистості. Зокрема, вивчення спрямованості особистості дозволяє ідентифікувати домінантні орієнтації думок та прагнень суб'єкта, а також спрогнозувати його поведін-

ку в конкретних ситуаціях. Виявлення ціннісних орієнтацій сприяє розкриттю індивідуальних та групових уподобань до певних універсальних цінностей, цілей і засобів життєдіяльності, визначаючи їх значимість для особистості та її загальну настанову на певний вид поведінки.

У контексті моделі діагностики мотивації військовослужбовців, особливу увагу приділено використанню спеціалізованих методик для аналізу ціннісно-смислової сфери особистості. Зокрема, застосування Тесту «Смисложиттєвих орієнтацій» Д.А. Леонтьєва дозволяє оцінити життєві цілі та ступінь задоволення особистістю свого життя та діяльності (Мужанова, 2021).

Методика СЖО, адаптована з тесту «Цілі в житті», авторства Д. Крамбо та Л. Махоліка, ґрунтується на теорії В. Франкла, зокрема його концепції логотерапії, що акцентує прагнення особистості до знаходження сенсу життя. Ця методика визначається як фу-

Рис. 1. Модель діагностики мотивації військовослужбовців з акцентом на ціннісну сферу

бистостей полягає не тільки у задоволенні власних потреб та досягненні певних професійних результатів, але й у прагненні до активності, успішності, виявленні та реалізації власних потенціалів і цінностей.

Специфіка військової професії вимагає від особистості військовослужбовця наявності визначених особистісних якостей та формування ієрархії цінностей, де домінує місце займають національні та громадянські орієнтири, що переважають особистісні інтереси. Важливим аспектом у цьому контексті є аналіз механізму формування та становлення ціннісних орієнтацій військовослужбовців. Цінності, які тісно пов'язані з духовністю особистості, визначаються як ключовий індикатор її психологічної зрілості та морального розвитку.

Згідно з дослідженнями І. Беґа, М. Боришевського, та М. Савчина, фундаментальні цінності, такі як справедливість, відповідальність, і чесність, формують базис для особистісної духовності, що має безпосередній вплив на мотиваційний профіль особистості (Романюк, 2013: 142). Ці знання є важливими для того, щоб забезпечити цілісний підхід до діагностики та розвитку мотиваційних структур у військових, де моральні якості і цінності відіграють ключову роль у формуванні стійкості та професіоналізму.

На цій основі, у рамках розробки моделі діагностики мотивації військовослужбовців, передбачається, що аналіз ціннісно-сміслової сфери буде ефективним завдяки застосуванню структурованої моделі, яка включає наступні ключові компоненти:

Спрямованість особистості. Визначає основний напрям ціннісних та смислових

орієнтацій особистості військовослужбовців. Спрямованість може варіюватися залежно від психологічних та соціальних умов, виступаючи у формах ділової, особистісної, комунікативної або змішаної спрямованості.

Ціннісні орієнтації особистості. Цей аспект описує пріоритетні цінності в структурі особистості, які можуть включати: особистісні та престижно-егоїстичні цінності: такі як відпочинок, здоров'я, матеріальне благополуччя, естетичне насолодження; цінності досягнень: соціальний статус, управління, визнання, повага; соціально-суспільні цінності: комунікація, допомога іншим, милосердя, кохання, прагнення до нових знань.

Учасники, залежно від впливу зовнішніх і внутрішніх факторів, можуть коригувати свої ціннісні орієнтації, що сприяє розвитку та удосконаленню їхньої ціннісно-сміслової сфери. Результативність такого підходу можна підтвердити за допомогою зазначених у літературі методологічних підходів (Романюк, 2013: 144).

Ціннісно-сміслова сфера охоплює критичні елементи, такі як наявність в особистості чітко визначених життєвих цілей, рівень задоволення від сутності життя та діяльності, а також сприйняття можливості самостійно вибрати та керувати власною долею. Розвиток кожного з цих аспектів має безпосереднє відображення на сформованість смисложиттєвих орієнтацій особистості, що є індикатором її психологічної зрілості та готовності до ефективної професійної діяльності (Романюк, 2013).

Самоактуалізація, яка виступає як процес розкриття і реалізації власних потенціалів і

ндаментальна для оцінки життєвих основ, зокрема у визначенні майбутніх цілей, осмисленні сучасних дій та оцінці минулих результатів (Колісник, 2007: 123).

Методика СЖО дозволяє виміряти загальний показник осмисленості життя, який можна інтерпретувати як енергетичну характеристику смислової сфери особистості, виражену через кількісні аспекти життєвої спрямованості на досягнення смислу. До складу методики входять п'ять додаткових субшкал, які оцінюють: життєві цілі, процес життя, що включає інтерес та емоційну насиченість діяльності, результативність життя, виражену через самореалізацію та задоволеність життєвими досягненнями; локус контролю-Я, що характеризує впевненість особистості в своїй здатності керувати власним життям, та локус контролю-життя, визначаючи впевненість особистості у керуванні своїм життям.

Таким чином, за допомогою цієї методики можна всебічно аналізувати смисложиттєві орієнтації, включаючи «цілі в житті», «процес» (насиченість) та «результативність» (самореалізація), кожна з яких корелює з певним часовим виміром – майбутнім, теперішнім і минулим.

Застосування субшкали «цілі в житті» у межах дослідження дозволяє ідентифікувати наявність та ясність життєвих цілей у досліджуваної особи, які є основою для забезпечення осмисленості життя та орієнтації на майбутнє. Низькі показники за цією шкалою, навіть за умови високого рівня загальної осмисленості життя, можуть характеризувати особу як таку, що орієнтована переважно на сьогодення чи минуле, тоді як високі бали на цій шкалі

вказують на виражену цілеспрямованість та потенційно проєктивні амбіції індивіда.

Субшкала «процес життя», що оцінює ставлення до життя через призму інтересу та емоційної насиченості, відіграє ключову роль у визначенні, як особа сприймає своє життя. Високі результати за цією шкалою, при одночасно низьких показниках інших субшкал, можуть свідчити про гедоністичні нахили особи, тоді як низькі бали часто асоціюються з поточною незадоволеністю життям, хоча минуле чи майбутнє можуть і надалі залишатися ресурсними для індивіда.

Субшкала «результативність життя», що оцінює задоволеність самореалізацією та рівень осмисленості досвіду, може відображати високий рівень задоволеності у осіб, що сприймають своє минуле як повноцінно прожите, а низькі бали характеризують незадоволення пережитим.

Дві інші субшкали, «локус контролю-Я» та «локус контролю-життя», дозволяють оцінити внутрішній локус контролю особистості, виявляючи наскільки високо людина оцінює свою здатність впливати на події свого життя та контролювати свою долю. Ці інструменти разом забезпечують комплексний аналіз осмисленості життя, з'ясовуючи основні життєві орієнтації та спрямованість особистості в часовому континуумі.

Крім того, пропонуємо використовувати методику діагностики спрямованості особистості, розроблену В. Смекалом та М. Кучером, яка представляє модифіковану версію орієнтовної анкети Б. Баса, що використовується для оцінювання поведінкових реакцій особистості в контекстуально обумовле-

них ситуаціях. Ця методика базується на аналізі словесних реакцій респондентів у ситуаціях, що містять елементи робочої взаємодії або соціального контексту. Відповіді респондентів виокремлюють їхню перевагу до певних типів задоволень та винагород, що дозволяє ефективно визначати основні вектори спрямованості особистості: особистісну (самоорієнтовану), ділову (орієнтовану на задачі) та колективістську (орієнтовану на взаємодію).

Крім того, для аналізу мотиваційно-ціннісної структури та діагностики життєвих цінностей особистості було використано методику «Морфологічний тест життєвих цінностей», розроблену В. Соповим та Л. Карпушиною на основі теорії В. Франкла про прагнення до сенсу життя та логотерапію. Тест включає 112 тверджень, кожне з яких оцінюється за шкалою від 1 до 5 балів, що дозволяє визначити індивідуальну систему цінностей, що є основою мотивів дій і вчинків особистості (Фурс, 2021).

Особистісні цінності відіграють ключову роль у формуванні індивідуальності, хоча вони не завжди відповідають загальноприйнятим суспільним нормам. Важливим діагностичним аспектом тесту є визначення термінальних цінностей, що включають саморозвиток, духовне задоволення, креативність, активні соціальні контакти, особистий престиж, високий матеріальний статус, досягнення, та збереження індивідуальності.

Автори методики підкреслюють, що життєва цінність – це ставлення особистості до об'єкта або явища, яке визначається як значуще і важливе для індивіда. Цінності реалізу-

ються у різних життєвих сферах, включаючи професійне життя, освіту, сімейне життя, громадську активність, захоплення, та фізичну активність, причому значимість кожної сфери може значно відрізнятися для різних осіб (Рибак, 2020).

У контексті розробки моделі діагностики мотивації військовослужбовців з акцентом на ціннісну сферу значну увагу приділено застосуванню Ціннісного опитувальника Ш. Шварца, адаптованого та стандартизованого В. Карандашевим (Рибак, 2020). Опитувальник заснований на теорії Ш. Шварца, згідно з якою цінності класифікуються як суспільні (культурно-ціннісні орієнтації) та індивідуальні, відіграючи вирішальну роль у формуванні мотиваційних структур особистості.

Опитувальник охоплює два списки, що представляють загалом 57 цінностей, кожна з яких має чітко визначену мотиваційну мету та варіюється за своїм значенням в різних культурних контекстах. Перша частина опитувальника дозволяє дослідити нормативні ідеали та переконання особистості, оцінюючи структуру ієрархії цінностей, що існують на рівні усвідомлення.

Методика включає два списки цінностей: перший складається з термінальних цінностей, виражених через іменники, та другий – з інструментальних цінностей, представлених прикметниками. Респондентам пропонується оцінити кожну цінність на шкалі від -1 до 7, де вищі бали вказують на високу значущість цієї цінності для життя особистості.

Ш. Шварц ідентифікує ключовий аспект у відмінностях між групами цінностей, який полягає у типах мотиваційних цілей. На

основі аналізу цінностей різних культур, а також релігійних і філософських традицій, Ш. Шварц визначив десять основних типів цінностей, що включають самостійність, стимуляцію, гедонізм, досягнення, владу, безпеку, конформізм, традицію, універсалізм та доброзичливість, кожен з яких має відповідну мотиваційну ціль (Schwartz, 1999: 23-47).

Цінності групуються Ш. Шварцем у блоки згідно з типами мотивацій, представляючи їх у формі полюсів на трьох взаємопов'язаних осях: автономія versus приналежність, ієрархія versus егалітаризм, панування versus гармонія. Ця структура надає можливість глибокого аналізу ціннісно-мотиваційного профілю особистості, що є критично важливим для забезпечення ефективності діагностики та розвитку мотиваційних стратегій у військовому контексті.

Друга частина опитувальника Ш. Шварца зосереджена на аналізі цінностей, які проявляються на рівні поведінки, досліджуючи індивідуальні пріоритети, які часто відображаються у соціальних діях особистості. Виявлення розбіжностей між показниками цих двох рівнів цінностей у опитувальнику відображає ціннісний тиск. Такий тиск може виникати в результаті соціалізації, яка формує базові цінності через виховання та освіту, або через вплив референтної групи і традицій, що мають значний вплив на формування та вираження цінностей у поведінці.

Цей інструмент не тільки сприяє аналізу цінностей, що формують мотиваційну базу особистості, але також дозволяє зрозуміти, як ці цінності потенційно можуть впливати на поведінку. Однак, не завжди ціннісні орієнта-

ції безпосередньо корелюють з реальною соціальною поведінкою, що вимагає подальшого аналізу та дослідження в контексті військової служби. Такий підхід надає змогу більш точно діагностувати ціннісні аспекти, що впливають на мотивацію військовослужбовців, забезпечуючи тим самим більш ефективно їх використання та розвиток.

Для вивчення спрямованості особистості необхідно використовувати Шкалу резильєнтності Коннора-Девідсона-10, яка допоможе визначити здатність особистості впоратися зі стресом та змінами, що є критично важливим у військовому контексті. Дана методика включає 10 найбільш інформативних пунктів повної шкали з 25 пунктів. Відповідно, вона складається з 10 тверджень, відповіді на які даються за п'ятибальною шкалою Лайкерта (від «повністю невірно» = 0 до «вірно майже у всіх випадках» = 4). Загальний бал опитувальника становив суму відповідей, отриманих на кожен пункт (діапазон 0-40), а найвищі бали свідчили про найвищий рівень стійкості (Connor, 2003: 76-82).

Також, у даному контексті, важливе місце займає методика «Діагностики рівня суб'єктивного контролю» Дж. Роттера. Опитувальник призначений для оцінки рівня особистої відповідальності та локалізації контролю, що дозволяє розрізнити інтернальність та екстернальність у сприйнятті контролю над значущими подіями життя особистості.

Опитувальник включає 44 твердження, реакції на які фіксуються за бінарною шкалою «згоден – не згоден». Цей формат відповідей дозволяє визначити загальний показник інтернальності за допомогою шкали Іо, яка кіль-

кісно вимірює ступінь суб'єктивного контролю. Високі показники по цій шкалі свідчать про переконання індивіда в тому, що він може впливати на важливі події свого життя через особисті дії та рішення, що відображає високу відповідальність та активну життєву позицію. Навпаки, низькі значення на цій шкалі індикують відсутність впевненості у здатності впливати на життєві обставини, віру в те, що події зумовлені випадковістю або діями інших осіб.

Застосування цієї методики у військовому контексті допомагає ідентифікувати особистісні характеристики, що впливають на мотивацію військовослужбовців, їхню спроможність до самоконтролю та самовідповідальності, що є критично важливими аспектами для ефективної військової служби (Розвадовська, 2021).

Ефективність моделі діагностики мотивації військовослужбовців базується на інтегрованому підході до вивчення ціннісно-смыслових орієнтацій особистості за допомогою різноманітних спеціалізованих психологічних методик. Застосування окреслених діагностичних інструментів дозволяє глибоко аналізувати і вимірювати критичні аспекти особистості, що впливають на їхню мотивацію та загальну професійну діяльність.

Цей комплексний підхід сприяє точному визначенню особливостей ціннісних орієнтацій та спрямованості особистості, що є надзвичайно важливим для розуміння мотиваційних механізмів військовослужбовців і підвищення ефективності їхнього службового виконання. Забезпечення належного психологічного супроводу та адаптації до стресових умов військової служби може значно покращити

якість життя військовослужбовців та їх професійну компетентність.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Розробка моделі діагностики мотивації військовослужбовців з акцентом на ціннісну сферу дозволяє комплексно оцінювати фактори, що впливають на професійну діяльність та особистісний розвиток. Структурований підхід, що включає аналіз спрямованості та ціннісних орієнтацій особистості, сприяє точному визначенню мотиваційних драйверів та смислових компонентів, що впливають на ефективність виконання військових завдань. Особлива увага до динаміки ціннісних орієнтацій та їх адаптації до змінюваних умов дозволяє гнучко реагувати на особливості сучасних військових операцій, підвищуючи загальну адаптивність та психологічну стійкість військовослужбовців. У результаті, модель забезпечує підвищення загальної ефективності військових, їх здатності до самореалізації та професійного зростання, що є критично важливим для забезпечення національної безпеки.

Перспективи подальших досліджень полягають у вивченні впливу змінюваних бойових умов та психосоціальних факторів на динаміку мотиваційних та ціннісних орієнтацій, що забезпечить глибше розуміння механізмів адаптації та психологічної резильєнтності військовослужбовців.

References :

- Dobrianskyi, O. A. (2012) Sutnist ta struktura psykholohichnoi hotovnosti slidchykh do profesiinoi diialnosti v ekstremalnykh umovakh [The essence and structure of psychological readiness of investigators for professional activity in extreme conditions]. *Visnyk Natsionalnoi akademii Derzhavnoi Prykordonnoi sluzhby Ukrainy. Psykholohichni nauky*. Vyp. 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadps_2012_1_28.
- Kolisnyk, O. P. (2007) Psykholohiia dukhovnoho samorozvytku osobystosti [Psychology of spiritual self-development of personality]. Luts'k: Redaktsiino-vydavnychiy viddil. Vezha: VDU im. Lesi Ukrainky.
- Matokhniuk, L. O. (2006) Formuvannia psykholohichnoi hotovnosti maibutnikh inzheneriv-prykordonnykh do profesiinoi diialnosti [Formation of psychological readiness of future frontier engineers for professional activity]: avtoref. dys. kand. psykol. nauk: 19.00.07. Khmelnytskyi: Nats. akad. Derzh. prykordon. Sluzhby Ukrainy im. B. Khmelnytskoho.
- Muzhanova, N. V. (2021) Psykholohichni osoblyvosti rozvytku smyslovoi sfery predstavnykh neformalnykh subkultur [Psychological features of the development of the semantic sphere of representatives of informal subcultures]. Dys. kand. psykol. nauk (doktora filosofii) za spetsialnistiu 19.00.07 «Pedahohichna ta vikova psykholohiia». Derzhavnyi zaklad «Natsionalnyi pedahohichnyi universytet imeni M. P. Drahomanova», Kyiv.
- Osodlo, V. I. (2012) Psykholohiia profesiinoho stanovlennia ofitsera: monohrafiia [Psychology of the professional development of an officer: a monograph]. Kyiv : PP «Zoloti vorota».
- Rybak, O. S. (2020) Kulturno-tsinnisni oriantatsii studentiv z riznym rivnem etnichnoi identychnosti [Cultural and value orientations of students with different levels of ethnic identity]: avtoref. dys. kand. psykol. nauk : 19.00.01. Natsionalna akademiia pedahohichnykh nauk Ukrainy, Instytut sotsialnoi ta politychnoi psykholohii. Kyiv.
- Rozvadovska, T. V. (2021) Formuvannia vidpovidalnosti studentskoi molodi zasobamy nastavnytstva [Formation of responsibility of student youth by means of mentoring]: dys. dokt. filos. : 011 – Osvitni, pedahohichni nauky. Natsionalnyi pedahohichnyi universytet imeni M. P. Drahomanova. Kyiv.
- Romaniuk, L. (2013) Stanovlennia tsinnosti osobystosti: kontseptualna model ta yii metodolohichni potentsial [Formation of personality values: conceptual model and its methodological potential]. *Psykhohiia osobystosti*. 1, 138-148.
- Safin, O. D. (2012) Psykholohichni osoblyvosti profesiinoho samovyznachennia viiskovosluzhbovtiv-kontraktnykh v protsesi sluzhby [Psychological features of professional self-determination of contract servicemen in the process of service]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu im. Tarasa Shevchenka. Viiskovo-spetsialni nauky*. 27, 18-22.
- Timchenko, O. V. (2007) Ekstremalna psykholohiia: pidruchnyk [Extreme psychology: a textbook]. Kyiv : Avhust Treid.
- Tomchuk, M. I. (2003) Psykholohichna hotovnist osobystosti do pravookhoronnoi diialnosti: monohrafiia [Psychological readiness of an individual for law enforcement activities: monograph]. Khmelnytskyi: NVP «Evryka».
- Furs, O. Y. (2021) Osoblyvosti rozvytku psykhiichnoi samorehulatsii maibutnikh mahistriv viiskovoho upravlinnia v protsesi yikh praktychnoi pidhotovky [Peculiarities of the development of mental self-regulation of future masters of military administration in the process of their practical training]: avtoref. dys. kand. psykol. nauk : 19.00.09. Nats. un-t oborony Ukrainy im. Ivana Cherniakhovskoho. Kyiv.
- Connor, K. M., Davidson, J. R. (2003) Development of a new resilience scale: The Connor-Davidson resilience scale (CD-RISC). *Depression Anxiety*, 18(2), 76-82.
- Schwartz, S. H. (1999) Theory of Cultural Values and Some Implications for Work. *Applied Psychology: An International Review* 48 (1), 23-47.

Oleh Rybchuk

Doctor of Philosophy (educational, pedagogical sciences), Deputy Head of the Leadership Department of National Defense University of Ukraine, Kyiv (Ukraine)

THE DIAGNOSTIC MODEL OF THE MOTIVATION OF MILITARY SERVICEMEN WITH AN EMPHASIS ON THE VALUE SPHERE

ABSTRACT

The article analyzes the motivational sphere of military personnel, on the basis of which a motivation diagnosis model was developed with an emphasis on the value sphere. It was found that the motivational and value aspect in the professional activity of military personnel is a key element of their mental activity, which contributes to the balanced development of personal and professional qualities. Understanding the problems of professional motivation within the framework of the relationship “motivation – personality – activity” allows us to reveal the key importance of this component in the process of forming the personality of each military person. The main components of the model, which include the orientation of the individual, which depends on psychological and social conditions, have been determined. It is proposed to take into account the value orientations of the individual, which are divided into personal, prestige-egoistic and social-social values, which help in

determining the level of adaptation and professional growth. The importance of integrating meaningful orientation into professional activity, which allows to evaluate life satisfaction and perception of personal responsibility, is substantiated.

In addition, a diagnostic toolkit is proposed for each component, so in order to study the orientation of the personality, it is necessary to use the methodology of diagnostics of the orientation of the personality, which was developed by V. Smekal and M. Kucher; The Connor-Davidson-10 resilience scale and J. Rotter's "Diagnosis of the level of subjective control" method. For the purpose of studying value orientations – the value questionnaire of Sh. Schwartz. And for the diagnosis of meaningful life orientations, the "Meaningful Life Orientations" test was proposed by D.A. Leontiev and "Morphological test of vital values" (V. Sopovoy and L. Karpushyna).

Conclusions regarding the importance of an integrated approach in the diagnosis of motivational and value aspects, including both theoretical and empirical methods of analysis, are substantiated and formed. Prospects for further research are focused on the expansion and refinement of the model, taking into account the dynamics of military conflicts and psychosocial factors affecting individual motivation.

Key words: motivation, value-motivational sphere, model, meaningful life orientation, value orientations, orientation, servicemen, combat activity.

Олег Рибчук

Доктор філософії (педагогічні науки), заступник начальника кафедри лідерства Національного університету оборони України, м. Київ (Україна)

МОДЕЛЬ ДІАГНОСТИКИ МОТИВАЦІЇ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ З АКЦЕНТОМ НА ЦІННІСНУ СФЕРУ ОСОБИСТОСТІ

АНОТАЦІЯ

У статті проаналізовано мотиваційну сферу військовослужбовців, на основі чого розроблено модель діагностики мотивації з акцентом на ціннісну сферу. Виявлено, що мотиваційно-ціннісний аспект у професійній діяльності військовослужбовців є ключовим елементом їхньої психічної діяльності, який сприяє збалансованому розвитку особистісних і професійних якостей. Розуміння проблем професійної мотивації у контексті взаємозв'язку «мотивація – особистість – діяльність» дозволяє розкрити ключову роль цього компонента у процесі формування особистості кожного військовослужбовця. Визначено основні компоненти моделі, які включають спрямованість особистості, що залежить від психологічних та соціальних умов. Запропоновано враховувати ціннісні орієнтації особистості, які поділяються на особисті, престижно-егоїстичні та соціально-соціальні цінності, що допомагають визначити рівень адаптації та професійного зростання. Обґрунтовано важливість інтеграції змістовної спрямованості у професійну діяльність, що дозволяє оцінювати задоволеність життям і сприйняття особистої відповідальності. Також запропоновано діагностичний інструментарій для кожного компонента: для дослідження спрямованості особистості необхідно використовувати методику діагностики спрямованості особистості, розроблену В. Смекалом та М. Кучером; шкалу стійкості Коннора-Девідсона-10 та методику «Діагностика рівня суб'єктивного контролю» Дж. Роттера. Для дослідження ціннісних орієнтацій – ціннісний опитувальник Ш. Шварца. А для діагностики змістовних життєвих орієнтацій запропоновано тест «Змістовні життєві орієнтації» Д.О. Леонтьєва та «Морфологічний тест життєвих цінностей» (В. Сопова та Л. Карпушиної). Зроблено висновки щодо важливості інтегрованого підходу в діагностиці мотиваційно-ціннісних аспектів, який включає як теоретичні, так і емпіричні методи

аналізу. Перспективи подальших досліджень зосереджено на розширенні та уточненні моделі з урахуванням динаміки військових конфліктів та психосоціальних факторів, що впливають на індивідуальну мотивацію.

Ключові слова: мотивація, ціннісно-мотиваційна сфера, модель, змістовні життєві орієнтації, ціннісні орієнтації, спрямованість, військовослужбовці, бойова діяльність.

How to cite (як цитувати):

Rybchuk, O. THE DIAGNOSTIC MODEL OF THE MOTIVATION OF MILITARY SERVICEMEN WITH AN EMPHASIS ON THE VALUE SPHERE . *PSYCHOLOGICAL JOURNAL*, 10(2), 63–74. <https://doi.org/10.31108/1.2024.10.2.4> [in Ukrainian]

Рибчук , О. МОДЕЛЬ ДІАГНОСТИКИ МОТИВАЦІЇ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ З АКЦЕНТОМ НА ЦІННІСНУ СФЕРУ ОСОБИСТОСТІ. *ПСИХОЛОГІЧНИЙ ЧАСОПИС*, 10(2), 63–74. <https://doi.org/10.31108/1.2024.10.2.4>

Дата отримання статті: 03.02.2024

Дата рекомендації до друку: 21.02.2024

Дата оприлюднення: 29.02.2024

ЧИННИКИ ПАРТИКУЛЯРИЗАЦІЇ АНТРОПОЛОГІЧНОЇ ТА КЛІНІЧНОЇ ПАРАДИГМ В ЮРИДИЧНІЙ ПСИХОЛОГІЇ

Петрушенко Вікторія¹

¹ Доктор медичних наук, професор, Вінницький національний медичний університет імені
М.І.Пирогова, м. Вінниця (Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9255-403X>

UDC: 159.9:34

АНОТАЦІЯ

Передумови. В контексті процесу парадигмального розвитку юридичної психології найбільш значуще місце з точки зору теоретико-методологічного впливу на становлення галузі здійснили антропологічна та клінічна парадигми. Сам процес юридико-психологічного розвитку бере свій початок як результат партикуляризації антропологізму та клініцизму. Таким чином, з'являється наукова необхідність визначення чинників даного історичного процесу.

Мета. Визначити причини партикуляризації антропологічної та клінічної парадигм в юридичній психології, що включає в себе систематизацію історичних чинників впливу на парадигмальний розвиток психології права та диференціацію особливостей вказаних парадигм.

Методи. За допомогою структурно-функціонального методу було виокремлено елементи феномену наукової парадигми та характерні складові юридико-психологічних парадигм. Компаративний та системний методи були використані для визначення передумов становлення, генези та процесу партикуляризації клінічної та антропологічної парадигм у психології права.

Результати. Процес партикуляризації характеризує становлення антропологічної та клінічної парадигм в юридичній психології як складових елементів її розвитку. Відокремлення антропологізму від клініцизму, таким чином, є теж складовою процесу партикуляризації. В сфері юридичної психології пік розвитку клініцизму припадає на кінець XIX – початок XX століття та спирається на вчення Чезаре Ломброзо та Вільгельма Вундта, чії концепції згодом адаптуються під соціально- та культурно-антропологічну проблематику, що зумовить першу в юридичній психології зміну парадигми.

Висновки. Визначений характер взаємодії клініцизму та антропологізму при генезі юридико-психологічного знання. Обґрунтовано, що причиною партикуляризації антропологічної та клінічної парадигм в юридичній психології став вплив соціально-поведінкових наук на характер юридико-психологічних досліджень. Охарактеризовано синтетичний характер розвитку двох перших парадигм у психології права та їхні відмінні риси. Визначено, що основним чинником партикуляризації клінічної та антропологічної парадигм у юридичній психології та наслідування однієї іншою є зміна підходу до трактування правової поведінки людини, зокрема до елементів які її зумовлюють: від інтернальних до екстернальних.

Ключові слова: юридична психологія, антропологічна парадигма, клінічна парадигма, зміна парадигми, партикуляризація, правова поведінка.

ВСТУП

Актуальність. Одним з основних питань, яким займається психологія є пояснення закономірностей людської поведінки. На це

питання намагаються дати відповідь спеціалісти незалежно від наукової парадигми до якої вони належать: біхевіоризм, психоаналіз, когнітивізм. Відповідно, для визначення причин

Address for correspondence, e-mail: editpsychas@gmail.com
Copyright: © Viktoriia Petrushenko

This is an Open Access journal. This work is licensed under a **Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0)**.

Link: <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>

певної моделі людської поведінки необхідно визначити чинники (детермінанти), які впливають на прийняття рішень. У даній статті, на нашу думку, буде доречно визначити відмінності між різними підходами, які стануть парадигмальними в юридичній психології, щодо питання пояснення закономірностей людської поведінки, а саме – її правового прояву. Таким чином, нас цікавлять основні детермінанти правової поведінки, що створює необхідність дефініціювати це поняття.

Партикуляризація елементів антропологізму та клініцизму характеризує розвиток юридичної психології на етапі її зародження (кінець XIX – початок XX століття). Таким чином, з'являється наукова необхідність визначення чинників даного історичного процесу.

Проблематика дослідження полягає в необхідності визначення чітких критеріїв та закономірностей появи юридико-психологічного знання та відокремлення предмету її дослідження в контексті формування перших наукових парадигм психології права. Відповідно, **дослідницькою прогалиною** є відсутність чіткого консенсусу серед представників юридико-психологічних студій щодо дати остаточного сепарування психології права від інших дослідницьких галузей та формування власного предмету дослідження і теоретико-методологічних засад.

Головною **метою** дослідження є визначити причини процесу партикуляризації антропологічної та клінічної парадигм в юридичній психології. Відтак, для досягнення мети нами було поставлено ряд **завдань**. По-перше, охарактеризувати теоретичні засади антропо-

логічної та клінічної парадигм в юридичній психології. По-друге, систематизувати історичні особливості юридико-психологічного перед-парадигмального розвитку. По-третє, виокремити історичні чинники сепарації антропологічної та клінічної парадигм в юридичній психології та її наслідки.

Наукова новизна. У статті вперше систематизовані чинники, які вплинули на процес партикуляризації (відокремлення) антропологічної та клінічної парадигм в юридичній психології, що спричинило перехід до утворення окремої юридико-психологічної проблематики. Таким чином, стаття дає змогу прослідкувати процес переходу юридичної психології від «перед-парадигмального» до «нормально-наукового» стану (згідно циклу розвитку наукового знання за теорією Т. С. Куна).

МЕТОДИ ТА МАТЕРІАЛИ

Основними методами, які використовувалися при дослідженні стали системний, структурно-функціональний та історико-компаративний методи. Використання даних теоретичних методів дало змогу прослідкувати процес партикуляризації антропологічної та клінічної парадигм у юридичній психології та еволюційної зміни акценту в психології права.

Системний метод був використаний для визначення конкретних передумов для формування парадигмального розвитку юридичної психології, зокрема за рахунок трансформації клініцизму із загально психологічного та медико-психіатричного знання.

Структурно-функціональний метод був використаний для визначення складових елементів наукової парадигми як явища, а також для визначення теоретичних особливостей фо-

рмування клінічної та антропологічної парадигм в юридичній психології, зокрема в контексті розбору на складові елементи юридико-психологічних ідей Чезаре Ломброзо та Вільгельма Вундта.

Історико-компаративний метод був використаний для характеристики зміни клінічної юридико-психологічної парадигми антропологічною та визначення історичних передумов процесу партикуляризації елементів антропологізму з клініцизму.

Серед актуальних публікацій за останні п'ять років можна виокремити роботи сучасних вітчизняних та зарубіжних дослідників, які стосуються розвитку юридичної психології та її становлення як самостійної галузі знання (Lawton et al., 2020; Wylie, 2018; Nevelska-Hordieieva et al., 2021; Neal, 2018; Sporer & Antonelli, 2021; Perlin, 2019; Kraus, 2018; Pence, 2020; Hamid, 2023; Gabriel et al., 2023), дослідження еволюції концепцій клініцизму та антропологізму (Demir, 2020; Sanbonmatsu, 2023; Glenney, 2023; Inhorn, 2020; Alfsdotter, 2021; Singh et al., 2021; Vaesen & Katzav, 2019), формування парадигм в психології права (Maestripieri & Boutwell, 2022; Silva et al., 2019; Belgrano, 2021; Chieffo, 2023; De Vincenzo et al., 2023; Doroudi, 2023; Francq et al., 2023; Krüger, 2021), а також відмінностей клінічної та антропологічної парадигм та їхнього спадку в подальшому розвитку юридичної психології (Spiros et al., 2022; Causadias et al., 2018; Gatti & Verde, 2012; Ciliberti et al., 2018; Ciliberti et al. 2020; Jovanović, 2021).

Обмеження дослідження. Шляхом бібліометричного аналізу, нами було визначено двох основоположників клінічної та антропо-

логічної парадигм в юридичній психології, які заклали її теоретичний фундамент— Чезаре Ломброзо та Вільгельм Вундт. З цієї точки зору, історичне підґрунтя формування окремого предмету досліджень в юридичній психології зумовлене діяльністю саме цих двох авторів, чий доробок та співставлення ідей яких аналізується в тексті. Однак, результати дослідження можуть бути відмінними від тих теоретичних робіт, які по іншому визначають дату відокремлення психології права як окремої галузі знання та її засадничих теоретиків.

РЕЗУЛЬТАТИ

Поняття «парадигма» в науковому дискурсі використовувалося ще за часів Давньої Греції, зокрема у діалогах Платона (для прикладу в діалозі *Тимей*) (Plato, 2016; Justo, 2022), але в сучасній науці було концептуалізовано американським істориком науки Томасом Семюелом Куном (Kuhn, 1961). На його думку, кожній науці для того щоб вважатися такою необхідно пройти процес еволюції, імплементації і становлення наукових парадигм, які повинні спиратися на якісно нове знання та бути прийнятими науковим товариством, що надає цьому знанню аксіоматичний характер (принаймні на певний історичний період). Сам по собі феномен наукової парадигми, як складової розвитку наукового знання має певні структурні елементи. Для зародження процесу парадигмальності в науці необхідне епістемологічне підґрунтя, тобто поява в науковому дискурсі сукупності нових ідей, концепцій, теорій, які переведуть цей дискурс в інший вимір, що конститує нові цінності у сфері певної галузі. Аксіоматичність наукового знання переводить його в статус установок. Ці

установки повинні бути прийнятими академічною спільнотою, але при цьому отриманими науковим шляхом. Також зміна парадигми достатньо часто знаменує зміну або оновлення методології досліджень (Kuhn, 1962; Belgrano, 2021). Аналогію, яку доречно буде тут використати може бути сфера психологічного знання та появи психоаналітичної парадигми, яка спочатку виникла, спираючись на нову методику, розроблену Зігмундом Фройдом для лікування неврозів (Freud, 1920; Katkowski, 2023).

Для розгляду процесу відокремлення антропологічної та клінічної парадигм в юридичній психології, потрібно визначити дефініцію поняття «партикуляризація». В даному контексті, під цим поняттям ми розуміємо перехід клініцизму та антропологізму в статус елементної частини юридичної психології в контексті її парадигмального розвитку. Тобто, процес партикуляризації характеризує становлення антропологічної та клінічної парадигм в психології права як її складових елементів. Відокремлення антропологізму від клініцизму, таким чином, є теж складовою процесу партикуляризації (Glenney, 2023; Riesch, 2014).

Психологія права як окрема галузь знання завдячує своєю появою ряду наукових дисциплін, зокрема філософії права, соціології та психології. Звичайно, достатньо складно говорити про визначення власне самостійності кожної з даних дисциплін, адже всі вони є відносно молодими. Для прикладу, зародження експериментальної психології датується 1879 роком – відкриття Вільгельмом Вундтом першої «психологічної» лабораторії, що часто визначається науковою спільнотою як дата заснування психології, як окремої від філософії

та природничих і медичних дисциплін науки (Fierro & de Freitas Araujo, 2020). Засновником соціології як наукової дисципліни за таким самим принципом є Огюст Конт, а датою її відокремлення від інших гуманітарних дисциплін – 1838 рік (Comte, 1851). Звичайно, таку позицію можна критикувати з точки зору того, що соціологія – наука про суспільство, та психологія – наука про психічну діяльність людини пройшли довгий період еволюції ще з часів Давньої Греції (Aristotle, 1935) до XIX століття (Wundt, 1880). Однак саме процес інституціоналізації гуманітарних та соціально-поведінкових дисциплін у XIX столітті виступає першою передумовою формування психології права як самостійної галузі знання (Wundt, 1904; Ignjatovic, 2022).

Самостійність галузі знання є основною передумовою для формування в ній наукових парадигм. Відтак, для цього, варто визначити період, коли ми можемо говорити про незалежність (можливо й суто формальну) юридичної психології від інших галузей знання. Отже, передумовами формування психології права, як окремої дисципліни виступає синтез юриспруденції та психології. Враховуючи, що правова система зумовлена соціальною необхідністю, сюди ще можна додати соціальний чинник. Комбінування знання з двох вищезазначених сфер почало активно розвиватися у другій половині XIX століття. Першим таким масовим науковим рухом стала поява італійської школи кримінології. Найбільш відомим її представником став Чезаре Ломброзо, в ідеях якого прослідковуються елементи як антропологізму так і клініцизму (Lombroso, 1871; Lombroso, 1876). Фактично поява психо-

логії права як незалежної галузі знання, пов'язана із синтетичним розвитком клініцизму та антропологізму. Іншим представником вже суто психологічного знання, який однак теж стоїть у витоків юридичної психології є німецький лікар Вільгельм Вундт (Wundt, 1904). Цікавим є той факт, що Чезаре Ломброзо і Вільгельм Вундт починали свою роботу в клінічній сфері, що дає змогу нам констатувати той факт, що клініцизм все таки є першою науковою парадигмою в юридичній психології. Клініцизм Чезаре Ломброзо вдавався до намагання знайти відповіді на теоретичні питання криміналістики в сфері психіатричного та медико-психологічного дослідження природи людини, зокрема відмінностей між тими кому притаманна девіантна поведінка в соціально-правовому контексті від тих, хто не порушує соціально-правових норм (Arford, & Madfis, 2022). Однак після публікацій ряду своїх фундаментальних праць, зокрема *«L'uomo delinquente: studiato in rapporto alla antropologia, alla medicina legale ed alle discipline carcerarie»* (яку можна перекласти як «Делінквентна людина» або більш точніше – «людина-порушник») у 1876 році, вчення Ломброзо починає вступати в процес його «соціологізації», зокрема в контексті використання автором культурної та соціальної антропології (Lombroso, 1876). Фактично, вищенаведена праця 1876 року є тою трансформаційною точкою, коли Ломброзо починає переходити від клінічних практик до антропології. Італієць водночас є засновником міждисциплінарного напрямку «кримінальної антропології», і, зокрема у 1906 році займав відповідну наукову профільну посаду за цією галуззю. Таким

чином, станом на 1906 рік можна говорити про початок інституціоналізації антропологізму в контексті юридико-психологічних практик. Клініцизм, на відміну від антропологізму не потребував інституціоналізації, так як був зумовлений наслідуванням медичних практик, які набули загальнонаукового статусу задовго до цього. Відповідно, можна виокремити 1876 рік як своєрідний початок парадигмального розвитку юридичної психології, який водночас прослідковується початком транзиту, або, якщо точніше, партикуляризації клініцизму та антропологізму (Chieffo, 2023). Можна це трактувати і таким чином, що антропологізм є наступником клініцизму та спирається на його теоретичну спадщину, хоча, на нашу думку, являє собою якісно новий підхід до проблематики психології права.

Отже, клінічна парадигма в юридичній психології характеризується достатньо специфічним характером розвитку в контексті її партикуляризації з антропологізмом, фактично починаючи з 1876 року. Тут варто буде провести аналогію з паралельним розвитком клінічної психології. Крім Вільгельма Вундта, одним із найбільш впливових постатей в клінічній психології є його учень – Лайтмер Вітмер (Witmer, 1902). Звичайно, розвиток клінічної юридико-психологічної парадигми пов'язаний із розвитком загальної клінічної психології, у історії якої ми можемо виокремити дві основні дати, першу з них ми вже згадували: 1879 рік – відкриття Вундтом першої психологічної лабораторії, а другий: 1896 рік – відкриття Вітмером першої психологічної клініки. Період з 1896 по 1914 роки характеризується стрімким розвитком теоретичного клініцизму та

клініко-психологічних практик, які закріплюють їхнє місце у період Першої Світової війни (Cowan & Rachev, 2018; Gissis, 202). Тут можна провести паралель із юридичною психологією, яка, як ми уже визначили формально стає незалежною науковою галуззю у 1876 році та функціонує в контексті залежності від зовнішньо-психологічних трендів з 1879 по 1914 роки. Адже саме цей період (1879-1914) характеризується найбільш активним розвитком клініцизму у психології (Rodax et al., 2023).

Однак, у сфері юридичної психології, пік розвитку клініцизму, характеризується в той самий час поступовим відходом від даної практики. Це пов'язано із переходом від клініцизму, як у Ломброзо, так і у більш впливової фігури для загальної психології – Вільгельма Вундта, до соціально- та культурно-антропологічних питань, зокрема психології мас і спільнот та етнопсихології (Diriwächter, 2021; Di Caterino, 2023). Збірник праць Вундта «*Völkerpsychologie*» стала культурно-психологічним та соціально-психологічним доробком, який посприяв соціологізації в тому числі й юридичної психології (Wundt, 1904; Foschi & Romano, 2022). Зміщення акценту з інтернальних на екстернальні чинники впливу характеризує *першу в юридичній психології «зміну парадигми»*. Особливо важливим аспектом антропологізму залишається визначення культурного підходу до соціальних подій.

Остаточню цю зміну завершить у 1914 році, однак варто зазначити, що вона матиме перманентний характер ще із самого зародження клінічної парадигми. Тому, ще раз ва-

рто зазначити: Чезаре Ломброзо та Вільгельма Вундта не варто відносити до якоїсь однієї конкретної юридико-психологічної парадигми, адже їхні ідеї пройшли достатньо схожу еволюцію – обидва починали кар'єру в медицині, після чого імплементували клініцизм у юридико-психологічне знання, а при більш пізніх періодах перейшли в соціо-культурний контекст дослідження проблематики поведінки людини в межах норм юридико-правової системи, яка зумовлена соціальними об'єктивними чинниками (Burman, 2022).

Основним чинником партикуляризації двох первинних парадигм в юридичній психології можна виокремити критерій того, що, на думку представників конкретного напрямку є основною детермінантою пояснення поведінки людини. Ці детермінанти можна розділити на найбільш базовому рівні на внутрішні та зовнішні, або інтернальні та екстернальні (Sylvester, 2022; Lombroso, 1876; Wundt, 1904). Відповідно, надалі варто вказати на відмінності всередині антропологічного та клінічного метанарямків в юридичній психології.

Антропологічна парадигма (або метанарям до появи парадигм в психології права) постулює використання ідентичності в юридичній психології. Це здійснить великий вплив на подальший розвиток психології права у XX-XXI столітті, адже категорія «ідентичність» стане ключовим фактором пояснення поведінки людини: для прикладу в соціально-контекстуальній парадигмі юридичної психології, яка характеризує тенденції її розвитку в XXI столітті. Можна навести декілька прикладів зі сфери кримінології та різних галузей права, при яких сукупність екстернальних

чинників, які конституують поняття «ідентичності» (та інших соціальних категорій) використовується для вирішення теоретичних та практичних проблем. Зокрема, у XXI столітті, ряд країн імплементували реформи, що стосуються «запобіганню» формування криміногенного клімату та процесу «десоціалізації» індивіда (Boduszek et al., 2020; Leach, 2023; Moore, 2022).

ОБГОВОРЕННЯ

Отримані результати дають змогу говорити про те, що партикуляризація, або ж сепарація клініцизму та когнітивізму сприяли формуванню парадигмального характеру розвитку психології права. Відповідно до цього, можна говорити про інші подальші парадигми, які зазнають впливу з боку вже згаданих теоретиків клінічної та антропологічної парадигми юридичної психології: Чезаре Ломброзо та Вільгельма Вундта (Orlandi, 2023; Orrù, 2023).

Вчення Вільгельма Вундта та його теоретична транзиція до соціально-культурної антропології здійснила вплив на антропологічну парадигму, а також зумовила парадигмальну трансформацію самого юридико-психологічного вчення. Також варто зауважити і про безпосередній вплив Вундта на провідні парадигми 50-80х років XX століття: когнітивізм та біхевіоризм, які в свою чергу, впливають на тенденції розвитку юридичної психології в кінці XX – початку XXI століття (Ebner et al., 2023; Sanbonmatsu et al., 2023).

Такий підхід, який ми можемо визначити як соціально-контекстуальний використовується для соціального моделювання навколишнього середовища з метою формування сприятливих детермінант, які будуть запобіга-

ти «аномаліям» в поведінці людини (Rodax et al., 2023; Kim & Kim, 2023).

Виходячи з цього, вплив Вільгельма Вундта є достатньо вагомим у розвитку сучасної юридичної психології, адже невдоволення відходом від базових засад його знання призвели до подальшої диференціації клінічної психології від інших загальнопсихологічних галузей (Millán, 2023). І загалом, якщо виокремлювати більш сучасні наукові парадигми психології права, то як, до прикладу, екзистенційний гуманізм і соціальний контекстуалізм – можна зробити висновок, що вони більше тяжіють до ідей Вундта, радше ніж до «медиалізації» чи «клініцизації» психологічного наукового знання (хоча при цьому варто відзначити дуалістичний характер парадигми екзистенційного гуманізму, який має філософський базис та може бути дотичним, для прикладу, до неофройдизму і сучасних трактувань і різновидів психоаналізу, але водночас також переймає в собі певні риси клініцизму) (Serina et al., 2023; D'amico, 2022). Щодо розвитку клінічної парадигми можна говорити хіба що про її логічне продовження у спробах формалізувати людську психічну діяльність в контексті когнітивізму та протокогнітивізму (Scott, 2020; Maestripieri & Boutwell, 2022; Massot, 2020).

Порівнюючи результати дослідження статті з результатами наукових праць за останні роки, визначення початком зародження психології права, як окремої галузі знання як результат партикуляризації антропологічної та клінічної парадигми корелює з працями, які визначають її попередній вплив на формування юридико-психологічного знання (Boduszek

et al., 2020; Ciliberti et al., 2018; Maestripieri & Boutwell, 2022), однак, на відміну від досліджень, які досліджують генезу юридичної психології та проводять зв'язок дати початку юридичної психології з конкретними подіями, наша стаття визначає зародження психології права в контексті складного феномену партикуляризації її перших парадигм (Fierro, 2020; Forschi, 2022; Gissis, 2020).

ВИСНОВКИ

Обґрунтовано спільні теоретичні засади антропологічної та клінічної парадигм в юридичній психології, які спираються на доробок італійського кримінолога та медика Чезаре Ломброзо та німецького психолога Вільгельма Вундта. Систематизовано історичні особливості юридико-психологічного передпарадигмального розвитку. Виокремлено історичні чинники сепарації антропологічної та клінічної парадигм в юридичній психології та наслідки цього процесу. Серед основних причин формування клінічної парадигми в юридичній психології можна визначити її зумовленість медичною сферою, зокрема на початковому етапі розвитку як психологічної науки, так і міждисциплінарного знання, чий представники виконували функцію реалізації практичних функцій, необхідних для проведення судових експертиз, як наприклад напрям судово-медичної експертизи. Антропологічна парадигма набуває парадигмального значення в юридичній психології з 1914 року, відокремившись та прийшовши на зміну клініцизму.

Сам процес партикуляризації антропологічної та клінічної парадигм в юридичній психології характеризує міждисциплінарний характер її генези, яка відбувалася в контексті

імплементції юридичного, психологічного, філософського, соціологічного та антропологічного знання. Причинами партикуляризації антропологічної та клінічної парадигм в юридичній психології стали вплив соціально-поведінкових наук, в тому числі й елементів психологізму на характер юридико-психологічних досліджень та впливу соціокультурної антропології, яка зумовила теоретичне обґрунтування ролі ідентичності в психології права. Це все пов'язано з тим, що дослідження феномену правової поведінки людини спирається на соціальні умови розвитку індивіда та його оточення, або на так зване «соціальне навколишнє середовище».

Відповідно основною детермінантою партикуляризації клінічної та антропологічної парадигм у юридичній психології та зміни однієї іншою є зміна підходу до трактування правової поведінки людини та чинників які її зумовлюють – від інтернальних до екстернальних.

Практичні результати дослідження.

Спираючись на теоретико-понятійний апарат Томаса Семюела Куна, у статті розкриті особливості розвитку юридичної психології в «перед-науковому стані». Стаття дає змогу визначити теоретичні причини та передумови формування юридико-психологічного парадигмального знання, та, залежно від сукупності ідей, з якими працює автор, окреслити його місце у системі міждисциплінарного історичного розвитку психології права, а також оцінити характерний вплив на подальше постулювання основних юридико-психологічних концепцій.

Перспективи подальших досліджень.
Визначення особливостей та наслідків процесу партикуляризації антропологічної та клінічної парадигм в юридичній психології дають змогу визначати засадничі теоретико-методологічні засади інших парадигмальних напрямків психології права. Це відкриває можливості для систематизації та конкретизації процесу розвитку наукового юридико-психологічного знання у XX та XXI столітті. Еволюція клініцизму створила умови, якими скористаються протокогнітивісти при намаганні вивести сталі взаємозв'язки в контексті психологічної діяльності у вигляді логіко-математичних систем. Синтез клініцизму та антропологізму дає змогу систематизувати знання про екзистенційно-гуманістину парадигму, в той час як складові елементи антропологізму трансформуються в механістичні концепції біхевіоризму та соціального біхевіоризму, що у XXI столітті знаходить своє відображення у соціально-контекстуальній парадигмі.

References :

- Alfssdotter, C. (2021). Forensic archaeology and forensic anthropology within Swedish law enforcement: Current state and suggestions for future developments. *Forensic Science International: Reports*, 3, 100178. <https://doi.org/10.1016/j.fsir.2021.100178>
- Arford, T., & Madfis, E. (2022). Whitewashing criminology: A critical tour of cesare Lombroso's museum of criminal anthropology. *Critical Criminology*, 30(3), 403-427. <https://doi.org/10.1007/s10612-021-09604-x>
- Aristotle (1935). *On The Soul* (trans. by W. Hett.). London: Harvard University Press, 537 p. <https://archive.org/details/in.ernet.dli.2015.183331/mode/2up>
- Belgrano, M. (2021). «World» and «Paradigm» in Heidegger and Kuhn. *Franciscanum*, 63(175), 1-16. <https://doi.org/10.21500/01201468.4716>
- Boduszek, D., Debowska, A., Sharratt, K., McDermott, D., Sherretts, N., Willmott, D., Popiolek, K., & Hyland, P. (2020). Pathways between types of crime and criminal social identity: A network approach. *Journal of Criminal Justice*, 72, 101750. <https://doi.org/10.1016/j.jcrimjus.2020.101750>
- Burman, J. T. (2022). Meaning-Change through the mistaken mirror: On the indeterminacy of «Wundt» and «Piaget» in translation. *Review of General Psychology*, 26(1), 22-48. <https://doi.org/10.1177/10892680211017521>
- Causadias, J. M., Vitriol, J. A., & Atkin, A. L. (2018). The cultural (mis) attribution bias in developmental psychology in the United States. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 59, 65-74. <https://doi.org/10.1016/j.appdev.2018.01.003>
- Chieffo, D. (2023). Un nuovo paradigma: impressioni sulla clinica contemporanea. *Ricerche di psicologia*, 4, 53-59. <https://doi.org/10.3280/rip2022oa15715>
- Ciliberti, R., Monza, F., De Stefano, F., & Licata, M. (2018). The trial of the skull studied by the founder of Criminal Anthropology: The war of the Lombroso Museum. *Journal of Forensic and Legal Medicine*, 59, 13-15. <https://doi.org/10.1016/j.jflm.2018.07.011>
- Ciliberti, R., Tesi, C., Tosi, A., & Licata, M. (2020). About two cases of anthropophagy (1901, 1902). Forensic psychopathological diagnosis of the early twentieth century. *La Revue de Médecine Légale*, 11(3), 116-121. <https://doi.org/10.1016/j.medleg.2019.12.001>
- Comte, A. (1851). *Système de politique positive: Ou, traité de sociologie instituant le religion de l'humanité*. Paris: Carilian-Goeury et Vor Dalmont, 831 p. <https://archive.org/details/systmedepoliti01comt>
- Cowan, N., & Rachev, N. R. (2018). Merging with the path not taken: Wilhelm Wundt's work as a precursor to the embedded-processes approach to memory, attention, and consciousness. *Consciousness and Cognition*, 63, 228-238. <https://doi.org/10.1016/j.concog.2018.06.001>
- D'amico, J. (2022). J.-K. huysmans with Wilhelm Wundt: Ennui, or a mind-body problem. *Nineteenth-Century French Studies*, 51(1-2), 136-152. <https://doi.org/10.1353/ncf.2022.0019>
- Demir, E., Yaşar, E., Özkoçak, V., & Yıldırım, E. (2020). The evolution of the field of legal medicine: A holistic investigation of global outputs with bibliometric analysis. *Journal of Forensic and Legal Medicine*, 69, 101885. <https://doi.org/10.1016/j.jflm.2019.101885>
- De Vincenzo, C., Stocco, N., & Modugno, R. (2023). A critical sociocultural understanding of Evidence-Based Research and practice paradigm in contemporary Psychology. *Integrative Psychological and Behavioral Science*, 58(1), 160-177. <https://doi.org/10.1007/s12124-023-09798-5>
- Di Caterino, A. (2023). Lombroso's criminal face across physiognomy and semeiotics. *Chinese Semiotic Studies*, 19(3), 429-441. <https://doi.org/10.1515/css-2023-2013>

- Diriwächter, R. (2021). Remembering Wilhelm Wundt and the second leipzig school of psychology. *Human Arenas*, 4(1), 5-19. <https://doi.org/10.1007/s42087-020-00158-y>
- Doroudi, S. (2023). On the paradigms of learning analytics: Machine learning meets epistemology. *Computers and Education: Artificial Intelligence*, 100192. <https://doi.org/10.1016/j.caeai.2023.100192>
- Ebner, N. C., Horta, M., & El-Shafie, D. (2023). New directions for studying the aging social-cognitive brain. *Current Opinion in Psychology*, 101768. <https://doi.org/10.1016/j.copsyc.2023.101768>
- Fierro, C., & de Freitas Araujo, S. (2020). A case for a philosophical history of psychology: An interview with saulo de freitas araujo at the centenary of the death of Wilhelm Wundt (1832-1920). *Human Arenas*, 4(1), 64-73. <https://doi.org/10.1007/s42087-020-00165-z>
- Foschi, R., & Romano, A. (2022). Wundtian psychology: Luigi credaro and the psychology in Rome. *History of Psychology*, 25(4), 342366. <https://doi.org/10.1037/hop0000219>
- Francq, A., Saumitou-Laprade, P., Vernet, P., & Billiard, S. (2023). A paradigm shift, or a paradigm adjustment? The Evolution of the Oleaceae Mating System as a Small-Scale Kuhnian Case Study. *The Quarterly Review of Biology*, 98(2), 61-83. <https://doi.org/10.1086/725275>
- Freud, S. (1920). *A general introduction to psychoanalysis*. New York: Horace Liveright. 425 p. <https://archive.org/details/generalintroduct1920freu/page/n9/mode/2up>
- Gabriel, R. (2023). Epistemic cultural constraints on the uses of psychology. *New Ideas in Psychology*, 68, 100986. <https://doi.org/10.1016/j.newideapsych.2022.100986>
- Gatti, U., & Verde, A. (2012). Cesare Lombroso: Methodological ambiguities and brilliant intuitions. *International Journal of Law and Psychiatry*, 35(1), 19-26. <https://doi.org/10.1016/j.ijlp.2011.11.004>
- Gissis, S. B. (2020). Transfer of Lamarckisms and emerging «scientific» psychologies: 19th – early 20th centuries Britain and France. *Studies in History and Philosophy of Science Part C: Studies in History and Philosophy of Biological and Biomedical Sciences*, 83, 101146. <https://doi.org/10.1016/j.shpsc.2018.08.001>
- Glenney, B. (2023). David Howes, Sensorial Investigations: A History of the Senses in Anthropology, Psychology, and Law. *Social History of Medicine*, 38(1), 175-177. <https://doi.org/10.1093/shm/hkad103>
- Hamid, N. (2023). «Anthropology and history in the early Dilthey». *Studies in History and Philosophy of Science*, 100, 90-98. <https://doi.org/10.1016/j.shpsa.2023.06.002>
- Inhorn, M. C. (2020). Where has the quest for conception taken us? Lessons from anthropology and sociology. *Reproductive Biomedicine & Society Online*, 10, 46-57. <https://doi.org/10.1016/j.rbms.2020.04.001>
- Ignjatovic, S. (2022). Durkheim's ambivalence towards psychology and the foundations of sociology as a discipline. *Sociologija*, 64(1), 28-49. <https://doi.org/10.2298/soc2201028i>
- Jovanović, G. (2021). How psychology repressed its founding father Wilhelm Wundt. *Human Arenas*, 4(1), 32-47. <https://doi.org/10.1007/s42087-021-00186-2>
- Justo, F. A., De Deus Herrera, B., Soares, P. R., & Scudeler, T. L. (2022). Plato's allegory of the cave and the paradigm of complete revascularization in STEMI. *Clinical Cardiology*, 46(2), 232-233. <https://doi.org/10.1002/clc.23946>
- Rodax, N., Mihalits, D. S., & Valsiner, J. (2023). Wundt's logic: Old resource for new ideas. *Theory & Psychology*, 33(5), 642-660. <https://doi.org/10.1177/09593543231176542>
- Sanbonmatsu, D. M., Cooley, E. H., & Posavac, S. S. (2023). The institutional impact of research challenges and constraints on psychology and other social and behavioral sciences. *New Ideas in Psychology*, 70, 101014. <https://doi.org/10.1016/j.newideapsych.2023.101014>
- Serina, F., Forner, E., Aronov, M., & Amouroux, R. (2023). Psychanalyse et thérapies cognitives-comportementales en France: L'improbable rencontre (1971-2011). *L'Évolution Psychiatrique*. <https://doi.org/10.1016/j.evopsy.2023.01.002>
- Scott, N. (2020). Cognitive psychology and tourism – surfing the «cognitive wave»: A perspective article. *Tourism Review*, 75(1), 49-51. <https://doi.org/10.1108/tr-06-2019-0217>
- Katkowski, K. (2023). Pojęcie prawa u Freuda i Durkheima. Fakt społeczny, obiekt czy tabu? *Krytyka Prawa*, 15(1), 153-175. <https://doi.org/10.7206/kp.2080-1084.576>
- Kim, U., & Kim, J. (2023). Understanding the software of the mind, self and culture: The scientific foundation of indigenous and cultural psychology. *Psychology and Developing Societies*, 35(2), 347-391. <https://doi.org/10.1177/09713336231185203>
- Kraus, K. T. (2018). The soul as the «guiding idea» of psychology: Kant on scientific psychology, systematicity, and the idea of the soul. *Studies in History and Philosophy of Science Part A*, 71, 77-88. <https://doi.org/10.1016/j.shpsa.2017.11.010>
- Krüger, O. (2021). From an Aristotelian ordo essendi to relation: Shifting paradigms in the study of religions in the light of the Sociology of Knowledge. *Numen*, 69(1), 61-96. <https://doi.org/10.1163/15685276-12341633>
- Kuhn, T. S. (1961). The Function of Dogma in Scientific Research. A. C. Crombie (ed.). *Scientific Change* (Symposium on the History of Science, University of Oxford). pp. 347-369.
- Kuhn, T. S. (1962). *The structure of scientific revolutions*. International Encyclopedia of Unified Science (Vol. 2, No. 2). University of Chicago Press. xvii+210 p.

- Lawton, R., Whitehead, M., Henize, A., Fink, E., Salamon, M., Kahn, R., Beck, A. F., & Klein, M. (2020). Medical-Legal-Psychology partnerships – innovation in addressing social determinants of health in pediatric primary care. *Academic Pediatrics*, 20(7), 902-904. <https://doi.org/10.1016/j.acap.2020.06.011>
- Leach, M. C. (2023). Seeking «Systems» in Earth System Law: Boundaries, identity, and purpose in an emergent field. *Earth System Governance*, 15, 100162. <https://doi.org/10.1016/j.esg.2022.100162>
- Lombroso, C. (1871). *L'uomo bianco e l'uomo di colore. Letture sull'origine e le varietà delle razze umane*. Padova: Tip. F. Sacchetto. 213 p. https://archive.org/details/bub_gb_nXppzBTEFU8C/page/n3/mode/2up
- Lombroso, C. (1876). *L'uomo delinquente: studiato in rapporto alla antropologia, alla medicina legale ed alle discipline carcerarie*. Milano: Hoepli. 255 p. <https://archive.org/details/luomodelinquente00lomb/page/254/mode/2up>
- Maestripietri, D., & Boutwell, B. B. (2022). Human nature and personality variation: Reconnecting evolutionary psychology with the science of individual differences. *Neuroscience & Biobehavioral Reviews*, 143, 104946. <https://doi.org/10.1016/j.neubiorev.2022.104946>
- Massot, A. (2020). Kuhn dans la «Révolution cognitive». *Revue d'anthropologie des connaissances*, 14(2). <https://doi.org/10.4000/rac.4796>
- Millán, J. D. (2023). «My opponent prof. W.»: The debate between Wilhelm Wundt and Adolf Horwicz in the beginning of physiological psychology (1872-1879). *History of Psychology*, 27(1), 24-53. <https://doi.org/10.1037/hop0000246>
- Moore, L. B., & Shannon, S. (2022). Reduced criminal thinking in the values-based Prison Fellowship Academy® program. *Journal of Offender Rehabilitation*, 61(5), 263-279. <https://doi.org/10.1080/10509674.2022.2081646>
- Neal, T. (2018). Forensic psychology and correctional psychology: Distinct but related subfields of psychological science and practice. *American Psychologist*, 73(5), 651-662. <https://doi.org/10.1037/amp0000227>
- Nevelska-Hordieieva, O., Kachurova, S., & Voitenko, D. (2021). History of the regulatory field in philosophical and legal context history of the regulatory field in philosophical and legal context. *Revista Notas Historicas Y Geograficas*, 26, 68-94.
- Orlandi, F. (2023). Reassessing the legacy of Cesare Lombroso: Criminal anthropology in the expert testimony of Mario Carrara, 1910-1930. *Forensic cultures in modern europe*, 147-168. <https://doi.org/10.7765/9781526172358.00011>
- Orrù, A. (2023). Paolo Marzolo and Cesare Lombroso: A semiotic-medical inheritance between word, sounds, and face. *Chinese Semiotic Studies*, 19(3), 403-427. <https://doi.org/10.1515/css-2023-2012>
- Pence, D. E. (2020). How comparative psychology lost its soul: Psychical research and the new science of animal behavior. *Studies in History and Philosophy of Science Part C: Studies in History and Philosophy of Biological and Biomedical Sciences*, 82, 101275. <https://doi.org/10.1016/j.shpsc.2020.101275>
- Perlin, M. L. (2019). «Changing of the Guards»: David Wexler, Therapeutic jurisprudence, and the transformation of legal scholarship. *International Journal of Law and Psychiatry*, 63, 3-7. <https://doi.org/10.1016/j.ijlp.2018.07.001>
- Plato (2016). *Timaeus*. Indianapolis: Hackett Publishing Company, 188 p. <https://dn710003.ca.archive.org/0/items/plato-keith-whitaker-parmenides-focus-1996/Plato%20-%20Timaeus%20%5Bkalkavage%5D.pdf>
- Riesch, H. (2014). Philosophy, history and sociology of science: Interdisciplinary relations and complex social identities. *Studies in History and Philosophy of Science Part A*, 48, 30-37. <https://doi.org/10.1016/j.shpsa.2014.09.013>
- Rodax, N., Mihalits, D. S., & Valsiner, J. (2023). Wundt's logic: Old resource for new ideas. *Theory & Psychology*, 33(5), 642-660. <https://doi.org/10.1177/09593543231176542>
- Silva, K. M., Silva, F. J., & Machado, A. (2019). The evolution of the behavior systems framework and its connection to interbehavioral psychology. *Behavioural Processes*, 158, 117-125. <https://doi.org/10.1016/j.beproc.2018.11.001>
- Singh, A., Romero Herrera, N., van Dijk, H. W., Keyson, D. V., & Strating, A. T. (2021). Envisioning «anthropology through design»: A design interventionist approach to generate anthropological knowledge. *Design Studies*, 76, 101014. <https://doi.org/10.1016/j.destud.2021.101014>
- Spiros, M. C., Plemons, A. M., & Biggs, J. A. (2022). Pedagogical access and ethical considerations in forensic anthropology and bioarchaeology. *Science & Justice*. <https://doi.org/10.1016/j.scijus.2022.03.008>
- Sporer, S. L., & Antonelli, M. (2021). Psychology of eyewitness testimony in germany in the 20th century. *History of Psychology*, 25(2), 143-169. <https://doi.org/10.1037/hop0000199>
- Sylvester, J. (2022). *Verismo's dramatised deviants: Lombroso's criminal anthropology in toska*. *Cambridge Opera Journal*, 1-24. <https://doi.org/10.1017/s0954586722000222>
- Vaesen, K., & Katzav, J. (2019). The National Science Foundation and philosophy of science's withdrawal from social concerns. *Studies in History and Philosophy of Science Part A*, 78, 73-82. <https://doi.org/10.1016/j.shpsa.2019.01.001>
- Witmer, L. (1902). *Analytical psychology: A practical manual for colleges and normal schools--presenting the facts and principles of mental analysis in the form of simple illustrations and experiments*. Boston: Ginn & Company, 295 p. <https://archive.org/details/in.ernet.dli.2015.90492/page/n5/mode/2up>
- Wundt, W. M. (1880). *Grundzüge der physiologischen Psychologie* (2th.

ed.). Leipzig: W. Engelmann. 870 p. <https://archive.org/details/grundzgederphy00wund/page/870/mode/2up>

Wundt, W. (1904). *Völkerpsychologie: eine Untersuchung der Entwicklungsgesetze von Sprache, Mythos und Sitte*. Leipzig : Wilhelm Engelmann. 693 p. <https://archive.org/details/vlkerpsycholog11wund/page/n5/mode/2up>

Wylie, L. E., Hazen, K. P., Hoetger, L. A., Haby, J. A., & Brank, E. M. (2018). Four decades of the journal Law and Human Behavior: A content analysis. *Scientometrics*, 115(2), 655-693. <https://doi.org/10.1007/s11192-018-2685-y>

Viktoriiia Petrushenko

Doctor of Science in Medicine, Professor, National Pirogov Memorial Medical University, Vinnytsya (Ukraine)

PARTICULARIZATION FACTORS OF ANTHROPOLOGICAL AND CLINICAL PARADIGMS IN LEGAL PSYCHOLOGY

ABSTRACT

Background. In the context of the process of paradigmatic development of legal psychology, the most significant place from the point of view of theoretical and methodological influence on the formation of the field was occupied by anthropological and clinical paradigms. The very process of legal and psychological development originates as a result of the particularization of anthropology and clinicism. Thus, there is a scientific need to determine the factors of a given historical process.

Objective. To determine the reasons for the particularization of anthropological and clinical paradigms in legal psychology, which includes the systematization of historical factors influencing the paradigmatic development of legal psychology and the differentiation of the features of the specified paradigms.

Methods. With the help of the structural-functional method, the elements of the phenomenon of the scientific paradigm and the characteristic components of legal-psychological paradigms were singled out. Comparative and systemic methods were used to determine the prerequisites for the formation, genesis, and process of particularization of clinical and anthropological paradigms in the psychology of law.

Results. The process of particularization characterizes the formation of anthropological and clinical paradigms in legal psychology as constituent elements of its development. The separation of anthropology from clinicism is

thus also a component of the process of particularization. In the field of legal psychology, the peak of the development of clinicism falls on the end of the 19th and the beginning of the 20th century and is based on the teachings of Cesare Lombroso and Wilhelm Wundt, whose concepts are later adapted to social, cultural, and anthropological issues, which will lead to the first paradigm shift in legal psychology.

Conclusions. The nature of the interaction between clinicism and anthropology in the genesis of legal and psychological knowledge is determined. It is substantiated that the reason for the particularization of anthropological and clinical paradigms in legal psychology was the influence of social and behavioral sciences on the nature of legal and psychological research. The synthetic nature of the development of the first two paradigms in the psychology of law and their distinctive features are characterized. It was determined that the main factor in the particularization of clinical and anthropological paradigms in legal psychology and imitation of one another is a change in the approach to the interpretation of human legal behavior, in particular to the elements that determine it: from internal to external.

Keywords: legal psychology, anthropological paradigm, clinical paradigm, paradigm shift, particularization, legal behavior.

How to cite (як цитувати):

Petrushenko, V. (2024). PARTICULARIZATION FACTORS OF ANTHROPOLOGICAL AND CLINICAL PARADIGMS IN LEGAL PSYCHOLOGY. *PSYCHOLOGICAL JOURNAL*, 10(2), 75–86. <https://doi.org/10.31108/1.2024.10.2.5> [in Ukrainian]

Петрушенко, В. (2024). ЧИННИКИ ПАРТИКУЛЯРИЗАЦІЇ АНТРОПОЛОГІЧНОЇ ТА КЛІНІЧНОЇ ПАРАДИГМ В ЮРИДИЧНІЙ ПСИХОЛОГІЇ. *ПСИХОЛОГІЧНИЙ ЧАСОПИС*, 10(2), 75–86. <https://doi.org/10.31108/1.2024.10.2.5>

Дата отримання статті: 13.01.2024

Дата рекомендації до друку: 22.02.2024

Дата оприлюднення: 28.02.2024

Наукове видання

ПСИХОЛОГІЧНИЙ ЧАСОПИС

Збірник наукових праць

Випуск 10 № 2 (82) / 2024

(українською, російською, англійською мовами)

за редакцією *Максименка С. Д.*

Технічний редактор С. С. Клімовський

Комп'ютерна верстка Т.І. Мельничук

Коректор С.С. Клімовський

Обкладинка А. Бобровницька

Редакційна колегія може не розділяти думку авторів.

За достовірність поданих до друку матеріалів відповідальність несуть автори. Редакційна колегія залишає за собою право наукового редагування.

Передрук матеріалів можливий за погодженням з редакцією та авторами наукових праць.

Електронне видання: <http://www.apsijournal.com>

Автор логотипу — Віктор Кириченко

Підп. до друку 29.02.2024.

Тираж: 150 екземплярів.

Адреса редакції: 01033, Україна, місто Київ, вулиця Паньківська, будинок 2.